

A TÁRSADALOM A XIX–XX. SZÁZADBAN

Államformák, választások

A korábbi évszázadok során gyakorlatilag változatlan állami berendezkedés a XX. század folyamán több alkalommal is lényegesen átalakult. A század elején – az 1867-es kiegyezés után kialakult – alkotmányos királyság volt az Osztrák-Magyar Monarchia keretében. Az uralkodó magyar király és osztrák császár volt egy személyben. Az I. világháború végén, az 1918. évi októberi forradalom önálló magyar köztársaságot, az 1919 tavaszi átalakulás Tanácsköztársaságot hozott létre. A forradalom leverése után államformaként visszaállították a királyságot, de a királyt – IV. (Habsburg) Károlyt – nem engedték visszatérni. Az államfői tisztelet Horthy Miklós kormányzó töltötte be.

A II. világháború után a királyság megszűnt, 1946-ban kikiáltották a köztársaságot, amely 1949-ben népköztársasággá alakult, „kollektív államfő”, az Elnöki Tanács vezetésével. A politikai pártok működése, egy kivételével megszűnt. Az államforma újabb változására 1989-ben került sor, amikor Magyarország ismét köztársaság lett, akkor ideiglenes, a következő évtől pedig az országgyűlés által választott elnökkel. Egyidejűleg ismét megjelentek a politikai életben a pártok.

Országgyűlési képviselő-választások

Év	Választásra jogosultak		Szavazók száma, ezer fő	Szavazók aránya	
	ezer fő	a népesség százalékában		a jogosultak	a népesség
				százalékában	
1920	3 133	39,2	2 531	80,8	31,7
1922	2 382	29,3	1 813	76,1	22,3
1926	2 230	26,5	1 713	76,8	20,4
1931	2 553	29,2	1 851	72,5	21,2
1935	3 004	33,6	2 403	80,0	26,9
1939	4 627	50,9	3 614	78,1	39,8
1945	5 167	59,7	4 775	92,3	55,1
1947	5 408	59,6	5 031	93,0	55,4
1990	7 824	75,4	4 911	65,1	49,1
1994	7 959	77,4	5 486	68,9	53,3
1998	8 063	79,9	4 536	56,3	44,9

A két háború közötti választásokon szavazati joggal a lakosság negyede-fele rendelkezett. A II. világháború után ez az arány 60%-ra emelkedett, a következő évtizedekben folyamatosan nőtt, és a rendszerváltást követő időben 75–80%-ot tett ki.

A háború előtti években a választásra jogosultak nagyobb arányban vettek részt a szavazáson, mint az utóbbi évtizedben, de legnagyobb részvételi arány az 1945-ös és 1947-es választásokat jellemezte. Ezekben az években (valamint 1994-ben) az ország lakosságának több mint fele ténylegesen részt vett a mandátumok pártok szerinti elosztásában.

A választásra jogosultak részvételi aránya régiók szerint

(Százalék)

Megnevezés	1990	1994	1998
Közép-Magyarország	68,7	71,7	60,5
Közép-Dunántúl	66,7	70,2	57,0
Nyugat-Dunántúl	74,3	72,2	60,5
Dél-Dunántúl	64,2	68,1	55,5
Észak-Magyarország	62,4	69,7	55,2
Észak-Alföld	56,1	64,1	50,0
Dél-Alföld	62,7	64,7	52,4
Összesen:	65,1	68,9	56,3

* Az első forduló adatai alapján.

A területi listára adott szavazatok megoszlása

(Százalék)

Párt	1990	1994	1998
Fidesz-Magyar Polgári Párt	9,0	7,0	29,5
Magyar Szocialista Párt	10,9	33,0	32,9
Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt	11,7	8,8	13,2
Szabad Demokraták Szövetsége	21,4	19,7	7,6
Magyar Igazság és Élet Pártja	–	1,6	5,5
Magyar Demokrata Fórum	24,7	11,7	2,8
Kereszténydemokrata Néppárt	6,5	7,0	2,3
A fentiekből: Országgyűlésbe bejutott pártok	84,2	87,2	91,5
Többi párt	15,8	12,8	8,5

A rendszerváltozást követő mindhárom választáson az átlagosnál nagyobb arányban vettek részt a közép-magyarországi, a közép- és a nyugat-dunántúli választók. A legkisebb részvételi arány mindegyik esetben az Észak-Alföldön volt.

Az európai országok többségében a részvételi arány a hazainál nagyobb, 70–90% közötti.

Az országgyűlésben az egyénileg megválasztott képviselők mellett azok a pártok kapnak helyet, amelyek a szavazatok legalább 5%-át megkapják. A képviselőhez nem jutott szavazók aránya jelentősen csökkent, de még a legutolsó választások idején is elérte a 8,5%-ot.

A parlamentbe mindhárom választás után 6 párt küldhetett képviselőket, közülük öt ugyanaz a párt volt, a hatodik korábban a Kereszténydemokrata Néppárt, 1998-ban a Magyar Igazság és Élet Pártja. (A Magyar Demokrata Fórumot a listára szavazók 2,8%-a támogatta, a párt az egyéni jelöltek győzelme révén jutott parlamenti képviselőhez.)

A két világháború

A két világháború a XX. század meghatározó eseményét jelentette Magyarország lakossága számára. Mindkettő hatalmas anyagi és emberi áldozatokkal járt, és az ország mindkettőből vesztesként került ki, súlyos, messze ható társadalmi, politikai, demográfiai és gazdasági következményekkel. A háborúk hatását a statisztikai adatok csak töredékesen tudják kifejezni.

Az I. világháborúban az Osztrák-Magyar Monarchia halottainak számát 1,2 millióra becsülték. A kora-beli Magyarország háborús halottainak száma kb. félmillióra, a mai országterületé mintegy 200 ezerre volt tehető. A közvetlen embervesztésén túl azonban azt is számításba kell venni, hogy a háború négy éve alatt, 1915–1918-ban majdnem félmillióval (485 ezerrel) kevesebb gyermek született, mint az előző négy év folyamán.

A háború utáni békeszerződés 190 ezer km²-t, az ország területének kétharmadát, és 10,6 millió embert, a lakosság 58%-át a szomszédos országokhoz csatolta. Az elcsatolt területeken főként nem magyar nemzetiségűek laktak. A régi Magyarországon élő 8,3 millió nem magyar anyanyelvű lakos kilencetizede, közel 7,5 millió Erdélyben, a Felvidéken stb. élt. Emellett azonban csaknem 10 millió magyarból is több mint 3 millió ezeken a területeken lakott, és így idegen fennhatóság alá került, másik állam polgára lett. Annak ellenére, hogy közülük több százezren elmenekültek, illetve áttelepültek az anyaországba, az ott maradó magyarok száma is megközelítette a 3 milliót. Ez a tény napjainkig érzékeny pontja Magyarország és a szomszédos országok közötti kapcsolatoknak.

A gazdaságot a háború és az azt követő polgárháború szétzilálta, s mindezt súlyosbították a területi változások. Ráadásul Magyarországot 200 millió koronás jóvátétel fizetésére kötelezték. Ezeknek a fejleményeknek egyenes következménye volt a nagy méreteket öltő pénzromlás. Az infláció hosszú évekig elhúzódott, a stabil új pénzt, a pengőt kötelező érvénnyel 1927. január 1-jével vezették be.

A II. világháború mind az emberiség, mind Magyarország számára az előzőnél is pusztítóbb volt. Az embervesztéséget, így Magyarország embervesztését is növelte az, hogy a háborúval összekapcsolódott a zsidók tömeges megsemmisítése. Hozzájárult az ország veszteségeihez, hogy területe – az I. világháborútól eltérően – hosszú időn keresztül hadszíntér volt. Ez hónapokig tartó légitámadásokat jelentett, valamint az ország területén zajló, sokszor súlyos szárazföldi hadműveleteket.

A II. világháború magyar embervesztései – jelenlegi országterületre számítva – megközelítették a félmilliót. Ennek nagyobb felét a deportáltak – főként zsidók, de mellettük cigányok és politikai üldözöttek is – pusztulása okozta. Nem sokkal volt kisebb a katonahalottak, polgári áldozatok, háború után elhurcoltak száma sem.

A közvetlen anyagi károk összege – az 1945. évi kárfelvételen alapuló számítások szerint – 22 milliárd pengő volt. Ez az 1944. évi nemzeti vagyon kb. 40%-ának felelt meg, és több mint négyszerese volt a háború előtti nemzeti jövedelemnek. Ebből a nyugatra hurcolt vagyon 17 milliárd pengőt, a belföldön elpusztult 5 milliárd pengőt tett ki.

Az állatállomány több mint fele elpusztult vagy elhajtották. Gabonából mintegy 3 millió tonna ment veszendőbe. A gyáripár kapacitásának egynegyede megsemmisült. Leginkább a budapesti gyárak károsultak. A közúti hidak 17%-a (1404 híd), köztük az összes Duna- és Tisza-híd rombadólt. A vasúti fővonalak több mint fele elpusztult. A vasútjármű-állomány 13%-a tönkrement vagy megrongálódott, 70%-át elhurcolták.

Megsérült 120 ezer lakóház, károsodtak a kórházak és az iskolák, továbbá a műemlékek és műkincsek. Budapest 76 temploma közül 10 teljesen elpusztult, 32 súlyosan megsérült.

Háborús károk a II. világháborúban

Megnevezés	Millió pengő (1938-as érték)	Megoszlás, %
Mezőgazdaság	3 682	16,8
Gyártóipar	2 042	9,3
Kisipar	727	3,3
Bányászat és kohászat	65	0,3
Kereskedelem	1 365	6,2
Hitel- és biztosító intézetek	987	4,5
Közlekedés	3 689	16,8
Magánháztartások	5 248	23,9
Lakóházak	1 854	8,4
Kisüzemi épületek	213	1,0
Egészségügyi, népjóléti és kulturális intézmények	564	2,6
Egyéb károk	1 514	6,9
Összesen	21 950	100,0

Az előző háborúnál súlyosabb veszteségek mellett nagyobb, 300 millió dolláros jóvátételt kellett fizetni. A háborút követő infláció mértéke is meghaladott minden korábbi, de viszonylag rövid ideig – 1946. augusztus 1-ig – tartott.

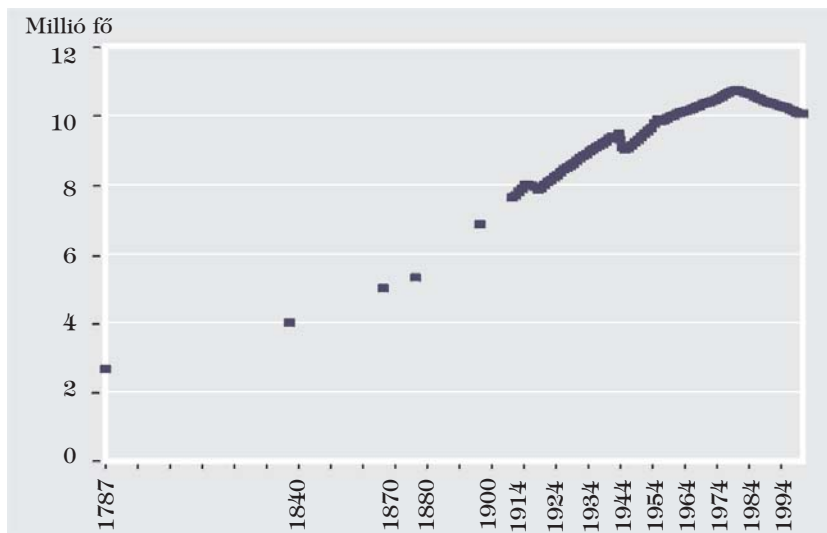
A békeszerződés visszaállította a trianoni (1938 előtti) határokat. Az 1938-1941-ben visszacsatolt – 78 ezer km²-nyi – területek 5,4 millió főt számoló népességének kerekén fele magyar volt. Ezek ismét ki-kerültek Magyarország fennhatósága alól.

A népesség

A XVIII. század előtti becslések a korabeli királyi okleveleken, katonaállítási kötelezettségen, püspöki jövedelmeken – azaz a tizedeken és a birtokjogokon (fekvőségek, vámok) – stb. alapulnak. A népesség növekedését lassították a járványok, a háborúk, a csökkenő születésszám és a vándorlási veszteség, gyorsították a javuló halandósági viszonyok, és a korábbi századokban a bevándorlás és a betelepítések.

Az első, II. József-kori népszámlálás idején, az akkori területen (Horvátország nélkül számolva) 8,1–8,2 millióan éltek, amelyből a mai országterület népessége 2,7 millió fő volt. Ez a szám száz év múlva mintegy kétszeresére, a következő száz év alatt ismét duplájára emelkedett. A népességfejlődést a XX. század első felében a háborúk, a lakosság elvándorlása, majd az utolsó két évtizedben a népesség természetes fogyása törte meg. 2001. február elsején az ország lakóinak száma 10,2 millió fő volt.

A népesség száma
(a jelenlegi országterületen)

A népsűrűség 1880 és 1980 között ugyancsak a kétszeresére emelkedett, azóta csökken. Az egy négyzetkilométerre jutó lakosok száma Magyarországon ma hasonló, mint Portugáliában, Franciaországban, Jugoszláviában. A legsűrűbben lakott Hollandia és Belgium (388, 333) adata a hazainak többszöröse.

Népsűrűség

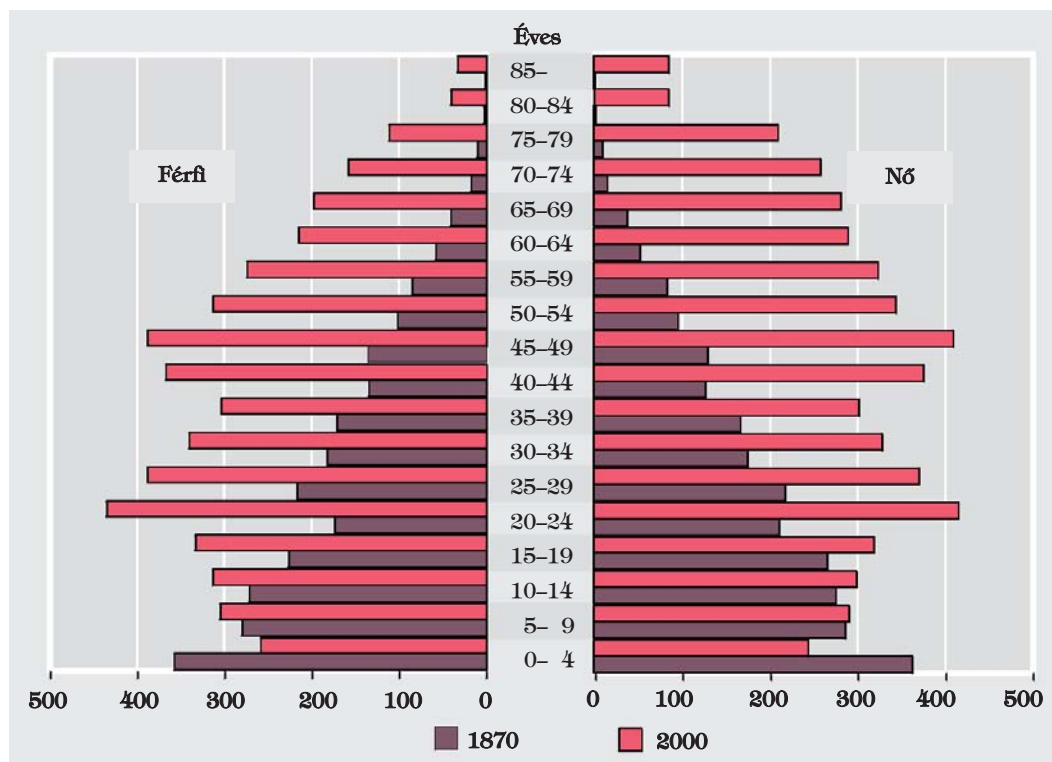
	1880	1900	1941	1949	1980	2001
Fő/km ²	57,3	73,7	100,1	98,9	115,1	109,6

Férfiak, nők, fiatalok, öregek

A XX. század végén a lakosság 52%-a volt nő. Az ezer férfira jutó nők száma az 1870. évi 1019-ről 1096-ra emelkedett, amelyet a fiúszületési többlet mellett befolyásolt a nemek eltérő halandósága, a háborúk és a vándormozgalom.

A világ különböző régióiban kevésbé kiegyenlített az arány. A népesség több mint fele férfi Ázsiában, ahol ezer férfira 954 nő jut.

Korfa, január 1.

Magyarország népességének 1870-ben 37%-a volt gyermek, és 5%-a 60 évesnél idősebb. Ez az arány jelenleg 17%, illetve 20%. A „fiatal” népességekre jellemző „piramis” formájú korfára az idők során rávésődött a kivándorlás, a háborús események, valamint a születések és a halandóság alakulása, és az ma – számos európai országhoz hasonlóan – öregedő népességet mutat.

Etnikai sokszínűség

A magyar népesség aránya a honfoglaláskori Európán belül – becslések szerint – kevesebb mint 1%-ról, a XIV.–XV. században 4–5%-ra nőtt. A magyar királyság népsűrűsége a XV. század végén 9–11 fő/km².

A középkorban a Kárpát-medencébe keletről a kunok és a jászok, nyugatról a német és a vallon telepek érkeztek. Legtöbb telepes bevándorlaskor kiváltságokat kapott. *„Európa államaiban másutt nem nyílt lehetőség arra, hogy a servus, azaz szolga jogú ember életében kiemelkedjék, nálunk a rab cseléd felszereléséhez is adtak csődört, vagy kancát.”* A török hódoltság alatt *„... a kegyetlen ellenség ... , széles vidékeket elnéptelenedett és rommá változtatott.”*^{*} Az elnéptelenedett területekre III. Károly, Mária Terézia, és II. József több százezer munkaképes – főként német és szlovák – bevándorlót telepített, vallásszabadságot, szántóföldet, hat-, tízévi adómentességet és más – nem egyszer eltúlzott – előnyöket ígérve: *„...Magyarország tejjel-mézszel folyó Kánaán, ahol a föld termékenysége évi kétszeri aratást is lehetővé tesz, a folyókban csak két rész víz folyik, a harmadik pedig hal...”*^{**} A bevándorlók többsége fiatal, két-három gyermekes, döntően német tartományokból való, egyharmaduk protestáns, többségük nem gazdag földműves.

A betelepítések tovább módosították az ország területén élők addig is sokszínű nemzetiségi összetételét. A XVIII. század végén a lakosság mintegy 40–44%-a magyar, kevesebb mint ötöde román, 15%-a szlovák, tizede német, a többi horvát, szerb, rutén és más etnikumhoz tartozó. 1792-ben a magyar nyelv oktatását törvény biztosítja a közép- és főiskolákon. A törvényeket 1836-tól magyar nyelven fogalmazták, és a templomokban magyarul prédikálnak. 1840-ben magyarul köszöntik a királyt, és magyarul anyakönyveznek. A magyar államnyelvvé 1844-től válik, és a magyar nyelv oktatását kötelezővé a népiskolákban az 1868-as Eötvös-féle iskolareform teszi.

A XX. század fordulóján – a természetes asszimiláció eredményeként – a lakosság nagyobbik fele vallotta magyar anyanyelvűnek magát.

A két világháború a természetes nemzetiségi együttélést (elkülönülést és asszimilációt) megzavarta, és a nemzetiségi összetételbe való külső beavatkozást jelentett. A nemzetiségi hovatartozás politikai felhangjai, a nemzeti-vallási alapú megkülönböztetés tendenciái erősödtek. Országok közötti lakosságcsereket hajtottak végre, különböző nemzetiségű embereket ki- és áttelepítettek.

Hazánkban a német és a szlovák anyanyelvűek és nemzetiségűek száma, a századfordulótól a XX. század közepéig töredékére csökkent. 1941-ben német nemzetiségűnek a német ajkúak 64%-a, szlováknak a szlovák anyanyelvűek 22%-a vallotta magát. Ez az arány 1949-re 1, illetve 12%-ra csökkent. 1990-ben, amikor a nemzetiséghez való tartozás már nem volt hátrány, 1949-hez képest kétharmadával nőtt a magukat német anyanyelvűnek, és 12-szeresre a német nemzetiségűnek vallók száma. A közel negyven ezer német anyanyelvű mellett további 410 ezren beszéltek németül.

* Forrás: Bél Mátyás: Szabolcs megye a XVIII. században.

** Pontos forrásmegjelölés nélkül idézi: Kollega Tarsoly István: Német bevándorlók II. József korában. KSH, Népeségstudományi Kutató Intézet Történeti demográfiai füzetek. 12. 35.o.

egész oldalas térkép

A szlovák anyanyelvűek száma a németekkel ellentétben 41 év alatt a felére csökkent, de egyharmadával nőtt a magukat szlovák nemzetiségűnek vallók száma. A legerősebb asszimiláció e két etnikum esetében zajlott le. A német anyanyelvű, illetve nemzetiségű nők csaknem fele nem német férjjel házasodott. Ez az arány a szlovák nők esetében még magasabb.

Anyanyelv, nemzetiség*

(Ezer fő)

Év	Német		Szlovák	
	anyanyelvűek	nemzetiségűek	anyanyelvűek	nemzetiségűek
1900	605	..	192	..
1910	553	..	165	..
1941	476	302	76	17
1949	23	3	26	8
1960	51	9	31	14
1990	38	31	13	11

* A mai országterületen.

A magyarországi zsidókkal I. László király több törvényben foglalkozott a XI. század végén, helyzetük a XII-XIII. században az árutermelés és a pénzgazdálkodás föllendülésével javult. Szolgálataikat IV. Béla királyi védelem alá helyezéssel honorálta. Nagy Lajos 1361-ben kiűzte, majd az üres államkassza miatt visszahívta őket. 1421-ben Budán vörös köpeny és sárga folt, valamint hegyes kalap hordására kötelezték őket, és megtiltották nekik a ló- és a posztókereskedelmet. Mátyás idején Budán, Esztergomban, Győrben, Tatán, Kőszegen alakultak zsidó városrészek. A XVI. században kétszeres adót, fejadót, katonamentességi adót, majd vérdíjat kellett fizetniük. Az Eszterházyak jóvoltából Kismartonban alakult ki a zsidóság magyarországi központja. Emancipációjukra a XIX. század utolsó harmadában került sor. Számuk 1910-ben meghaladta a 900 ezret, 78%-uk magyarnak vallotta magát.

A magyarországi zsidóság számának változása, 1941-1945

Létszám, létszámváltozás oka	Összesen, ezer fő	ebből a vidékiek aránya, %
Az 1941. évi népszámlálás szerint izraelita	401	56
Nem izraelita, de zsidónak tekinthető (1939: IV. tc., 1941: XV. tc.)	90	30
Összes létszám 1941-ben	491	49
Munkaszolgálatos veszteség, 1941-44. március 19.	25	50
Az 1941. júliusi deportáció	5	40
A német megszállás alatt deportáltak, megöltek, meghaltak	328	68
A német megszállás alatt külföldre menekültek	3	33
Deportálásból visszatért 1945. december 31-ig	65	69
Az elhurcoltak és visszatértek közötti különbség	263	67
A zsidóság lélekszáma 1945. december 31-én.	195	26

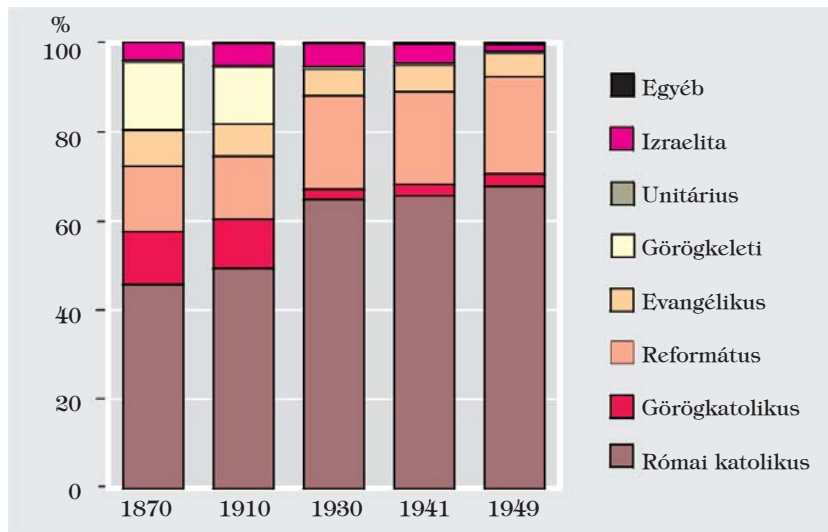
A két világháború között a zsidóság Magyarország legnagyobb létszámú vallási vagy valláson alapuló kisebbsége volt. Az izraelita vallásúak száma 1941 és 1949 között 401 ezerrel 134 ezerre csökkent, főként a deportálás, a koncentrációs táborokban történt kivégzések, és a munkaszolgálatba hurcolás miatt.

A cigányság megjelenése Zsigmond király idejétől számítható, amikor a király engedélyezte átkelésüket az ország déli határán. Először egy 1489-es oklevél említi Beatrix királyné zenés cigányait, jóval később Mária Terézia rendeletei próbálják nomád életmódjukat korlátozni. A népszámlálások során a XX. század fordulóján 5600-an, 1941-ben közel 15 ezren, 1990-ben 48 ezren vallották magukat cigány anyanyelvűnek és 143 ezren cigány nemzetiségűnek. Másféle módszerrel 1971-ben a roma népesség számát 320 ezerre, 1993-ban több mint 400 ezerre becsülték. A mai Magyarországon a legnépesebb etnikum.

Vallási hovatartozás

Magyarországról vallási adat 1870 óta áll rendelkezésre, e szerint az ország katolikus többségű volt. Az I. világháború előtti vallási heterogenitás követte a nemzetiségi sokszínűséget. A római katolikusok többsége magyar, kisebb részben német, horvát és szlovák. A reformátusok is zömmel magyarok, az evangélikusok jelentős hányada német és szlovák nemzetiségű. A görögkeleti és a görögkatolikus vallásúak általában románok, de az előbbiekhöz szerbek, az utóbbiakhoz magyarok is tartoztak. A zsidó vallásúak száma 1870-től 1910-re megkétszereződött.

A lakosság vallási összetétele

A trianoni Magyarország vallási térképe úgy változott, hogy a nemzetiségi homogenitással egységesebbé vált a vallási hovatartozás is. Nőtt a katolikusok és a reformátusok aránya, és visszaesett az evangélikusoké. Erősen csökkent a görögkeleti és a görögkatolikus valláshoz tartozók hányada, és a holocaust nyomán visszaesett a zsidó vallásúak aránya. Az 1992-ben végrehajtott – reprezentatív – felmérés adatai

szerint a XX. század második felében a népesség vallási összetételében alig történt változás. A megkérdezettek döntő többsége felekezethez tartozás szerint katolikusnak, reformátusnak vagy evangélikusnak vallotta magát. A felekezethez tartozás azonban nem minden esetben jelentett vallásosságot is. A magát felekezethez tartozónak vallók több mint fele nem gyakorolta vallását, 10%-a a maga módján, a többi az egyházon keresztül több-kevesebb rendszerességgel. A vallásosság erősebb a nők, az 50 évesnél idősebbek, a községekben élők és a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak között.

A világ népességének az ezredfordulón egyharmada volt keresztény, egyötöde muzulmán, kb. 13%-a hindu, 6%-a buddhista. Az emberek egyhatoda-egyhetede nem tartozik felekezethez.

Együttélési formák

Becslések szerint Magyarországon a XVII. században a népmozgalmi események 15–20%-át, a XVIII. században valamennyit anyakönyvezték. A kizárólagos egyházi regisztráció után 1895-től állami közigazgatási gyakorlattá vált az anyakönyvezés. A házasságkötések magas aránya alapján Magyarország a XIX. században „Kelet-Európa” határára helyezhető. Ezer lakosra 8-10 házasságkötés jutott. A XX. században a mutató értéke a háborúk után érzékelhetően emelkedett, de a hetvenes évek második felétől tendenciája csökkenő. Enyhe emelkedést az utolsó két év mutatott, amikor ezer lakosra 4,8 házasságkötés jutott, amellyel az európai középmezőny alsó pereméhez tartozunk.

A házasulók átlagos kora

(Év)

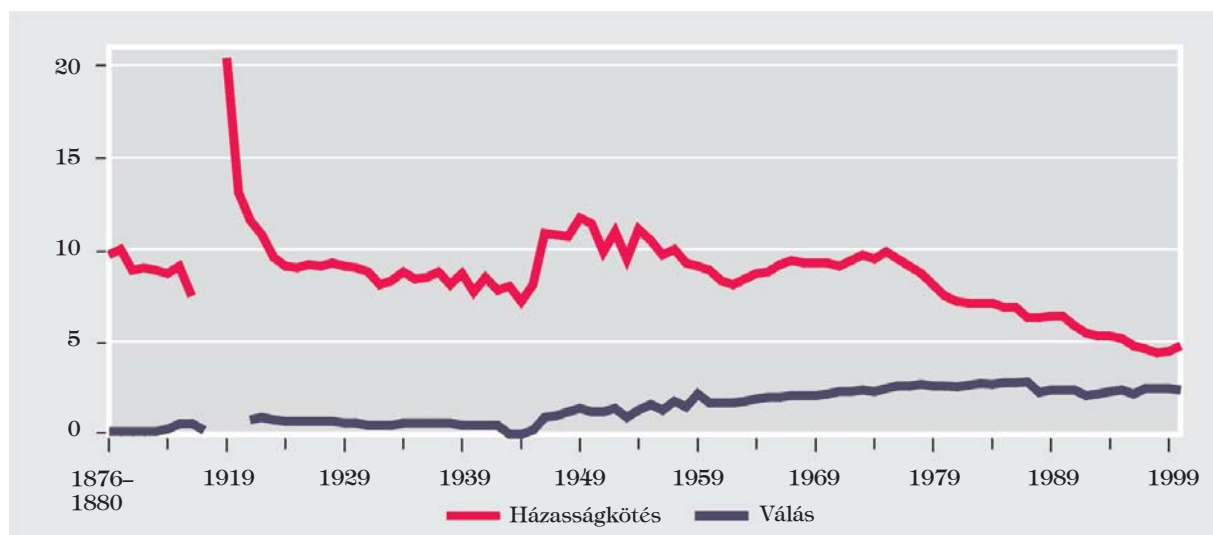
	1777	1876	1921	1948	1970	1999
Férfi	22,5	24,5	29,3	28,8	27,1	30,2
Nő	20,5	21,0	25,1	24,5	23,6	27,1

A korábbi századokban a párok jóval fiatalabban alapítottak családot. A XX. században a két világháborút követően a házasulóknál emelkedett az átlagos életkor, melyet 1970-ig ismét fiatalodás jellemezett. A század utolsó évtizedében a házasulók ismét „érettebb korban” kötnek házasságot.

A XX. század utolsó évtizedeiben Magyarországon is jelentőssé vált a házasságkötés nélkül együtt élő párok, családok száma. 1970-ben a párkapcsolatok 2%-a, 1996-ban több mint 7%-a alapult élettársi kapcsolaton. Ez az arány az Európai Unió akkori 12 tagállamának átlagában kb. 8%, ezen belül Dániában 24% volt, és meghaladta az egytizedet Franciaországban is. Magyarországon élettársi kapcsolatban a 15–49 éves nők 5,5%-a él. Ez az együttélési forma leggyakoribb az elvált nők között.

A XIX. század hetvenes és nyolcvanas éveiben ezer lakosra 0,07 válás jutott, ami a századforduló körül jelentősen emelkedett. 1907-től a joggyakorlat lehetővé tette a házasságok könnyebb felbontását, és az arány 0,4 körülire nőtt. Az I. világháború alatt a válások száma számottevően csökkent, majd a 20-as években ismét emelkedett. A bírói gyakorlatban a „vétkességre” alapozott bontó okok helyébe 1952-től a „komoly és alapos ok” lépett, amely – sok más tényező mellett – megkönnyítette a házasságok felbontását, és a növekedés irányába hatott. Néma változást ebben az 1987. évi eljárásjog hozott. A mutató értéke a XX. században legmagasabb a 80-as évek második felében volt, és az utolsó évtizedben tapasztalható csökkenéssel is még a nemzetközi élvonalba tartozik.

Ezer lakosra jutó házasságkötés és válás

A házasságkötések ritkulása, a válások szaporodása oda vezetett, hogy a házasságban élők aránya csökkent, és az özvegyeké, főként pedig az elváltaké emelkedett. Az elváltak aránya hasonlóan magas, mint Finnországban, Csehországban, az Egyesült Államokban, valamint Svédországban, a nőtleneké és a hajadonoké az alacsonyabbakhoz sorolható. Az özvegyen élők aránya nálunk a legmagasabbak közé tartozik.

A 15 éves és idősebb népesség megoszlása családi állapot szerint

(Százalék)

Családi állapot	1869		2000	
	férfi	nő	férfi	nő
Nőtlen, hajadon	30,1	21,3	32,2	21,7
Házas	65,1	63,7	55,8	49,7
Özvegy	4,3	14,2	3,9	18,3
Elvált	0,5	0,8	8,2	10,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A legutóbbi mérések szerint házastársi és élettársi kapcsolaton alapuló családok 61%-ában él gyermek.

Népesedési folyamatok

Születés – halálozás

Az ezer lakosra jutó élveszületés Magyarországon az 1700-as évek utolsó harmadában 48–51, a halandóság 40 körüli volt. *„Az ínségben élő népnek kenyérre sincs pénze, az orvosok nem mennek el a betegekhez, a rossz higiénia körülmények, a járványok és a hiedelmek komoly gátjai a gyógyulásnak”*.^{*} Ezen belül a szabad királyi városokban – számuk (Bánáttal együtt) abban az időben 48 – a születési arány valamivel alacsonyabb az átlagosnál, a halálozás hasonló volt ahhoz. A házasságon belüli termékenység 1870-ben olyan alacsony, hogy Európában mindössze Franciaországban mértek kisebbet. Az eltérő hagyományú és kultúrájú nemzetiségek termékenysége különbözött. A XIX. század utolsó harmadában, az ormánsági és a sárközi „egykézés” főként a magyarlakta területeken indul meg. A születéskorlátozás országos méretekben először Franciaországban a nagy francia forradalmat megelőzően terjedt el. Angliában, a skandináv országokban az 1890-es évtizedben kezdődik a születési arány csökkenése, mintegy 15 évvel a halálozási arány csökkenése után. A XX. században a folyamat folytatódott. Magyarországon 1920-ban kerekén 250 ezer gyermek született, 2000-ben nem egészen 98 ezer.

Ezer lakosra jutó élveszületés és halálozás

Év	Élveszületés	Halálozás
1823	30,6	23,2
1831	29,3	48,5
1876	46,7	34,9
1900	39,7	26,3
1925	28,4	17,1
1950	20,9	11,4
1975	18,4	12,4
2000	9,7	13,5

A halálozási viszonyok korcsoportonként jellegzetes vonásokat mutatnak. A csecsemők és a gyermekek halandósága folyamatosan és nagymértékben csökkent. Hasonló irányzat érvényesül az ifjúság további korosztályaiban is, bár a javulás mértéke nem ekkora. Manapság a halálozási viszonyok változása (romlása, majd némi javulása) főként az idősebb korosztályok halandóságának alakulásából adódik.

^{*} Forrás: Dányi Dezső: A hazai népesség és népesedéstatistika kezdetei.

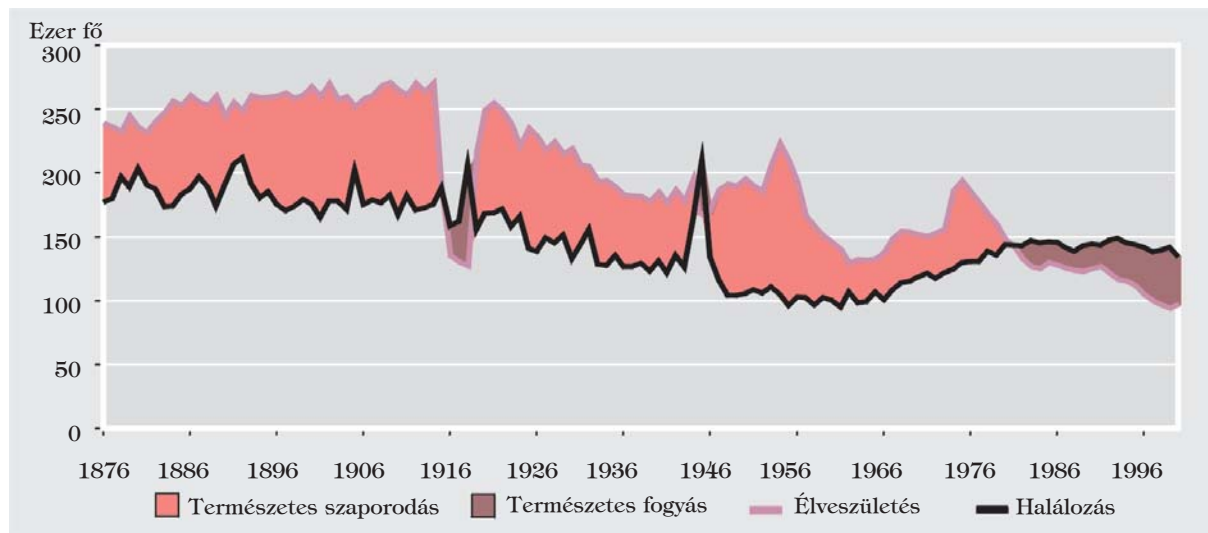
Az ötéves kora előtt meghalt gyermekek száma

Év	Gyermek
1920–1921	63 439
1938	29 914
2000	1 058

A meghaltak átlagos kora

Év	Átlagos kor (év)
1920	32,89
1960	62,24
2000	69,85

Természetes szaporodás, fogyás

A halandóság a XIX. század utolsó nagy járványát, és a két világháborút követően a 60-as évek közepéig csökkent, és 1966-ban ezer lakos közül 10 halt meg. Az arányszáma a férfiaknál 10,6, a nőknél 9,5 ezrelék volt. 1965-től a halandósági viszonyok kedvező iránya megfordult, és a halálokok között egyre inkább a krónikus, nem fertőző betegségek jelentek meg, melynek következtében az átlagos halandósági szint emelkedett. A folyamatot erősítette a népesség öregedése, és 1994-re az arány 14,3 ezreléket ért el, melyet enyhe javulás, majd romlás és ismételt javulás követett. A születésszám alapirányzata csökkenő, a halálozásoké az utolsó négy évtizedben növekvő, és a halálozások száma az utolsó két évtizedben meghaladja a születéseket. Magyarország a fogyó népességszámú országok közé tartozik.

Családnagyság – termékenység

Az elmúlt közel ötven évben nőtt a gyermektelen, illetve az egy-két gyermekes családok aránya, és csökkent a több gyermeket vállalóké.

A száz családban élők száma

Év	Fő
1747–1748	400
1843	540
1949	339
1996	294

Családok a gyermekek száma szerint

(Százalék)

Családtípus	1949	1996
Germektelen	27	33
Egy gyermekes	31	34
Két gyermekes	22	26
Három-és többgyermekes	20	7
Összesen	100	100

A XIX. század végén egy családban átlagosan 5 gyermek született, ami az adott halandósági viszonyok mellett biztosította a népesség természetes utánpótlását. A harmincas évekre a mutató értéke megfelelődik, és az akkori női nemzedéknek a korabeli halandóság mellett sem született annyi gyermeke, amennyi az egyszerű népesség-utánpótlást biztosította volna. Az akkor házasuló nők több mint 70%-a hozott világra négynél kevesebb gyermeket. A XX. század második felében a kétgyermekes családnagyság vált elterjedtté. A 70-es és 80-as években házasuló nők kevesebb mint 2%-a tervezett 4 vagy több gyermeket.

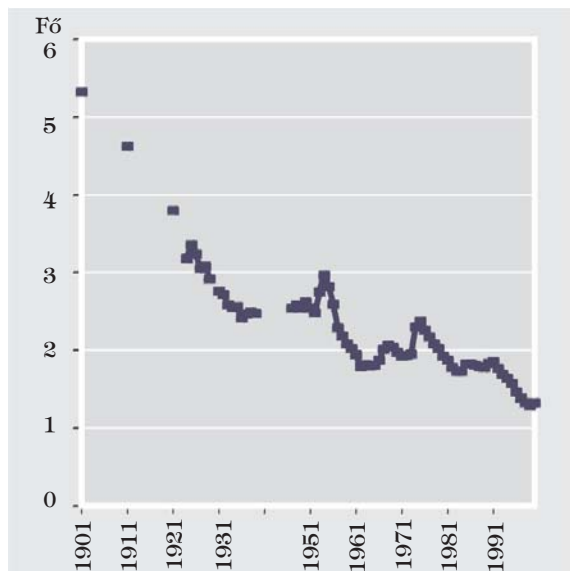
A teljes termékenységi arány* a század végére a század eleji érték egyötödére csökkent. A felnövő generációk nagysága – ha valamennyi gyermek elérné a felnőttkort – csaknem 40%-kal elmarad a szülők nemzedékéétől. Nemzetközi összehasonlításban Magyarország a termékenység alapján az európai országok rangsorában a középmezőny alsó pereméhez tartozik.

Az „orozva csinált kölkök” aránya Magyarországon 1876–1880-ban 7,3–7,9% közötti, hasonló a korabeli francia és osztrák mutatóhoz, és több mint kétszerese az angliainak és a walesinek.

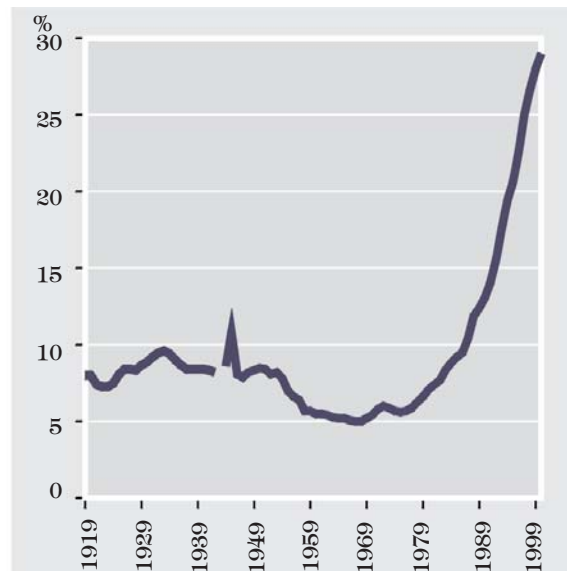
A házasságon kívül születettek aránya a XX. század folyamán 1967–1968-ban 5%-ra süllyedt, majd 2000-ig 29%-ra nőtt, ami tendenciájában és nagyságában is hasonló az Európai Unió átlagához.

* A nők élete folyamán születendő gyermekeinek átlagos számát jelzi az adott év termékenységi viszonyai mellett.

Teljes termékenységi arány

A házasságon kívüli születések aránya

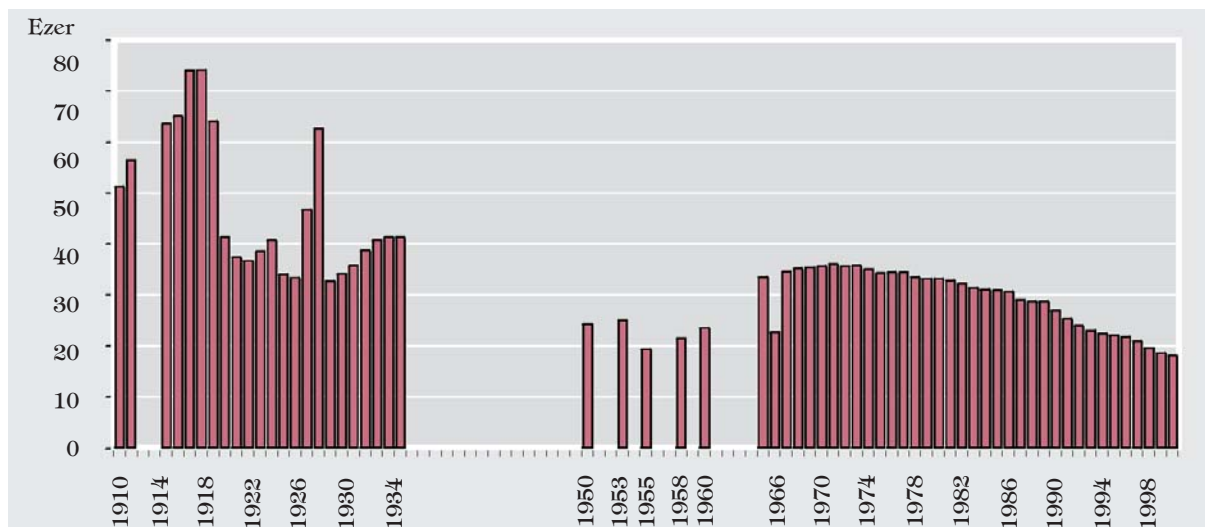

A házasságon kívül született gyermekek ellátását és nevelését szüleik, különösen a korábbi évtizedekben, gyakran nem tudták megoldani. Ez előfordult házasságból született gyermekekkel is, továbbá voltak olyanok, akik szüleik elvesztése, vagy egyéb ok miatt családon kívül kerültek.

Az elhagyott gyermekekről való gondoskodás több mint százéves múltra tekint vissza Magyarországon. A törvényhozás 1898-ban foglalta törvénybe, és tette az Országos Betegellátási Alap feladatává a legszélsebbes élethelyzetbe került gyermekek állami védelmét. Lelenceházak létrehozására 1901-től került sor, amikor – az ország akkori területén – 18 gyermekmenhely működött. Számuk a húszas évekre – a határmódosítás után – 8-ra csökkent. Menhely működött a fővárosban, Kecskeméten, Debrecenben, Gyulán, Pécsen, Szegeden, Szombathelyen és Veszprémben. A gyermekek többségét (87%-át) nevelőszülőknél helyezték el, és az állami gondoskodás korhatára az idő tájt emelkedett 7 éves korról 15-re. A XX. század második felében az „elhagyott (lelenc) gyermek” kifejezést „állami gondozottra” változtatták, és inkább nevelőintézményekben látták biztosítottnak a gyermekek ellátását. Nevelőszülőknél 1960-ban a gyermekek mindössze negyede élt. A század utolsó évtizedében jelentős szemléletváltás következett be, és az ezredfordulón ez az arány meghaladta a 43%-ot, és a család közeli nevelés mellett kisközösségre épülő – maximálisan 40 főt befogadó – gyermekotthoni hálózatot alakítottak ki.

A nagykorúvá válást követően 1990-ben – a környezet hallgatólagos egyetértésével – 210 fiatal maradt 24 éves koráig a védelmül szolgáló utógondozásban. Az önálló életkezdés támogatása eddig a korig 1997-től törvényesen is elfogadott, az érintettek száma 2000-ben 3937 volt.

Az állami gondozottak száma

Határokon belüli népességmozgás

A mai országterületen kívül 1880-ban a lakosság 8%-a 1949-ben 17%-a, a század végén kevesebb mint 3%-a született.

A szülőhelyükön lakók aránya*

	1880	1900	1920	1949	1996
Arány, %	75	70	63	57	több mint fele
* A jelenlegi országterületen.					

Az I. világháború előtti belföldi népességáramlás az ország középső és déli területeit tette népesebbé, és már a két világháború között észak-délről kelet-nyugatra fordult. A század második felében 1990-ig a lakosság mezőgazdasági területéről az ipari, bányászati és szolgáltató központokba, és kisebb településről a nagyobbba költözött. A városlakók aránya folyamatosan nőtt, a községieké csökkent. Ezen belül 1955 és 1959 között évente kb. 100 ezer ember vált városlakóvá. A hatvanas éveket követően mérséklődött a lakóhely-változtatás, majd 1989-től visszaesett. A kilencvenes években a városok, a kialakuló gazdasági centrumok – ipari parkok, zöldmezős beruházások – vonzása érzékelhető.

A népesség* megoszlása településtípus szerint

(Százalék)

Év	Budapest	Többi város	Község	Összesen
1910	12	21	67	100
1941	13	22	65	100
1949	17	20	63	100
1980	19	34	47	100
1990	19	43	38	100
2000	18	46	36	100
2001	17	47	36	100

* A mindenkori közigazgatási területre számolva.

A magyarországi városlakók aránya hasonló az európai országok átlagához (73%). Az arány Belgiumban, Hollandiában és az Egyesült Királyságban a legmagasabb, Albániában és Portugáliában a legalacsonyabb.

A kiegyezés utáni Magyarországon tudatosan elsősorban a fővárost fejlesztették. Népességsúlyát tekintve Pest és Buda – a város egyesülésétől – 1873-tól vált a térség többi nagyvárosa: Bécs, Pozsony, Prága ellensúlyává. Budapest növekedése – kisebb megtorpanásokkal – a XX. század utolsó évtizedéig folytatódott. Az 1990-től tartó népességfogyás – a természetes fogyáson túl – a városkörnyéki településekre költözésből, régió belüli migrációból adódik.

A legnagyobb városok népessége

(Fő)

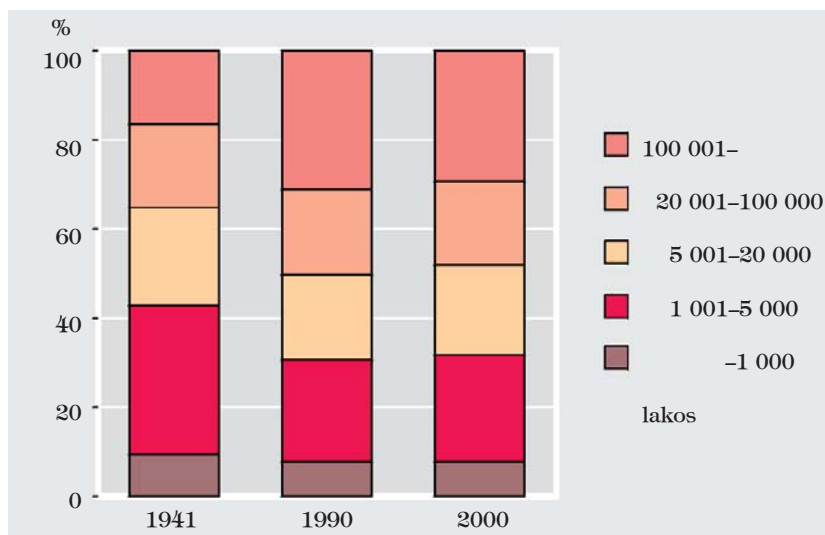
Év	Budapest	Debrecen	Miskolc	Pécs
1840	105 414*	49 277	33 147	33 307
1900	881 434	70 377	61 160	68 099
1910	1 110 439	87 221	76 207	79 058
1920	1 232 008	97 933	85 151	83 868
1930	1 441 601	111 778	93 877	90 409
1941	1 712 451	119 608	114 674	92 019
1949	1 590 264	110 963	109 124	86 640
1960	1 804 606	129 834	143 903	98 942
1970	1 940 212	155 122	172 952	118 490
1980	2 059 347	198 195	208 103	164 437
1990	2 016 774	212 235	196 442	170 039
2001	1 755 203	211 038	184 129	162 502

* Pest és Buda együttes népessége.

A városodás folyamata a XX. századi Magyarországon többször megtorpant. Az utolsó fél évszázadban a városok száma 54-ről 252-re emelkedett. A várossá nyilvánítás az utolsó évtizedben igen jelentős volt, amikor is 86 település vált várossá. A kilencvenes évek új városainak nagyobb része kisváros. A jelenlegi közigazgatási beosztás szerint az ország a főváros mellett 22 megyei jogú városból, 214 városból és 2898 községből áll.

A „tanyásodás” fénykora a húszas-harmincas évek, melynek ismételt újjáéledése a II. világháború utáni 1945-ös földosztás volt. 1930-ban 1,9 millió, 1949-ben 1,6 millió, 1980-ban 443 ezer ember lakott településen kívüli külterületen. A kilencvenes években – főként a Duna-Tisza közén – egyes tanyás területek infrastrukturális fejlődése érzékelhető.

A népesség megoszlása a települések nagysága szerint

Az ország elvesztette döntően aprófalvas, kis- és nagyközséges, mezővárosias jellegét. Az utóbbi fél évszázadban számottevően csökkent a kisebb – 5000 fő alatti – településeken a népesség aránya, a közepes méretűnek tekinthető városokban és községekben alig változott, a 100 ezer főnél népesebb városokban nagymértékben nőtt. Az utolsó évtized annyiban hozott változást, hogy – a korábbi tendenciától eltérően – megkezdődött a lakosság kitelepülése a nagyvárosokból.

Lakóhely – munkahely

A területek eltérő gazdasági és kulturális fejlettsége befolyásolja a letelepedést. A XIX. század 80-as éveiben lezáruló tömeges út-, vasútépítések, folyamszabályozások, az építőipar, a fejlődő gyárpar és a mezőgazdaság nagy számban foglalkoztatott szezonálisan vándorló munkásokat, akik az ingázók előfutárai voltak. 1900-ban a környező országrészekből mintegy 80 ezer aratómunkás vállalt idénymunkát nyaranta az Alföldön.

A két világháború közötti Budapest körül ingázó zóna alakult ki. 1930-ban az ország területén a munkaerő 4%-a másutt lakott, mint ahol dolgozott.

Az elmúlt fél évszázadban a gazdaság szerkezeti változásaival – a iparfejlesztés területi alakulása, a mezőgazdaság kollektivizálása stb. – az ingázás méretei nőttek, melyben érdemleges változás – csökkenő foglalkoztatottság mellett – a kilencvenes években sem következett be.

Az évszázad végén a munkavállalók negyede naponta járt lakóhelyén kívül más településre dolgozni, többségük férfi.

Naponta ingázók*

Év	Száma, millió fő	Aránya az aktív keresőkből, %	A nők aránya az ingázókból, %
1960	0,6	13	19
1970	1,0	20	28
1980	1,2	24	32
1990	1,1	25	35
1996	0,9	25	35
* Az év elején.			

Minden második községi aktív kereső naponta ingázik. Ez az arány Budapest vonzáskörzetében hagyományosan magas, és az utolsó évtizedben érzékelhetően nőtt a mértéke a kialakuló új ipari-szolgáltató parkok, zöldmezős beruházások környékén – Székesfehérvár, Győr, Zalaegerszeg stb.

1996-ban az országhatáron kívülre legálisan ingázott naponta két és félezer magyar munkavállaló. Többségük (több mint 90%-uk) Ausztriában vállalt munkát.

A tartós (hetente, havonta) ingázás nyolcvanas évektől tartó csökkenése a kilencvenes években gyorsult. A hetvenes és nyolcvanas években kb. 300 ezer kereső – akik fele munkásszállón lakott – vállalt munkát hosszabb-rövidebb különéléssel, számuk a kilencvenes évtizedben nem érte el a 100 ezret.

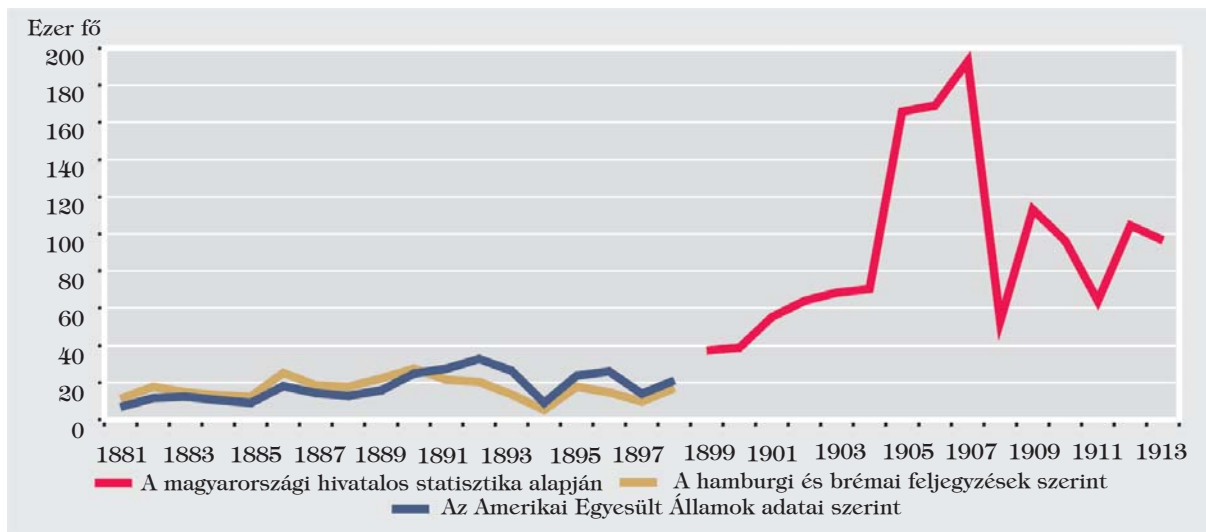
Lakóhelyétől távol tanul az ezredfordulón 200–300 ezer nappali tagozatos diák. A középiskolások több mint egyharmada naponta lakhelyéről más településre jár be iskolába. Ezen belül bejáró diák Budapesten a középiskolások 22%-a, a Közép-Dunántúlon 45%-a. A szakmunkásképző iskolákba járók 12%-a, a középiskolások 15%-a, a főiskolások és egyetemisták 28%-a kollégista.

Vándorlás határokon át

A korábbi évszázadokban Magyarországot elsősorban a más országból bevándorlók befogadása – besenyők, kunok, németek, szerbek – jellemezte. Időnként előfordult, hogy kisebb-nagyobb csoportok elhagyták az országot, pl. bukott szabadságharcok után. Az országból való tömeges kivándorlás az 1880-as években kezdődött. Az idegen országba vándorlók 90%-a Amerikában próbált szerencsét. A kivándorlás 1905 és 1907 között tetőzött évi 170–190 ezerrel, majd az első világháború kezdetéig mérséklődött. A fogadó országok statisztikái 1871 és 1913 között 1,8 millió bevándorlót regisztráltak Magyarországról, ebből a vissza nem térő ténylegesen kivándorlók száma 1,3–1,4 millió.

Az „ígéreték földjének” vonzerejét elsősorban a jobb megélhetés jelentette. Főbb kivándorlási régiók az észak-keleti vármegyék: Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj-Torna, Bereg, Szabolcs, Borsod, Gömör-Kishont. A kivándorlók közel 30%-a volt magyar anyanyelvű, többségük az országban élő nemzetiségekhez tartozott.

Kivándorlás a tengerentúlra a történelmi Magyarország területéről

Az I. világháború után az elcsatolt területekről 350 ezren menekültek be az országba. A bevándorlók főleg értelmiségiek, az államapparátus, illetve a középosztály tagjai. A kivándorlás ebben az időszakban lényegesen csökkent. Az Egyesült Államok korlátozó intézkedései nyomán más térségek, Kanada, Argentína, Brazília, Ausztrália és egyes nyugat-európai befogadó országok szerepe nőtt. Módosult a kivándorlók társadalmi háttere, egyre több iparban, kereskedelemben dolgozó, valamint értelmiségi választott új hazát.

1944-ben és az azt követő években 100–110 ezren települtek ki az országból. Ezen kívül 1946-ban és 1948-ban 280 ezer német nemzetiségű magyar állampolgárt telepítettek ki Németországba. 1956-ban – becslések szerint – illegálisan mintegy 200 ezren, 1963 és 1988 között 70 ezren hagyták el az országot.

A kilencvenes években megváltozott a vándorlás jellege. Magyarország befogadó- és tranzitországgá is vált. Az országból több mint 60 ezren vándoroltak ki, és meghaladta a 200 ezret a bevándorlók száma. 2000-ben 64%-uk 15–49 éves volt, és többségük a környező országokból – Romániából, Jugoszláviából és Ukrajnából – érkezett.

Eltartók és eltartottak

A korábbi századokban, egészen a XX. század közepéig az ország lakossága megélhetés szempontjából két fő csoportra volt osztható: a gazdaságilag aktívakra vagy keresőkre, és az eltartottakra. A népszámlálások adatai szerint 1900-ban és 1910-ben az eltartottak jóval többen voltak. Az aktív keresők a népesség 40–41%-át tették ki. Az eltartottak nagy száma egyrészt a népes gyermekkorosztályokkal magyarázható. Az össznépeség kerekén 35%-a a 14 éven aluliak közé tartozott. A másik nagy csoport az eltartott felnőtt korú nőké volt, akik ebben az időszakban a lakosság 22–23%-át képviselték. Ennek a csoportnak a nagy része azonban parasztgazdaságokban élt, mivel az aktív kereső férfiak háromötöde a mezőgazdaságban tevékenykedett. Ezekben a gazdaságokban az eltartott nők (háztartásbeliek) a gyermeknevelés mellett rendszerint a férfikkal egyenértékű, de azt legalábbis erősen megközelítő termelőmunkát is végeztek.

Keresők és eltartottak, 1910

Év	Együtt	Férfi	Nő
Száma, ezer fő			
Aktív kereső	3 053,0	2 377,8	675,2
Eltartott	4 471,3	1 380,2	3 091,1
Ebből: 14 éven aluli	2 645,5	1 328,3	1 317,2
14 éven felüli	1 825,8	51,9	1 773,9
Inaktív kereső	87,8	34,4	53,5
Összesen	7 612,1	3 792,3	3 819,8
Aktív kereső	40,1	62,7	17,7
Megoszlás, százalék			
Eltartott	58,7	36,4	80,9
Ebből: 14 éven aluli	34,8	35,0	34,5
14 éven felüli	24,0	1,4	46,4
Inaktív kereső	1,2	0,9	1,4
Összesen	100,0	100,0	100,0

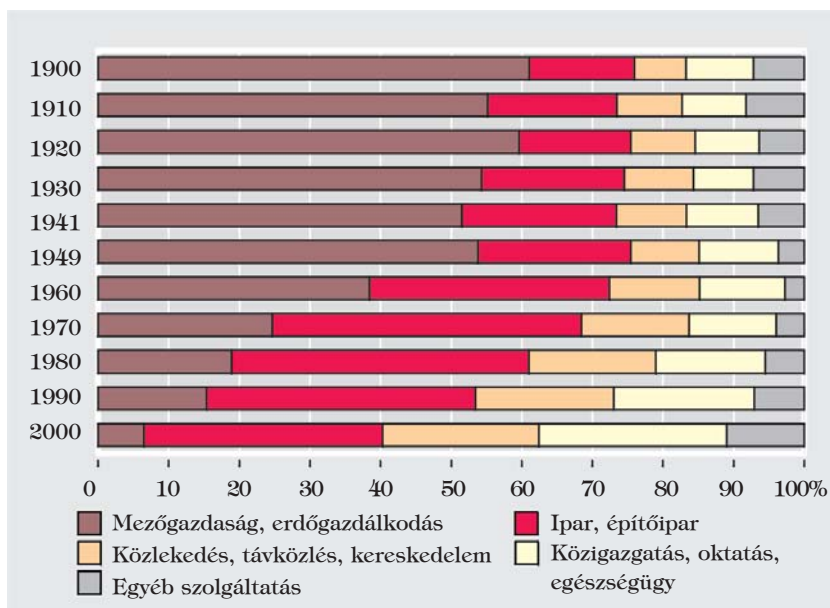
Az inaktív keresők száma és aránya az elmúlt század elején még nagyon kicsi volt, és a gyér számú nyugdíjas mellett főleg a vagyonukból élőket (földbirtokosok, járadékosok stb.) tartalmazta. A század második felében az inaktív keresők száma igen felduzzadt, mindenekelőtt a nyugdíjrendszer kiterjesztése, továbbá a szociális – főként gyermekgondozási – ellátások bővítése kapcsán. A század végén a lakosság több mint egyharmada tartozott ebbe a rétegbe, kilenctizedük nyugdíjas volt.

A népesség megoszlása tevékenység és megélhetési források szerint, 2000

Termelékenység, megélhetési forrás	Százalék
Foglalkoztatott	38,9
Munkanélküli	2,7
Nyugdíjas és egyéb inaktív kereső	34,0
Tanuló	16,7
Egyéb eltartott	7,7
Összesen	100,0

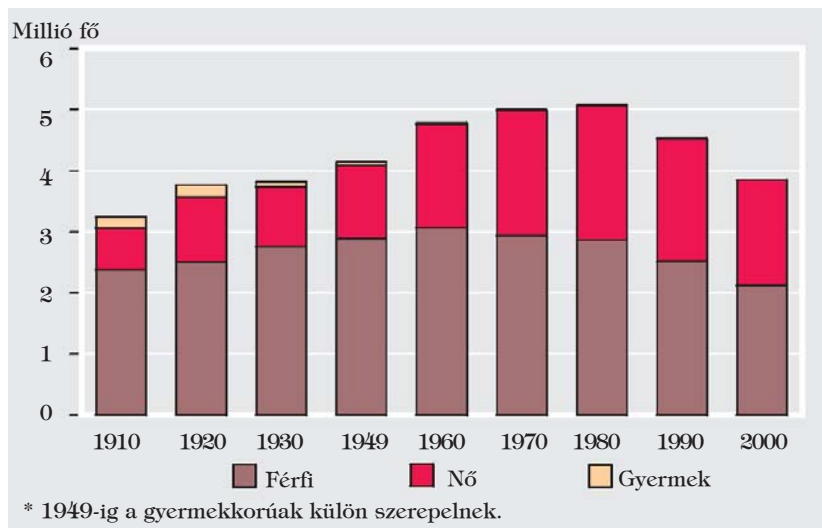
A XX. század elején a keresők túlnyomó része a mezőgazdaságban dolgozott. Az ipar, a kereskedelem és a többi ágazat fejlődésének munkaerőforrása a mezőgazdasági népesség volt.

Létszámarányok főbb ágazatok szerint

A mezőgazdaságon kívüli ágazatokban a nők részvétele a társadalmi összmunkában szembetűnőbb volt, mint a parasztgazdaságokban. Így arányuk a keresők között egyre nagyobb lett, a negyvenes években megközelítette a 30%-ot, de 1980-ban már meghaladta a 48%-ot is. Azóta az arány kissé csökkent, jelenleg a foglalkoztatottak 44–45%-át teszik ki a nők.

A keresők nemenkénti megoszlása*

Az új tevékenységek, foglalkozások megjelenése és terjedése, valamint a munkában részt vevők általános és szakmai képzettsége egymással kölcsönhatásban fejlődött. A képzettebb munkaerő lehetővé tette az új, sokszor bonyolultabb foglalkozások terjedését, az új mesterségek jobban felkészült munkásokat és mérnököket kívántak meg.

A keresők* megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint

(Százalék)

Év	Felsőfokú	Középfokú	Alapfokú vagy végzettség nélkül
1920	1,8	2,6	95,6
1949	1,9	4,3	93,8
1980	8,1	38,0	53,9
2000	17,2	65,4	17,4

* 1992 után foglalkoztatottak.

A keresők között a korábbi századokban túlnyomó, de még a XX. század első felében is nagy volt az önállóak aránya. 1941-ben számuk 1,2 millióra rúgott, az összes kereső 26,5%-ára. A keresők többségét azonban ekkor már az alkalmazásban állók tették ki. A tisztviselők aránya 8,1%, a munkásoké pedig 51,8%, a segítő családtagokkal együtt 65,4% volt.

A háború utáni évtizedekben az önállóak száma gyors ütemben tovább csökkent, és emelkedett az alkalmazottak mellett a szövetkezeti tagok száma. A legutóbbi évtizedben viszont visszaesett a szövetkezeti tagok száma, és az önállóaké lett nagyobb.

A keresők* megoszlása foglalkozási viszony szerint

(Százalék)

Év	1981	1993	2000
Alkalmazott	80,0	81,9	85,0
Szövetkezet tagja	14,9	3,6	1,0
Társas vállalkozás tagja	–	5,2	3,3
Egyéni vállalkozó	2,4	8,2	10,0
Segítő családtag	2,8	1,1	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0
* 1992 után foglalkoztatottak.			

1924-ben a szociáldemokrata és a keresztényszocialista szakszervezetek együttesen 35 ezer munkanélkülit tartottak számon. Ez az adat a következő években 15-20 ezerre mérséklődött, majd 1931–1932-ben ismét 30 ezer fölé emelkedett. A válság múltával a munkanélküliség enyhült, 1938-ban csak kissé haladta meg a 17 ezret.

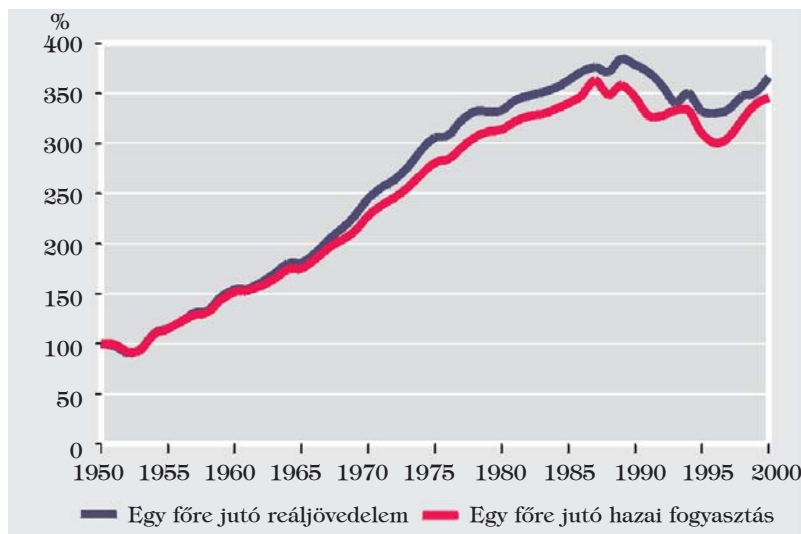
A II. világháború utáni átmeneti munkanélküliség viszonylag gyorsan megszűnt, aztán évtizedeken keresztül inkább hiány jellemezte a magyar munkaerőpiacot. A munkaerő-gazdálkodás idővel túlfoglalkoztatáshoz, „kapun belüli munkanélküliség” kialakulásához vezetett.

A rendszerváltozás utáni elbocsátások, vállalatfelszámolások következtében a munkanélküliek száma gyorsan nőtt, 1993-ban több mint félmillióval tetőzött, majd lassan, de folyamatosan mérséklődött. 2000-ben 263 ezer volt az olyan munkanélküliek száma, akik dolgoznának és aktívan keresnek is munkát. Ez a gazdaságilag aktív népesség 6,4%-át jelentette. A férfiak aránya (7,0) valamivel nagyobb, a nőké kisebb (5,6) volt az átlagosnál.

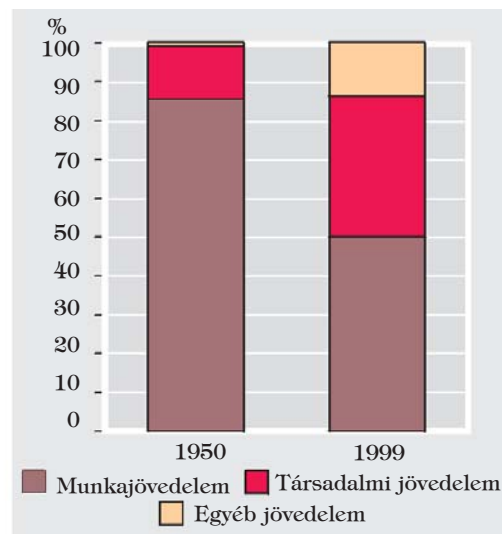
Jövedelem – fogyasztás – lakás

Az egy lakosra jutó jövedelem 1938-ban – az utolsó békeévben – havi 40–50 pengőre tehető. A lakosság reáljövedelme 1947-ben – akkori számítások szerint – országos átlagban kb. 60%-a volt a háború előttinek. Az egy főre jutó reáljövedelem 1950-ben 8–9%-kal, a fogyasztás valamivel szerényebb mértékben haladta meg a háború előtti szintet. A jövedelmek és a fogyasztás növekedése az ötvenes évek második feléig lényegében azonos mértékű volt, majd a jövedelem növekedése rendre meghaladta a fogyasztását. A 80-as évek utolsó harmadáig emelkedés, majd csökkenés következett be. A közel egy évtizedig tartó életszínvonal-csökkenés a kilencvenes évek utolsó harmadára megállt, és 1997-től megindult a növekedés. Az ezredfordulóra a jövedelem és a fogyasztás színvonala a 15–16 évvel korábbit érte el.

A lakosság reáljövedelme és fogyasztása
(1950=100)

A lakossági jövedelem
szerkezete

A jövedelmek alakulását befolyásolta, hogy a nyugdíjrendszer kiterjesztése után a népesség nagyobbik fele állandó (munka vagy társadalmi) jövedelemhez jutott. A társadalombiztosítás kiterjesztésével, és a társadalmi gondoskodás különböző fajtáinak bevezetésével a társadalmi jövedelmek aránya egyre nagyobb lett. A kilencvenes évtizedben nőtt az „egyéb” jövedelmek szerepe (pl. kamatok, külföldről származó jövedelem stb.). A század végén tehát tartós jövedelemforrással a háztartások nagyobbik hányada rendelkezik.

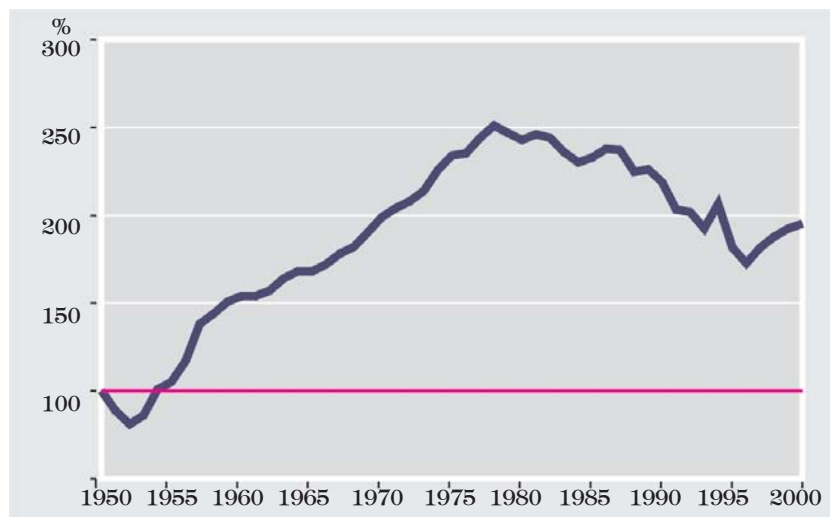
A jövedelmek mintegy kétötödét a kereset, csaknem egyötödét a pénzügyi társadalmi jövedelmek és egyhatodát a természetbeni társadalmi jövedelmek teszik ki. A pénzügyi társadalmi jövedelmek döntő hányada nyugdíj. A természetbeni jövedelmek nagyobb részét az oktatási és egészségügyi szolgáltatások képviselik.

Kereset

A kereset jövedelemalakulásban játszott szerepét nagy súlya mellett az is növeli, hogy az egyik legmozgékonyabb eleme az összjövedelemnek, növekedése vagy csökkenése, gyorsabb vagy lassúbb változása rendszerint érezhető a jövedelem egészének alakulásában is.

A munkások és alkalmazottak havi átlagkeresete 1950-ben 678 forint volt. Az ennek többé-kevésbé megfelelő havi összeg 2000-ben (nettó) 55 785 forint. A keresetek növekedése, néhány év kivételével, csaknem 30 éven keresztül meghaladta a fogyasztói árak emelkedését, így a reálbér nőtt. 1978 után viszont inkább a reálbér-növekedés volt kivétel, általában csökkenő irányzat érvényesült 1996-ig. A század utolsó négy évében a keresetek reálértéke folyamatosan, összesen 13%-kal emelkedett, és ezzel az 1969–1970. évi szintet érte el, az 1978. évitől még mintegy 20%-kal elmaradt.

Egy keresőre jutó reálbér
(1950=100)

A háború előtti kereseti arányokról gyáripari adataink vannak.

A gyáriparban dolgozók 1938. évi jövedelme

	Pengő		Pengő
Gyárvezető	7 671	Szakmunkások	1 680
Tisztviselő	3 415	Betanított munkás	1 052
Művezető	3 609	Napszámos (segédmunkás)	885

A férfi szakmunkások órábéré alapján a legjobban fizetett ágazatok közé tartozott a gumiipar és a ruházati ipar, az ipari átlagnál 24-25%-kal nagyobb órabérrel. Legkevesebbet az építőanyag-iparban és az élelmiszeriparban kerestek, az átlagnál 17-17%-kal kisebb volt az órabér.

A háború utáni években egy ideig az iparban voltak a legmagasabbak a keresetek, 1960-tól az építőiparban és az évtized végén, az ipart megelőzve a második helyre zárkózott fel a szállítás, hírközlés. Az iparon belül a bányászat keresetei egyre nagyobb mértékben haladták meg nem csak az ipar, hanem a többi ágazat átlagát is. 1970 és 1990 között az ágazati kereseti arányok viszonylag csekély mértékben változtak, a kereskedelem a rangsorban előbbre, az építőipar hátrébb került.

A munkások és alkalmazottak havi átlagkeresetét

(Ft)

Ágazat	1950	1960	1970	1990
Állami és szövetkezeti szektor	678	1 547	2 129	10 108*
Ebből:				
Ipar	738	1 610	2 104	10 273
ezen belül bányászat	794	2 235	3 009	13 615
Építőipar	681	1 635	2 352	10 586
Mezőgazdasági ágazatok	414	1 357	2 133	8 808
Szállítás, hírközlés	631	1 503	2 243	9 974
Kereskedelem	597	1 401	1 991	10 310
Államigazgatás, kulturális, egészségügyi stb. intézmények	695	1 541	2 048	10 428**

Megjegyzés: 1990-ben nettó kereset.

* Nemzetgazdaság összesen.

** Nem anyagi ágak.

A kilencvenes években – új, részletesebb ágazati bontásban vizsgálva az adatokat – a legmagasabb keresetű pénzügyi tevékenység számottevően növelte előnyét a többi ágazattal szemben. A közigazgatásban dolgozók kereseti előnye az évtized folyamán csökkent, a végén már megelőzte a villamosenergia-ágazat és a bányászat nettó bérszínvonala is. Az építőipar régi bérelőnye helyett növekvő elmaradás látható. Ugyancsak nőtt az elmaradása a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátásnak, ahol 2000-ben a nemzetgazdasági ágak közül a legalacsonyabb volt a havi kereset.

Az alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete

Ágazat	Nettó átlagkereset, Ft		Az átlag százalékában	
	1992	2000	1992	2000
Mezőgazdasági ágazatok	11 710	40 774	75	73
Bányászat	18 907	69 567	121	125
Feldolgozóipar	14 976	55 995	96	100
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízszolgáltatás	18 498	72 490	118	130
Építőipar	14 332	42 658	92	76
Kereskedelem, javítás	15 656	50 292	100	90
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	13 844	38 676	89	69
Szállítás, posta, távközlés	16 403	61 812	105	111
Pénzügyi tevékenység	26 329	110 259	168	198
Ingatlanügyletek, bérbeadás	17 546	63 040	112	113
Közigazgatás, társadalom biztosítás	19 513	63 916	125	115
Oktatás	15 479	53 003	99	95
Egészségügyi és szociális ellátás	14 580	45 983	93	82
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	15 729	51 647	101	93
Összesen	15 628	55 785	100	100

Nyugdíj

Magyarországon a II. világháború előtt nem volt egységes nyugdíjrendszer. Három ellátásnem funkcionált: a közszolgálati, a vállalati alkalmazottaké, valamint az ipari és mezőgazdasági munkások ún. társadalombiztosítási nyugdíjrendszere. Az alkalmazottak átlagnyugdíja tíz-tizennégyszerese volt a munkásokénak. Az 1952-től élő egységes elveken működő nyugdíjrendszer jellemzője, hogy a nyugdíj alapja a munkabér és a munkában eltöltött szolgálati idő. A feltételeket az idők során sokszor módosították. A hatvanas évek közepétől többször kísérletet tettek a régebben és az újabban nyugdíjba lépők között újratermelő feszültségek enyhítésére, és a hetvenes évektől a nyugdíjak értékének valorizálására.

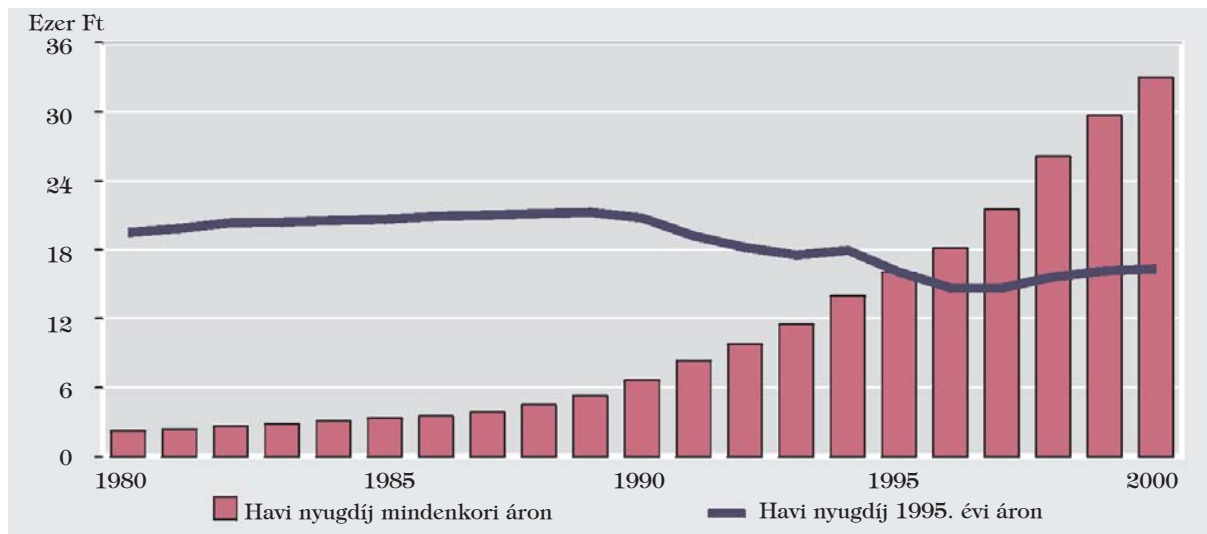
Állami *nyugdíjat* 1924/25-ben 95 ezren, 1937/38-ban 135 ezren kaptak, ami a lakosság 1–2%-ának szociális biztonságát jelentette. Az egységes nyugdíjrendszer bevezetésekor a nyugdíjasok száma a háború előtti többszörösére nőtt. A nyugellátásban részesülők rétege a lakosság öregedéséből és a munkaerő-helyzet alakulásából adódóan az ezredfordulóra 3 millió körülire emelkedett. Az arány magasabb, mint a CEFTA-országokban, de hasonló, mint számos európai fejlett országban.

A nyugdíjak reálértéke az 1987 és 1997 közötti évtizedben a kereseteknél is jobban csökkent. A csökkenés nem volt egyenletes, 1990 és 1994 között 15%, 1995 és 1997 között mintegy 20%, melyet 1998-ban szinten maradás, majd a kereseteknél szerényebb erősödés követett. Összességében a nyugdíjak reálértéke az ezredfordulón sem érte el a húsz évvel korábbi színvonalat.

A nyugdíj és nyugdíjszerű ellátás

Nyugdíjas, nyugdíj	1950	1960	1980	2000
A nyugdíjasok évi átlagos száma, ezer fő	527	723	2 050	3 103
a népesség százalékában	5,6	7,2	19,1	31,0
az aktív keresők százalékában	12,8	15,3	40,4	79,5
A nyugdíjakra kifizetett összeg, milliárd Ft	0,9	4,4	56,0	1 228,5
a GDP százalékában	..	3,9	7,8	9,5
Nyugdíjak és nyugdíjszerű ellátások havi átlaga, Ft	147	510	2 276	32 986
a nettó átlagkereset százalékában	22	32	56	59

Átlagnyugdíj

Jövedelemarányok

A *jövedelemegyenlőtlenségről* a II. világháború előtti magyar társadalomban szórványosan vannak adataink. Az 1911. évi budapesti lakásösszeírás alapján Pikler J. Gyula a vagyontalanok és szegények arányát a lakosság háromnegyedére becsülte. A két világháború között a falukutató irányzat „hárommillió koldusról” beszél. Matolcsy Mátyás számításai szerint az átlagjövedelem kevesebb mint feléből élt a lakosság 44%-a, amely megközelítette a 4 milliót, akik zömmel mezőgazdasági munkások, gazdasági

cselédek, 1–10 holdas kisbirtokosok és kisbérlők, valamint napszámosok voltak. Erdei szerint is „társadalom alatt” élt a parasztság és a mezőgazdasági munkásság. Ugyanakkor az átlag háromszorosából gazdálkodott a lakosság 19%-a.

A háborút követően a jövedelemegyenlőtlenség csökkentésére több intézkedést tettek. A különbségek csökkentését szolgáló társadalmi jövedelmek az idők során a piaci jövedelmek emelkedésével nem tudtak lépést tartani. A különbségek a nyolcvanas évekig mérséklődtek, azóta nőnek. Ennek egyik leggyakrabban használt mutatója a legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelmű lakossági tizedek összjövedelemből való részesedésének egybevetése.

Jövedelemegyenlőtlenség*

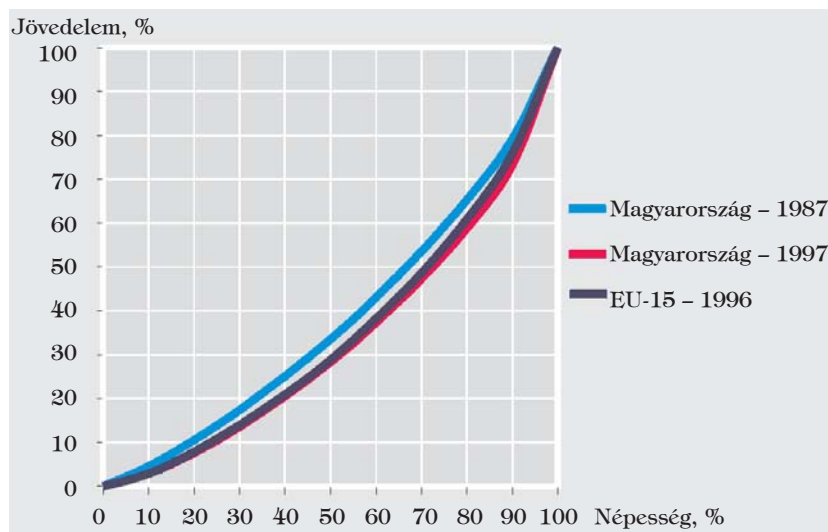
Év	Az első	A tizedik	Egyenlőtlenségi arány
	tizedben élők részesedése a jövedelemből, %		
1972	4,0	19,7	4,9
1977	4,5	18,6	4,1
1982	4,9	18,6	3,8
1987	4,5	20,9	4,6
1995	3,3	25,0	7,5
1997	2,9	26,7	9,2

* Az egy főre jutó személyes nettó jövedelem alapján. Az egyenlőtlenségi arányszám azt fejezi ki, hogy a tizedik tized jövedelme hányszorosa az első tizedének.

Magyarországon belül a települési hierarchia mentén jelentősek az eltérések. Budapesten a mutató értéke 11–12-szeres, a községekben 7,5-szeres. Az elmúlt tíz évben a két szélső tized jövedelmi különbségei megkétszereződtek, és hasonlóak, mint az Európai Unióban átlagosan. A folyamat erősebb volt, mint a közel fél évszázadban bármikor, és az átrendeződés jelentős reálérték-csökkenés mellett ment végbe. A relatív jövedelmi különbségek az Európai Unióban Portugáliában, Görögországban és Spanyolországban a legnagyobbak, és Dániában, Hollandiában a legkisebbek. Európán belül Oroszországban, Törökországban és Észtországban a legmagasabb a mutató értéke.

A század utolsó évtizedében a jövedelmi szerkezet átrendeződése jövedelemszintenként jelentős különbségeket mutat. A munkából származó jövedelmek csökkenése és a társadalmi jövedelmek szerepének erősödése a legszerényebben élők körében ment végbe, a jövedelmi skála felső szintjén ezzel ellentétes folyamat zajlott le.

Az egy főre jutó személyes nettó jövedelem koncentrációja

Jövedelemszerkezet a jövedelemskála alsó és felső tizedében

Jövedelem	Az 1. tizedben élők		A 10. tizedben élők	
	1989	1999	1989	1999
Munkajövedelem	51,6	39,4	78,0	85,6
Társadalmi jövedelem	45,1	58,9	16,7	12,2
Egyéb jövedelem	3,3	1,7	5,3	2,2

A jövedelemkülönbségek meghatározó kiváltója ma is a munkaerő-piaci pozíció, az iskolázottság, a képzettség és – kitüntetetten – az eltartott gyermekek száma. 2000-ben a gyermek nélküli aktív háztartások jövedelmét 100-nak véve:

Az egy főre jutó jövedelem összege, 2000

Az egy gyermekes családokban	73
A kétgyermekesekben	64
A három és több gyermekesekben	50

A jövedelmi hátrányt enyhíteni kívánó nevelési ellátás (korábban az 1948-tól érvényben lévő családi pótlék) havi nominális összege 1998 májusától változatlan, így reálértéke folyamatosan csökken. A családi jövedelemadó-kedvezménnyel együttes összege 1999-ben a nettó kereset 13%-ának felelt meg. (A nyolcvanas évek végén a családi pótlék a nettó kereset 20%-a volt.)

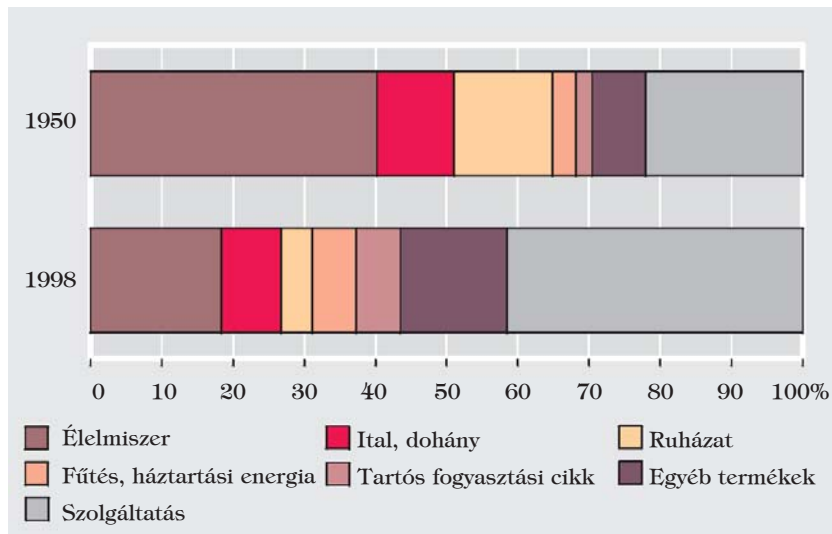
A háztartások gazdálkodása

A rendelkezésre álló pénzjövedelmek felhasználásában, a hosszabb távú gondolkodást, a század második felében a kilencvenes évek elejéig a pénzmegtakarítás és a lakásfelhalmozás jelentette. A kilencvenes években az életszínvonal alakulásával, a tulajdonlás, a pénz- és tőkepiac megváltozásával a lakosság addigi gazdálkodási szokásai is megváltoztak.

1993 és 2000 között nem változott a megtakarítani képes háztartások aránya. Mindkét vizsgált évben a családok 36%-a nyilatkozott úgy, hogy a napi megélhetésen túl tud félrerakni pénzt. Figyelemre méltó visszaesés a megtakarítani képes családok arányában korábban, a nyolcvanas évek közepe és a kilencvenes évek első fele között következett be. (1986-ban még a háztartások 70%-a volt képes viszonylag rendszeresen pénzt félretenni.)

2000 elején a háztartások mintegy 18%-ának volt valamilyen *hiteltartozása**. Ez az arány alacsonyabb mind az 1986. évinél, amikor is a háztartások 47%-a, mind pedig az 1993. évinél, amikor a családok 31%-a nyilatkozott úgy, hogy törleszt valamilyen hitelt.

A fogyasztás szerkezete

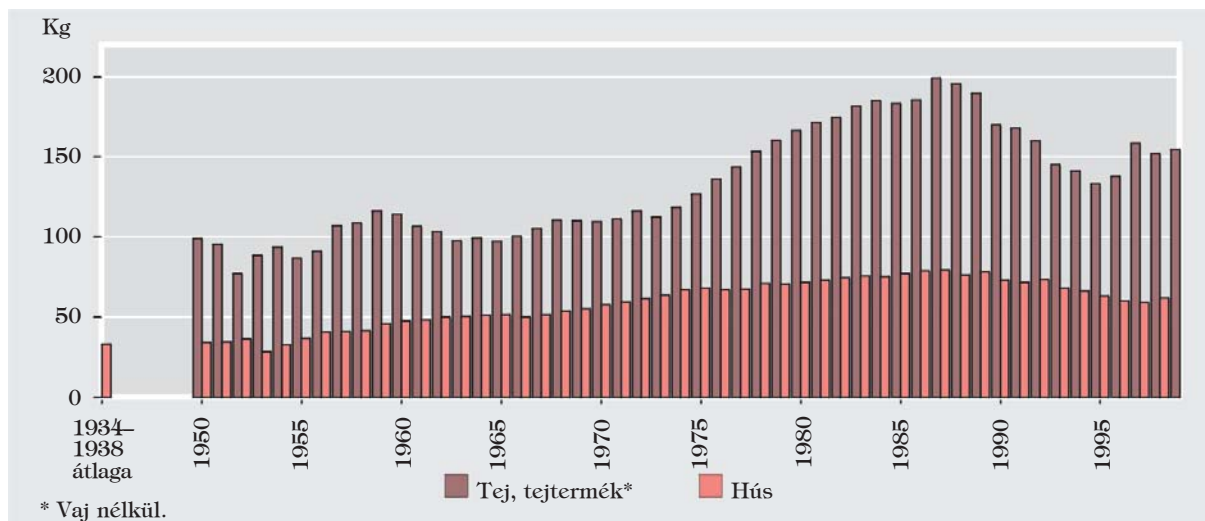
* Hiteltartozásokon az alábbi kölcsöntípusokat értjük: lakásépítési, lakásvásárlási, lakásfelújítási, áruvásárlási, mezőgazdasági, vállalkozói, személyi és jelzáloghitel; valamint magánszemélytől felvett kölcsön és a különböző hátralékok (lakkbér, villany stb.).

A lakosság egy főre jutó fogyasztása az elmúlt fél évszázad során 3,5-szeresére emelkedett. Ezzel párhuzamosan a fogyasztás szerkezete jelentősen átalakult. A nemzetközi tendenciáknak megfelelően az élelmiszerek, élvezeti cikkek és a ruházkodás aránya kisebb lett, az egyéb iparcikké, különösen pedig a szolgáltatásoké nagyobb.

Élelmiszer-fogyasztás

A lakosság élelmiszer-fogyasztásában a XIX. század nyolcvanas éveiben jelentős szerep jutott a növényi eredetű táplálékoknak (lisztfélék, burgonya, zöldség és gyümölcs, hüvelyesek), bár figyelemre méltó, hogy a húsfogyasztás is nagyobb volt, mint a következő évszázad első felében. 1945–1946-ban – a II. világháború következményeként – a hús- és tejfogyasztás fele-negyede, a zsírfogyasztás harmada volt a háború előttinek. Az ötvenes évek első felében – amikor az élelmezési állapotok valamelyest konszolidálódtak – a tejfogyasztás elmaradt az 1924–1928-as évek szintjétől, a többi élelmiszeré meghaladta azt. Ezt követően a nyolcvanas évek végéig jelentősen nőtt – a száz évvel korábbihoz képest is – az étletanilag értékesebb állati fehérjék, a zöldség-gyümölcs, valamint a cukor fogyasztása, a gabonaféléké és a burgonyáé csökkent.

Tej-, tejtermék- és húsfogyasztás (egy főre jutó évi átlag)

Az élelmiszerek egy főre jutó évi átlagos fogyasztása

Élelmiszer-féleség, kg	1880–1884	1924–1928	1934–1938	1950–1955	1987	1999
Hús és hal	40	30	33	35	81	64
Tojás, db	55	55	93	85	328	256
Tej, tejtermék	80	103	102	92	199	154
Zsiradékok	28	14	17	20	38	35
Gabona	150	137	147	150	113	92
Burgonya	110	92	130	110	51	69
Cukor	3	11	11	21	40	38
Zöldség-gyümölcs	131	80	95	104	154	164
Száraz hüvelyes, olajos mag	14	5	..	6	4	5

A kilencvenes évek végén csaknem valamennyi élelmiszerből alacsonyabb volt a fogyasztás, mint egy évtizeddel korábban. A húsfogyasztás a baromfihús, a zsiradékoké az étolaj és a margarin, a gyümölcsök a déligyümölcsök felé tolódott el. A legalacsonyabb jövedelműek fogyasztása az élettanilag értékesebb tápanyagokból jelentősen nőtt, azonban így is nagy az elmaradásuk az átlagtól és különösen a magas jövedelműekétől.

A különböző jövedelmű háztartások élelmiszer-fogyasztásának különbségei, 1999

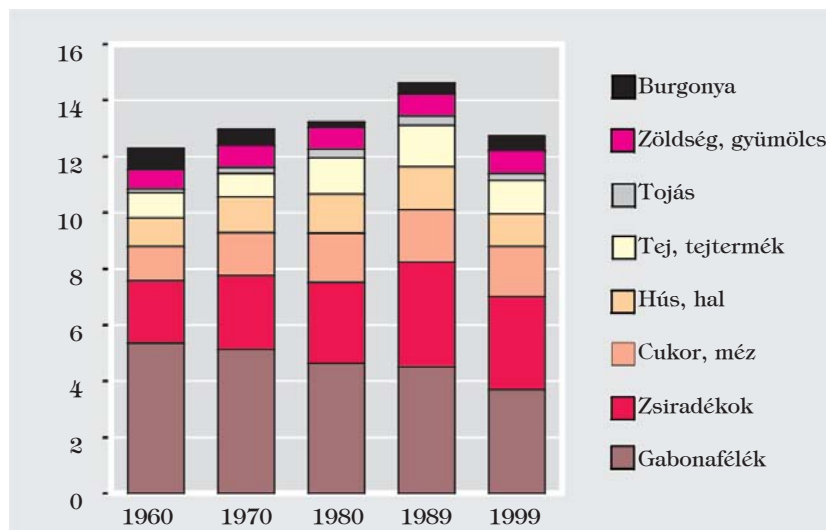
Élelmiszerféleség	Alsó tized	Felső tized	Egyenlőtlenségi arány
	az átlag százalékában		
Hús, hal és készítményeik	72	125	1,7-szeres
Tej	77	105	1,4-szeres
Sajt	36	196	5,5-szeres
Zöldség	59	128	2,2-szeres
Gyümölcs	45	167	3,7-szeres

Nemzetközi összehasonlításban a húsfogyasztás három-négyötöde, a halfogyasztás töredéke a fejlett országokénak. A tejfogyasztás a nemzetközi mezőny alsó harmadának szintjét éri el, a zöldség és gyümölcs-fogyasztás európai mércével mérve közepes.

A naponta elfogyasztott élelmiszerek energia-, kalória-, fehérje-, szénhidrát- és zsírtartalma az ötvenes évektől 4 évtizeden keresztül nőtt, majd visszaesett, és az utóbbi években ismét emelkedett. A napi tápanyagbevitel energiatartalma 8%-kal magasabb az 50 évvel korábbinál. Ezen belül főként a bevitt zsírtartalom mennyisége nőtt, és – a kenyérfogyasztás mérséklődésével összefüggésben – a szénhidráté csökkent.

Tápértéken számolva az élelmiszer-fogyasztás döntő részben változatlanul gabonaféle, zsiradék, állati fehérje és cukor, és kicsi a zöldség-gyümölcs, valamint burgonyafogyasztás aránya.

A tápanyagfogyasztás összetétele (ezer kjoule/fő/nap)

Az egy főre jutó napi átlagos tápanyagfogyasztás

Energia, tápanyag	1934–1938. évek átlaga	1950–1955. évek átlaga	1999	A közepes fizikai terhelésnél felnőtteknek étlettanilag ajánlott mennyiség
Kjoule	11 745	11 777	12 746	11 300
Kcal	2 805	2 813	3 044	2 700
Fehérje, g	91	89	91	80
Zsír, g	76	81	135	90
Szénhidrát, g	409	433	370	392

Iparcikk, szolgáltatások

Az iparcikkfogyasztás növekedése a lakások, a háztartások, a napi élet korszerűsítését szolgálta. A háztartások II. világháború utáni nagy léptékű modernizációjához a technikai feltételeket a műszaki fejlődés teremtette meg, az anyagi lehetőséget pedig a jövedelmek emelkedése.

A korszerűsítések egyik – időben első – csoportja a háztartásvezetést, a háztartási munkát segítette. Az évszázad közepén a háztartások többségét a kézi mosás, a szőnyegporolás jellemezte, ahol volt fürdőszoba, abban a melegvizet speciális kályha, ahol volt hűtés, ott azt a jéggyárakból szállított jégtömbök biztosították.

A száz háztartásra jutó háztartási gépek száma, 1960

	Hűtőszekrény	Porszívó	Mosógép
Darab	1,2	3,5	14,7

Jelenleg a hűtőszekrények és a mosógépek száma nagyobb, mint a háztartásoké, porszívóból 90, villany- vagy gázbojlerből 75, gáztűzhelyből 93, villanytűzhelyből 9 jut száz háztartásra. Az eszközöknek ebben a körében viszonylag új, de gyorsan terjed a mikrohullámú sütő, amely a háztartások közel felében megtalálható.

Tartós fogyasztási cikkek állománya (száz háztartásra)

	1970	1987	2000	
			darab	előfordulási arány, %
Hűtőszekrény	35	100	85	82
Hűtő-fagyasztógép	..	..	20	20
Mikrohullámú sütő	–	..	49	49
Mosógép	70	102	103	96
Ebből: automata	..	28	59	59
Bojler	14	60	74	72
Porszívó	45	88	90	88
Magnós rádió	..	44	66	58
Televízió	75	115	124	97
Ebből: színes	..	35	110	92
Képmagnó, videó	–	..	49	48
Személyi számítógép	–	2	14	14
Mobiltelefon	–	..	27	22

A korszerű háztartási eszközök másik csoportjába a művelődést, a szórakozást szolgáló berendezések tartoznak. Már a XX. század első felében megjelent a rádió, az 1950-es évek második felében pedig feltűnt a magyar piacon is a televízió és megkezdte hódító útját.

Ezek az eszközök ma már gyakorlatilag minden háztartásban jelen vannak, sőt a színes televíziókészülékek száma is nagyobb, mint a háztartásoké. Az utolsó egy-másfél évtizedben vált széles körűvé a videók, képmagnók, a személyi számítógépek, a mobiltelefonok és hasonlók használata.

A nagy értékű tartós javak között is kiemelkedik a személygépkocsi, mind értéke, mind jelentősége miatt. Az állomány nagymértékű növekedése ellenére nálunk az 1000 lakosra jutó 236 gépkocsi kb. fele a fejlett európai országok mutatójának. Emellett a Magyarországon futó autók között sok a régi, korszerűtlen jármű.

A szolgáltatások fogyasztásban betöltött szerepe főként a közlekedés, hírközlés, valamint a lakásszolgáltatás, közművesítés fejlődése nyomán emelkedik. Az arány növekedéséhez emellett hozzájárult az is, hogy a kilencvenes évek elején, amikor a termékfogyasztás visszaesett, az oktatási és egészségügyi szolgáltatások – jellegükből is következően – nem (vagy csak kisebb mértékben) csökkentek.

Nem teljes körű adatokból arra lehet következtetni, hogy a háztartások vagyoni helyzete a kilencvenes években nem romlott olyan mértékben, mint a jövedelmi, fogyasztási mutatók.

A tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság valamennyi rétegnél javult, ami abból adódott, hogy a piaci kínálat erősödött, és az árak a korábbiaknál jobban igazodtak a különböző anyagi szinten élők lehetőségeihez.

1996 áprilisában a háztartások 89%-a lakásában tulajdonosként vagy annak rokonaként élt az 1990. évi 74%-kal szemben. A tulajdonszerzési korlátozás feloldásával és az öröklött tulajdonok növekvő arányából adódóan lehetővé vált, hogy a megtakarítások egy részét ingatlanba fektessék. Másodingatlanból 279 ezer volt az országban, melynek 40%-a városi, illetve lakótelepi lakás. Üdülője a lakosság 6%-ának volt (222 ezer egység). A beépítetlen üdülő- és építési telkek száma meghaladta a 120 ezret.

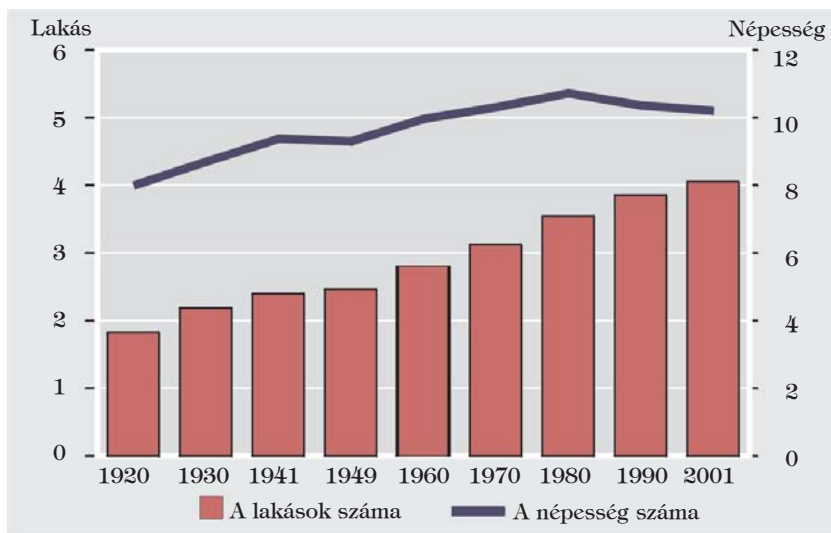
1996-ban a saját tulajdonú, vagy bérelt üzlethelyiségek, műhelyek, irodák száma 177 300 volt.

Földterülettel 1,8 millió háztartás rendelkezett. Az összes háztartás 46%-ának volt birtokában föld, és 30%-uk rendelkezett haszonállattal. Az átlagos birtokméret 1,3 hektár volt.

Lakás

Az ország mai területén 1920-ban 1,8 millió, 2001 elején több mint 4 millió lakást regisztráltak. A lakásállomány 2,3-szeresére, a lakosság száma 1,3-szeresére emelkedett 80 év alatt.

**Lakásállomány, népesség
(millió)**

A lakások száma a két világháború között több mint félmillióval nőtt. A háború által okozott károk helyreállítása után az ötvenes években lassan fejlődött, majd fokozatosan fellendült a lakásépítés. A hiány enyhítésére nagyszabású lakásépítési programot hajtottak végre. Ennek során két évtized alatt – 1967-től 1986-ig – 1,7 millió lakást építettek, évi átlagban több mint 83 ezret. Ebben az időszakban alakultak ki a lakótelepek, amelyeken mintegy 650 ezer lakás létesült. A lakótelepi lakások átlagos alapterülete 50 m² körül ingadozott.

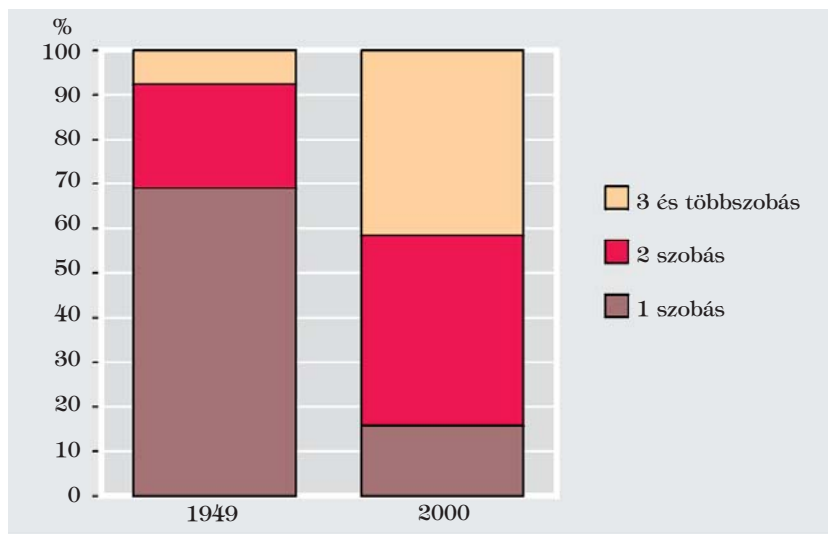
A jelenlegi lakások 16%-a 80 éve is állt, további 14%-a a két világháború között épült. Az állomány többsége, 70%-a az évszázad második felében készült el, ezen belül 20 évesnél fiatalabb bő egyötöde.

A lakásállományt alapvetően a magántulajdon és a családi házak túlsúlya jellemzi. A II. világháborút követő államosítások a lakásállomány egyötödét érintették. Az állami bérlakások is korszerűsödtek, ezzel együtt minőségük elmaradt a kor követelményeitől. Karbantartásukra, állaguk megóvására kevés jutott. A kilencvenes években az ingatlanszerzési korlátozás feloldásával és a bérlakások magántulajdonba adásával több mint félmillió állami lakást értékesítettek. Az ezredfordulón mintegy 180 ezer önkormányzati bérlakás volt az országban, a lakásállomány 4%-a. (Ezek egy része szükséglakás, és a többség minősége kívánivalót hagy maga után.) A lakások háromötöde családi ház jellegű épületben található.

A lakásállomány mennyiségi növekedésén túl minőségi változást jelez, hogy nagyobb lakások épültek, és a szobák száma jobban nőtt, mint a lakásoké. Döntően ebből adódóan nőtt a lakóterület, és jelenleg száz lakásra 247, száz szobára 102 lakos jut.

Ötven évvel ezelőtt a lakások túlnyomó többsége egyszobás volt, jelenleg egyhetede az. Hasonló arányt tesznek ki a négy- és többszobás lakások.

A lakások szobaszám szerinti összetétele

A vezetékes gázt fogyasztó háztartások száma

	1952	1970	1990	2000
Háztartás, ezer	190	525	1 630	2 823

További minőségi változást jelent a lakások komfortosságának javulása. A XIX. század végén minden századik lakásban volt fürdőszoba. Harminc évvel később már több mint 6 fürdőszoba jutott száz lakásra, ami 1949-ig 10 fölé emelkedett. A továbbiakban a közüzemi hálózat, mindenekelőtt a vízellátás bővülése lehetővé tette a meglévő és az újonnan épülő lakások higiéniájának lényeges javítását. A XX. század végén a lakások több mint 80%-a fürdőszobával, vízöblítéses illemhellyel rendelkezett.

A közüzemi csatornahálózat fejlődése – sokkal bonyolultabb és költségesebb volta miatt – lassúbb volt, mint a vízellátás bővítése. A szennyvíz a lakások jelentős részéből házi derítőbe, jobb esetben tárolóba jut. A lakások 44–45%-a van bekötve a közcsonna-hálózatba, és további kb. 40%-a rendelkezik házi csatornával. A szikkasztással kezelt szennyvíz súlyos talajszennyezés forrása. A közcsonna-hálózat az utóbbi időben gyorsabban bővült, mint a vízvezeték-hálózat, de 1 km vízvezetékre még mindig csak 396 m csatorna jut.

A lakások korszerűsítésének – a víz- és csatornahálózat bővítése mellett – fontos mozzanata volt a villamos energiának elsősorban világítási, de később mind több egyéb háztartási célra történő felhasználása is. 1930-ban még csak a lakások egynegyedében volt villany, és ez az arány a XX. század közepén sem érte el az 50%-ot. A század végén gyakorlatilag teljesnek mondható a lakások villamosítása. 1960-tól 2000-ig a háztartási fogyasztók száma 2,3-szeresére, a felhasznált villamos energia 18-szorosára (548 millió kWh-ról 9792 millióra) emelkedett.

A gáz szélesebb körű felhasználása – ami a főzés mellett fűtést és vízmelegítést is jelent – a földgáz háztartási alkalmazásával vált lehetővé.

A XX. század második felében a nagyvárosokban teret nyert a távfűtés. 1965-ben 46 ezer, 1980-ban 438 ezer, 2000-ben 650 ezer lakás, az összes lakás 16%-a volt a távfűtésbe bekapcsolva. A kilencvenes évek közepén központi fűtés – távfűtés, kazánfűtés és etázsűtés – biztosította a lakások felében a meleget. (Ez az arány 1980-ban nem érte el a 20%-ot.)

A jelentős fejlődés ellenére az ország lakásállományának 11%-a nélküli az alapvető közművek valamelyikét. Ez az arány a községekben meghaladja a 20%-ot.

A lakások leggyengébb minőségű 20%-ában 1,9 millióan élnek. E kategóriába sorolható a fővárosi lakások egyharmada. A lakások alsó ötödében lakik az egyszemélyes háztartások 28%-a, a gyermeküket egyedül nevelők 27 és a sokgyermekes családok 26%-a.

A háztartások anyagi helyzetében a különbségek nagyobbak, mint lakáskörülményekben. A megkérdezettek negyede jövedelmi helyzetének megfelelő, 35%-a annál gyengébb, 38%-a jobb lakásban lakik. A lakásmobilitás hagyományosan alacsony. A háztartások 78%-a nem kíván lakást változtatni. „Szűk lakásban”* 1980-ban 1,2 millió, tíz évvel később 660 ezer, 1999-ben 530 ezer háztartás élt. A túlszűfolt lakások aránya a magántulajdonú lakások körében folyamatosan csökkent, az önkormányzati lakásoknál azonban csaknem ugyanannyi, mint 1980-ban. A zsűfolt lakásokban lakók több mint fele – kényszerűségből – elfogadja helyzetét, kevesebb mint negyede lát esélyt arra, hogy öt éven belül lakást változtathat.

* Szűknek minősül az a lakás, ahol a szobánkénti laksűrűség meghaladja a két főt, vagy a laksűrűség kettő, de a benne élők nem házastársak vagy testvérek.

Szellemi élet

Oktatás

A népoktatás kezdetei Magyarországon a kora középkorba nyúlnak vissza. A XVI. század első felében 275 egyházi városi és falusi iskola működött. Az iskolafenntartók vallás-változtatása a vallásszabadság törvényes megfogalmazásáig rendszeres volt, majd a legfőbb irányítóvá és ellenőrzővé az állam vált: *„Az iskola az ismeretek általánosítását, a tudományos kutatások eredményeinek mennél szélesebb körű terjesztését hivatott közve-títeni, és célja a nép műveltségének emelése.”**

A tankötelezettséget, a *„tanulási kényszert”* elsőként az 1611. évi katolikus zsinat rendeli el: *„a plébánosoknak legyen jegyzéke az iskolaképes gyerekekről”*, később, 1723-ban rendelkezik törvény arról, hogy: *„a gyermekük nevelésében hanyag szülőket a királyi tanácsnak meg kell inteni.”** II. József szigorú büntetést helyez kilátásba a 6–11 évesek szüleinek az iskolábajáratás elmulasztása miatt. A Ratio Educationis szerint a népiskolák fenntartása a községek hatásköre, és az oktatás kötelező nyelve a német. A tankönyveket a gyermekek anyanyelve mellett németül írják. A rendeletek és intelmek ellenére a gyermekek iskoláztatása nem vált általánossá.

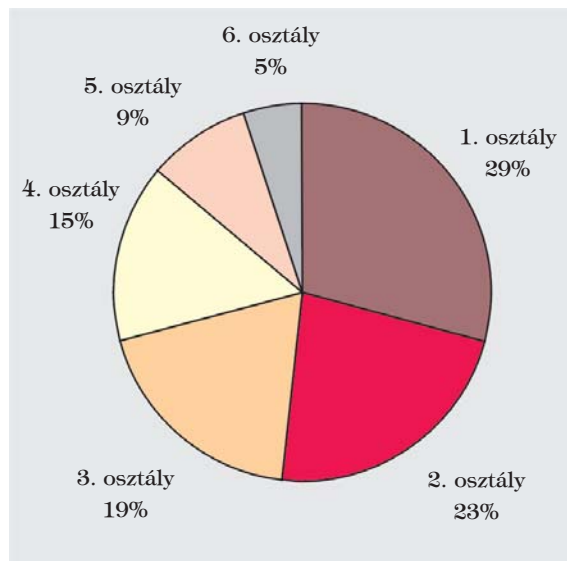
Az oktatásügyben gyökeres változást az 1868-as Eötvös-féle törvény hozott, *„amely a tanulás kötelezettsége és a tanítás szabadsága szellemében született.”** 1876-tól elrendelik a tankötelesek név szerinti összeírását. A kiegyezés utáni évtizedekben az állami elemi népiskolák és a diákok száma jelentősen nőtt, és az új tanyai, pusztai iskolák száma meghaladta az ezret. Kármán Mór közreműködésével német, angol és francia középiskolai tapasztalatok felhasználásával sorra alakultak a gimnáziumok. A természettudományi oktatás magas színvonalának kialakulásában jelentős volt a szerepe az 1841-ben alapított Magyar Természettudományi Társulatnak, és az 1869-ben indított Természettudományi Közlönynek, ahol először hirdettek tanulmányi versenyeket.

A tanév rendje alkalmazkodott az élethez, és a jelenlegi szeptemberi kezdési időt 1907-től vezették be. Ismét kötelező lett (az anyanyelven kívül) a magyar nyelv oktatása. Az állami iskolák száma folyamatosan nőtt, és a népoktatás ingyenessé vált. Az elemi iskolába járók többsége alsóbb osztályos volt.

A munkaképes korhoz közeledők iskoláztatása gyérült. Az elemi elvégző városi fiúknak és leányoknak alapított polgári iskola a húszas években vált középiskolává. Az ekkori iskolareform népiskola-építési programmal kötelezte a birtokosokat iskola, tanítói lakás, kápolna, könyvtár stb. építésére. A szakmát gyakorlóknak a szakképesítés 1922-től kötelező, amelyből adódóan az iparos- és kereskedőtanonc iskolák jelentősége megnőtt. A rászorulóknak ösztöndíjrendszert dolgoztak ki. Kisebbségi iskolákat hoztak létre, megindultak a középiskolai versenyek. Az oktatási-nevelési munka új vonása a szülői értekezletek létrehozása. Pályaválasztási tanácsadók alakulnak, és megrendezik az első könyvhetet. Nemzeti ünnepé teszik március 15-ét. A húszas és harmincas években 3 egyetemet, 21 klinikát, 3 főiskolát és többezer népiskolát létesítenek. Megszerveződnek az Iskolán Kívüli Népművelés Országos Bizottsága és a külföldön kulturális követségi feladatokat ellátó Collégium Hungaricumok. A tudományos élet felpezsdítésére létrehozzák az Országos Természettudományi Tanácsot és Alapot, a Széchenyi Tudományos Társaságot.

* Forrás: A magyar szentkorona országai népoktatásügyének fejlődése, 1913.

A tanulók megoszlása a népiskolában, 1907/1908

Az elemi iskolát már a negyvenes évek elején 8 osztályossá kívánták tenni, végrehajtására 1948-tól került sor. Az iskolákat államosították, és a tankötelezettség felső korhatárát 14., majd 16. éves korra emelték. Csak néhány középiskola maradt egyházi kézben. Az államosítás előtt az általános iskolások 56%-a, a középiskolások 44%-a járt egyházi iskolába.

Az általános és a középiskolák és a tanulók száma, 1946/47

Iskola	Az általános iskolák		A polgári iskolák		A középiskolák	
	száma	tanulók száma, ezer	száma	tanulók száma, ezer	száma	tanulók száma, ezer
Állami és községi	1 656	342	238	33	197	46
Egyházi	2 386	458	107	11	165	39
Egyesületi ésmagán	66	14	19	1	10	3
Összesen	4 108	814	364	45	372	88

Az 1951/52-es tanévtől a felnőttképzésre megalakulnak az esti és levelező tagozatok.

Nappali és esti-levelező tagozaton tanulók

Év	Nappali	Esti-levelező	Összesen
Középiskolákban tanulók, ezer fő			
1950	96	12	108
1975	207	175	382
1999	387	88	475
Felsőfokú oktatásban tanulók, ezer fő			
1950	27	6	33
1975	64	43	107
1999	172	107	279

A hatvanas évektől a 4 évfolyamos középiskolai képzésen túl a szakmunkásképzés is a középfokú oktatás része, és a század utolsó évtizedében a 4 évfolyamos középiskolák mellett megjelentek a 6, illetve 8 évfolyamos gimnáziumok. A középfokú oktatásban a képzés gyakorlati jellege erősödött, és a szakképzésben előtérbe került az érettségire épülő szakmai képzés. A felsőoktatás az utóbbi fél évszázadban szervezetiileg többször átalakult, és befogadóképessége a kilencvenes évtizedben jelentősen nőtt. Az egyházak és a magánintézmények oktatásban betöltött szerepe a II. világháború után jelentősen visszaszorult, majd 1990-től ismét erősödött. Az évezred végén az általános iskolások 5,3%-a, a középiskolások 11%-a járt egyházi vagy alapítványi iskolába.

Az elmúlt évszázad első felében az elemi szintű, a közepén a középfokú, a kilencvenes években a felsőoktatás fejlesztésére tevődött át a hangsúly. A történelmi Magyarország területén 1869-ben a tankötelesek fele járt iskolába. A XX. század az analfabetizmus visszaszorulásának kora. Nappali tagozaton a 3–22 éves népességnek 1950-ben fele, 2000-ben több mint háromnegyede tanult. A közép- és felsőoktatás nyitottságát korábban főként anyagi, a század középső harmadában a – különböző indíttatású – származás szerinti diszkrimináció befolyásolta.

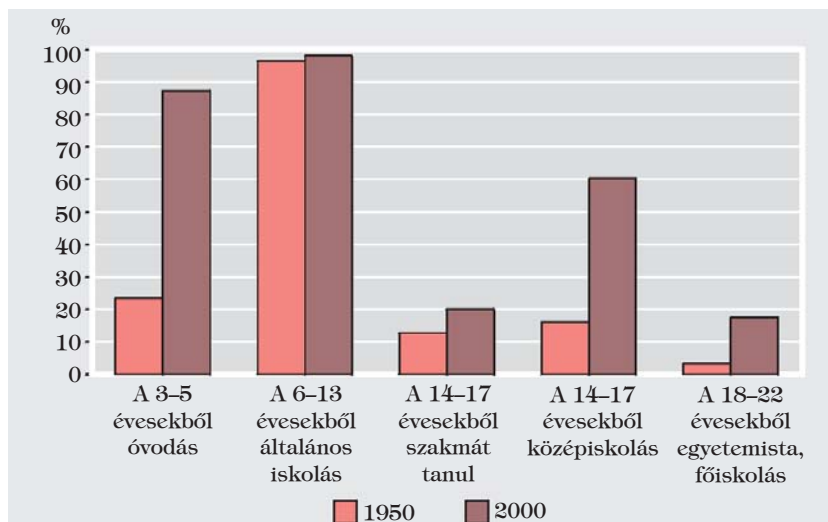
A nappali tagozatos középiskolások aránya származás szerint

(Százalék)

	1937/38	1950/51	1955/56
Munkás	1,9	35	47
Paraszt	0,3	24	25

A húszas-harmincas években a középiskolások és a főiskolások háromnegyede felső- és középosztálybeli – kisbirtokos, polgári, értelmiségi és tisztviselő – család gyermeke. A II. világháború előtt a munkás- és parasztcsaládból származók aránya elenyésző volt, 1955/56-ban több mint 70%.

Iskolázási arányok a nappali tagozaton a XX. század második felében

A származás szerinti nyílt megkülönböztetést 1962 novemberétől törölték el. A század elején a népesség töredéke járt magasabb iskolába, és mindössze 5% körüli volt az iskolázottabb fiatal korosztályokban a középiskolai végzettségűek aránya is. 1920-ban a 70 éves és idősebbek 40%-a nem járt iskolába, és a legképzettebb 30–39 évesek között is 2% körüli volt diplomás. A legutolsó mérés szerint az írástudatlanok aránya jelentősen csökkent, és minden szinten jelentősen nőtt az iskolázottság.

A népesség iskolázottsága

(Százalék)

Korcsoport, iskolai végzettség	1920	1949	1990	1996
A 10 éves és idősebbekből 0 osztályt végzett	13,0	4,8	1,2	0,7
A 15 éves és idősebbekből legalább 8 osztályt végzett	11,2	20,6	78,1	85,2
A 18 éves és idősebbekből legalább középiskolát végzett	4,2	5,5	30,1	34,7
A 25 éves és idősebbekből befejezett felső fokú végzettségű	1,7	1,7	9,4	12,1

Nemzetközi összehasonlításban Magyarország a legalább középfokú végzettséggel rendelkező 25–64 éves népesség aránya alapján 21 európai ország közül a 10., a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében a 15.

Tudomány

A Magyar Tudóslexikon személynévmutatója 1365-től az 1990-es évek elejéig csaknem 850 gondolkodó nevét tartalmazza, akik valamely tudományban maradandót alkottak. A Magyar Tudományos Akadémia, gróf Széchenyi István kezdeményezésére – a magyar nyelv ápolására, a tudományok és a művészetek magyar nyelven való művelésére – 1825-ben alakult. A tudományos élet központjává az 1870-es évektől vált.

A kiegyezést követően felpetzdült a gazdasági és kulturális élet. A kiemelkedő színvonalú képzés talaja a XIX. század második fele. A XX. század első fele nem szűkölködött magyar tudósok korszakalkotó felfedezéseiben – de olyan középiskolai magiszterekben sem, akik megfelelően irányították különleges tehetségű tanítványaikat. A legnemesebb pedagógiai elvek alapján és igen magasan képzett tanáregyéniségek közreműködésével teremtettek iskolát. *Bay Zoltán*, aki a „Holdradarvisszhang” kísérletről ismert, a debreceni kollégiumban, *Teller Ede*, a pesti Gyakorló vagy Mintagimnáziumban, *Lánczos Kornél* dublini elméleti fizikus, Einstein volt munkatársa, Székesfehérvárott, a Nobel-díjas *Hevesy György* a budapesti piaristáknál végzett. A fasori evangélikus gimnáziumban tanult *Neumann János* és *Kovács István* akadémikus, a molekulaspektroszkópia művelője, ahol a zseniális *Rácz László* volt matematika tanár. *Kemény János György* matematikus, a BASIC programozási nyelv kifejlesztője a Berzsenyi Gimnáziumban folytatta tanulmányait, Bölcs házy Árpád matematikatanár tanítványaként.

A Nobel-díjasok száma a világon, 1901–2000

Tudományág	Szám
Fiziológus vagy orvos	174
Fizikus	160
Kémikus	125
Békedíjas	103
Író	93
Közgazdász	47
Összesen	702

A XX. században a Nobel-díj Bizottság 12 alkalommal ítélte magyar tudósnak a díjat.

1. 1904-ben Lénárd Fülöpnek, a katódsugárzással kapcsolatos munkáiért (fizikai)
2. 1914-ben Bárány Róbertnek, az egyensúlyszerv élettanával és kórtanával kapcsolatos munkáiért élettani, illetve (orvosi)
3. 1925-ben Zsigmondy Richárdnak, a kolloid oldatok heterogén természetének magyarázatáért, és a kutatásai során alkalmazott, a modern kolloidkémiaiban alapvető jelentőségű módszerérszereiért (kémiai)
4. 1937-ben Szent-Györgyi Albertnek, a biológiai égésfolyamatok – különösképpen a C-vitamin és a fumársav-katalízis – terén tett felfedezéseieért élettani, illetve (orvosi)

5. 1943-ban Hevesy Györgynek, a radioaktív izotópok indikátorként való alkalmazásáért a kémiai kutatásokban (kémiai)
6. 1961-ben Békésy Györgynek, a fül csigájában létrejövő ingerületek fizikai mechanizmusának felfedezéséért élettani, illetve (orvosi)
7. 1963-ban Wigner Jenőnek, aki Maria Goeppert Mayerrel és J. H. D. Jensennel megosztva kapta meg az atommagok és az elemi részek elmélete terén, különösen pedig az alapvető szimmetriaelvek felfedezésével és alkalmazásával elért eredményeiért (fizikai)
8. 1971-ben Gábor Dénesnek, a holográfia módszerének felfedezéséért és fejlesztéséért (fizikai)
9. 1986-ban Wiesel, Elie a békedíjat azért kapta, mert egyik legfontosabb vezéralak és szellemi vezető volt azokban az időkben, amikor az elnyomás és fajgyűlölet nyomta rá bélyegét a világra
10. 1986-ban Polányi, John C.-nak, az elemi kémiai folyamatok dinamikájával kapcsolatos felfedezéseiről (kémiai)
11. 1994-ben Oláh Györgynek, hozzájárulásáért a karbokationok kémiájához (kémiai)
12. 1994-ben Harsányi Jánosnak, a nem-kooperatív játékok elméletében, az egyensúly elemzés terén végzett úttörő munkásságáért, John Nash-sal és Reinhard Selten-nel megosztva közgazdasági).

A magyar oktatás és a tudományos kutatás feltételeit jellemzi, hogy közülük mindössze egy volt (Szent-Györgyi Albert) aki hazánkban végzett kutatásaiért kapta meg az elismerést.

Az elmúlt másfél évszázad néhány nevesebb magyar találmánya

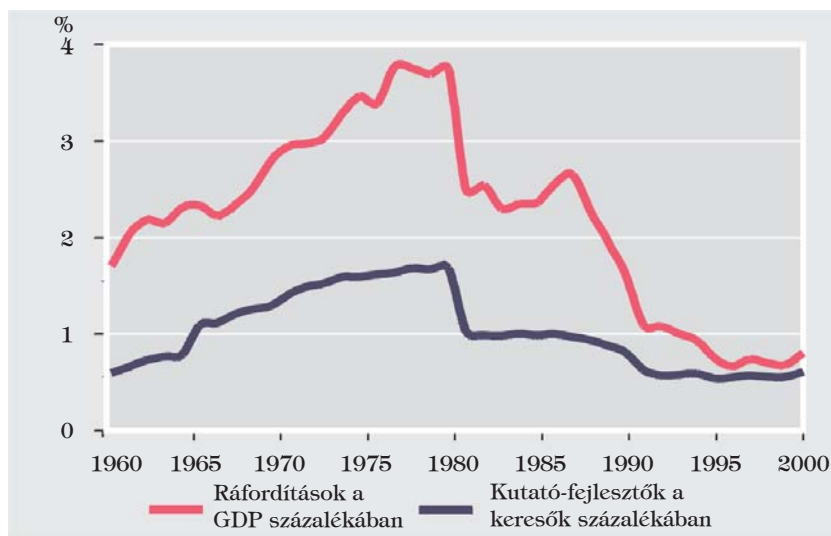
Irinyi János: gyufa
 Eötvös-féle torziós inga
 Jedlik Ányos: dinamó
 Bánki Donát és Csonka János: porlasztó
 Bláthy-Déri-Zipernowsky: transzformátor
 Puskás Tivadar: telefonhírmondó
 Kandó Kálmán: villamos vontatású vasúti mozdony

Mechwart András: a hengerszék továbbfejlesztése
 Kármán Tódor-Zsurowecz Vilmos-Asbóth Oszkár: helikopter
 Bíró László József: golyóstoll
 Jendrassik György: a nagy teljesítményű dízel mozdony
 Rubik Ernő: „rubik kocka” stb.

A legtöbb szabadalmat a vasutak és az erőgépek, a műszerek és az elektronika, a kémia, a mező- és erdőgazdászat, a malomipar területén jelentették be.

A 2. és 3. évezred fordulóján Magyarországon 1887 kutatóhely működik, melyek több mint 70%-a egyetemi, illetve főiskolai kutatóhely. Számuk a kilencvenes években nőtt, ugyanúgy, mint a vállalati kutatóhelyeké, ugyanakkor a kutatóintézeteké kisebb lett. A kutatással-fejlesztéssel foglalkozók száma az évtized elejétől tartó csökkenés után 1999–2000-ben ismét nőtt, és meghaladta a 23 ezret.

A kutatás feltételeinek jellemzői

A kutatási és fejlesztési tevékenység legfőbb forrása a költségvetés, melynek részesedése folyamatosan csökken, míg a vállalkozásoké és a külföldi szervezeteké nő. Az e területeken dolgozók aránya a keresők-ből a kilencvenes évek elején bekövetkezett nagy csökkenés után stagnál.

Nemzetközi összehasonlításban a kutatási ráfordítások GDP-hez viszonyított aránya a gazdaságilag fejlett országokban 2–3-szorosa vagy többszöröse a hazainak, amely hasonló az átalakuló gazdaságú országokéhoz.

Az MTA tagjainak száma 614, akiknek több mint fele hazai kutató. Tudományos fokozattal 12 888-an rendelkeznek, majd 80%-uk a tudomány kandidátusa.

Könyvkiadás – közgyűjtemények

A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése 1878-ban alakul Magyarországon. Szervezésében kerül sor 1913-ban a kiadók nyolcadik nemzetközi konferenciájára. Elsőnek létesül Közép-Európában, és 1996-tól tagja az Európai Könyvkereskedők Szövetségének. A Frankfurti Könyvvásár igazgatóságával együtt rendezi meg a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivált. Több mint száz éve szervezi a Karácsonyi Könyvvásárt, 1929-től az Őnnepi Könyvhetet, 1952-től a „Szép magyar könyv” versenyt, és öt éve a Felsőoktatási Szakkönyv, Tudományos könyv és Tankönyvvásárt. Kiadja a Könyvek Magyarországon című katalógust.

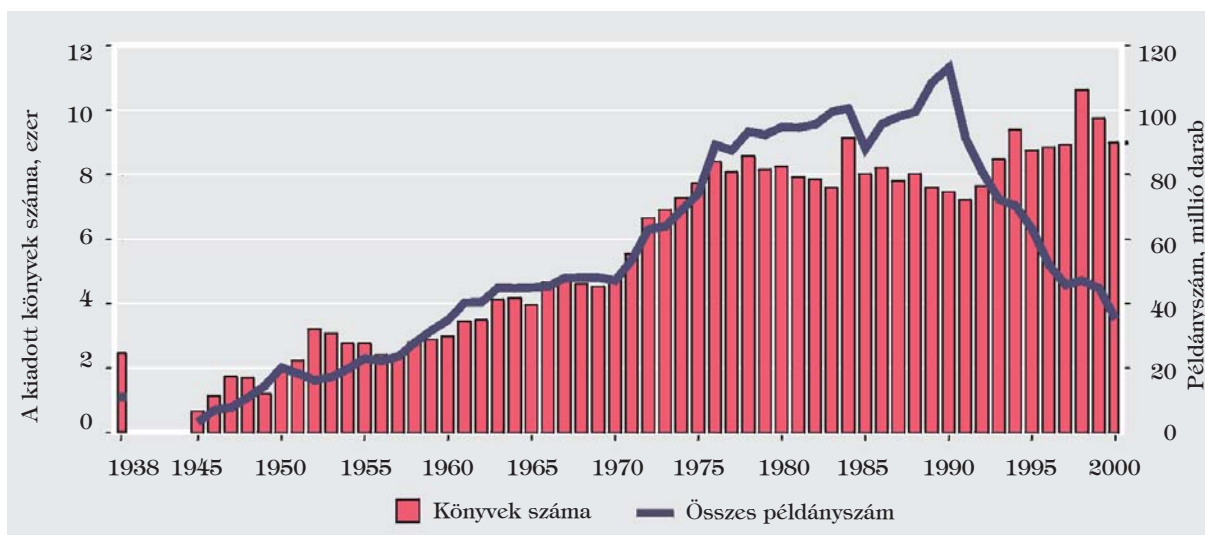
Az első modern, nem fordításon alapuló magyarországi lexikon, a Pallas Nagy Lexikon utolsó kötete 1897 karácsonyán került a boltokba, a millennium papír alapú „emlékműveként”. A Pallas Rt. vezérigazgatója szerint: „a vállalkozás felülmúlta a hazai viszonyok mértékét, és ...megtalálja a ...mívelt magyar olvasót.” A szerkesztőbizottság több mint 300 fős gárdájában a tudományos élet szinte valamennyi

kiválósága szerepelt, például: Alexander Bernát, Bánki Donát, Cholnoky Jenő, Eötvös Loránd, Thirring Gusztáv stb. A lexikont 1911-ben a Révai Testvérek Rt. vásárolta meg, és némileg átdolgozva, kiegészítve, mint *Révai Nagy Lexikonát* adta ki 1911 és 1935 között. Reprint kiadása az 1990-es években jelent meg.

A könyvkiadók 1920-tól 1924-ig évi 1500–2000, 1928-ig 3000–4000 könyvet jelentettek meg. 1937-ben Magyarország tiszta könyvtermelése – melybe a zeneművek, a térképek és az egyéb ábrázolások nem számítanak bele – 3328 könyv, összességében 486 ezer oldal terjedelemben. A szépirodalom aránya 30%.

A kiadott könyvek száma négy évtizeden keresztül, a nyolcvanas évek közepéig, példányszáma az évtized végéig emelkedett, majd csökkent. A kilencvenes években ismét többféle könyv jelent meg, egyre kisebb példányszámban.

A kiadott könyvek száma és példányszáma

A második évezred végén az ezer lakosra jutó kiadott művek száma alapján az európai középmezőnyhöz tartozunk. Az utolsó 10 évben mintegy 94 ezer könyv jelent meg nyomtatásban, több mint 730 millió példányban. A szakirodalom aránya a könyvkiadásban 40%, a szépirodalomé 20% és a tankönyveké 15–20%, az ismeretterjesztésé 13%. Minden negyedik könyv külföldi szerző műve. Ez az arány 1990-ben 20% volt.

Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteménye valamennyi Magyarországon és külföldön megjelent magyar vonatkozású művet tartalmaz. Napjainkban 7 millió könyvtári egységgel rendelkezik.

E könyvtár őrzi a legrégebbi magyar összefüggő szöveget, a Halotti beszédet, Mátyás király könyvtárából 32 corvinát, Kölcsey Ferenc kézírásával a magyar Himnusz kéziratát, valamint számos Kossuth, Petőfi, Ady és más kéziratot. Ma az interneten keresztül bárki igénybe veheti szolgáltatásait.

Az országos Széchenyi Könyvtár könyvtári egységei

Megnevezés	Darab
Könyv	2 millió
Újság, periodikum	300 ezer
Kézirat	kb.1 millió
Térkép	kb. 200 ezer
Kép, metszet	271 ezer
Hangzó anyag	16 ezer
Plakát, apró nyomtatvány	2,5 millió
Mikrofilmmásolat	220 ezer

A közművelődési könyvtárak száma az elmúlt évszázadban legmagasabb 1955-ben, állományuk leggazdagabb 1989-ben volt. A legnagyobb olvasói forgalmat (kölcsonzótt könyvtári egység) a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig bonyolították le. A könyvtárak iránti érdeklődést jelzi, hogy a kilencvenes évek végén számuk csökkenése ellenére a kölcsönzésekben és a kölcsönzők számában csak kisebb a visszaesés. Minden hetedik lakos valamilyen könyvtár beiratkozott olvasója. Egy olvasó átlagosan kéthetenként kölcsönöz egy könyvet. Az olvasók egyharmada 14 éves és fiatalabb.

Közművelődési könyvtár, múzeum

Megnevezés	1925	1955	1990	2000
Könyvtárak száma	87	10 705	7 350	3 585
Ezer lakosra jutó kölcsönzótt könyvtári egység	97	2 630	4 112	4 636
Múzeumok száma	39	83	754	812
Száz lakosra jutó múzeumlátogatás	7	22	135	99

A közgyűjtemények közül a *Magyar Országos Levéltár* anyagának keletkezése az Árpád-házig vezethető vissza. Az országos köziratok (*publica regni acta*) levéltárba helyezését 1723-ban rendelik el az ország levéltárában (*archivum regni*). Működését 1751 és 1765 között kezdi, és szervezetét, a „régí Országos Levéltárat” 33 év múltán hozzák létre, amely a későbbi diplomatikai levéltár magja. A II. világháború során az állomány 16%-a megsemmisült, és 1956-ban a gyűjtemény ennél is jelentősebben károsodott. Létrehozzák a *Levéltárak Országos Központját*, és a centralizálás 1968-ig maradt fenn. Az iratanyagokat a korábbi 33 év helyett keletkezésük után 5–10 évvel kell levéltárba helyezni, és a levéltár feladata az iratselejtezésben való közreműködés is.

A hazai közgyűjtemények közül a *Magyar Nemzeti Múzeum* alapítási évének 1802 tekinthető, amikor gróf Széchenyi Ferenc a császárhoz fordult, hogy gyűjteményét a nemzetnek adományozhassa. „...édes hazámnak és a közösségnek hasznára és javára mindörökre és visszavonhatatlanul adományozom” írja az

alapítólevelében. Fenntartásáról a vármegyék és városok közösen gondoskodnak, melyet mecénások alapítványai támogatnak. Pollack Mihály tervezte klasszicista épületébe csaknem fél évszázaddal később költözik. Fejlődő gyűjteményéből szakosodás révén vált önállóvá 1872-ben az Iparművészeti Múzeum, 1896-ban a Szépművészeti Múzeum, majd a Néprajzi és Természettudományi Múzeum és a Széchenyi Könyvtár. A XX. század végén csaknem minden városban és a községek több mint egytizedében található múzeum, muzeális gyűjtemény, múzeumi kiállítóhely. A múzeumlátogatás erősen koncentrálódik néhány idegenforgalmi szempontból is jelentős településre és múzeumra.

Leglátogatottabbak múzeumok:

az egri Dobó István Vármúzeum,
a Magyar Nemzeti Múzeum,
az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark,
a tihanyi Bencés Apátság Múzeuma,
a szilvásvárad Szabadtéri Erdészeti Múzeum

Nyomtatott sajtó

1832 és 1915 között 76 magyar napilapot indítottak. A lapok többsége rövid életű volt, de elég sok évfolyamot élt meg a *Pesti Napló* (89), a *Budapesti Közlöny* (77). A *Népszava* ma is része a nyomtatott sajtónak.

A hírlapkiadás szerepe az irodalom fejlődésében és a kulturális életben hagyományosan jelentős. Az 1820-as években induló *Auróra* folyóirat és szerkesztője, Kisfaludy Károly vonzásának köszönhetően fiatal irodalmárok telepednek le Pesten: közöttük Fáy András, Toldy Ferenc. Akkor, de méginkább később a tipikus írói életforma Pesthez, a tudomány és a kultúra létrejött intézményeihez, a lapokhoz, szerkesztőségekhez kötődik (Vörösmarty Mihály, Bajza József, Petőfi Sándor). Az újságírás modernizálódik, vezércikk és tárcarovat létesül, életkép, humoreszk, riportregény stb. alakul ki. A *Pesti Hírlapban* publikálnak Eötvös József, Szalay László, Csengery Antal, Kemény Zsigmond és Madách Imre. Petőfi a *Pesti Divatlap* segédszerkesztője, majd Jókai Mórral az *Életképeké*. Arany János a *Koszorú* című szépirodalmi folyóiratot szerkeszti, később a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára. Kemény Zsigmond a *Pesti Napló* munkatársa, amely az akkori legszínvonalasabb újság. Jókai a *Tizek társaságát*, majd a *Hon* folyóiratát szerkeszti. A tárcairodalomban alkotott maradandót Móricz Zsigmond is. A XX. századi Nyugat mozgalom és folyóirat a haladás jegyében szerveződik. Első száma 1908. január 1-jén jelenik meg Ignó (Veigelsberg Hugó) főszerkesztésében, amelyben az alkotói szabadság elve érvényesül.

A lapszerkesztők :

Fenyő Miksa és Osváth Ernő,
Ady Endre és Babits Mihály,
Babits Mihály és Gellért Oszkár,
Schöpfung Aladár és Illyés Gyula.

„Időszaki sajtó” címen 1926-ban 934, 1934-ben 1477 hírlap és folyóirat jelent meg. Kizárólag magyar nyelvű 92%-uk volt, a többi főnyelvként, vagy legalább egyenrangú társnyelvként alkalmazta a magyart. A lapok ötöde – tartalom szerint – politikai, 15%-a társadalmi, 11%-a vallási volt. „Az összes sajtótermék terjedelme 68 ezer négyzetmétert ért el.”

Újságok, folyóiratok

Év	Sajtótermékek	
	száma	példányszáma, millió
1950	334	475
1955	632	581
1989	1 919	1 242
1999*	344	888

* Az adatgyűjtés nem teljes körű.

Az 1999-2000. évi időmérleg-vizsgálat szerint az ezredfordulón a lakosság negyede újságolvasó, kétharmaduk kizárólag napilapot olvas. Újságolvasással a férfiak naponta több mint negyedórányit, a nők alig 10 percet töltenek.

A század folyamán a tájékoztatásnak és az ismeretszerzésnek olyan új lehetőségei jöttek létre, mint a rádió és a televízió. A rádiózásra fordított idő nem mérhető, a televízió azonban – a vizsgálatok szerint – a szabadidő tekintélyes hányadát (az újságolvasásra fordított idő többszörösét) veszi igénybe. Az információáramlásban az ezredfordulón egyre jelentősebb az internet szerepe. Kommunikációs eszközökből – nemzetközi összehasonlításban – az ellátottság Magyarországon közepesnek, a személyi számítógépből és az internetből szerénynek mondható. Az „Origó”-keresőprogrammal elérhető – Magyarországon létrehozott – dokumentumok száma az 1993. évi 314-ről, 2000-re több mint 150 ezerre nőtt.

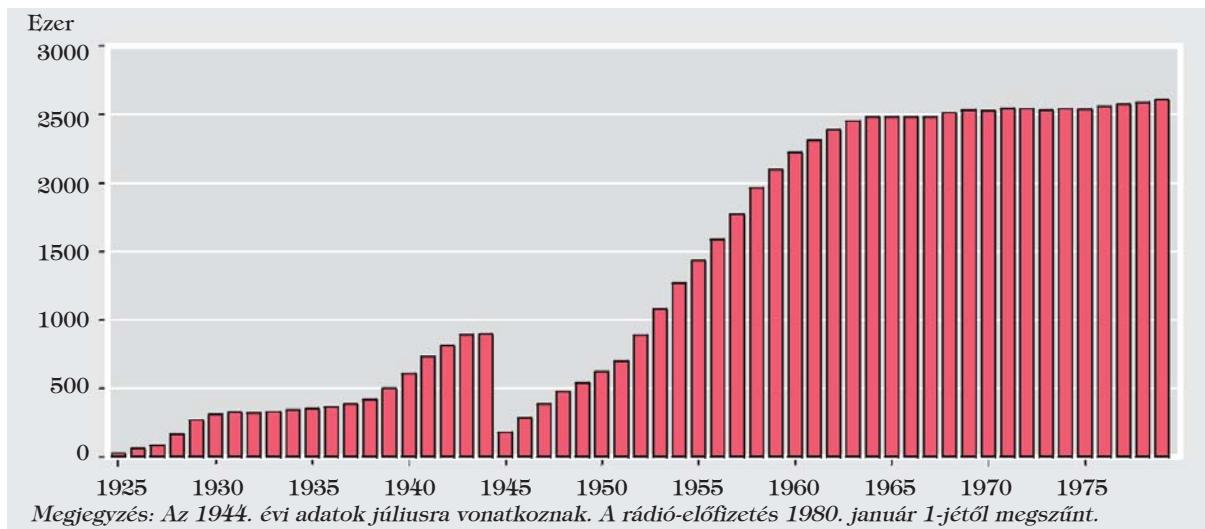
Rádió

Száz éve múlt 2001. január 1-jén, hogy Marconi, a technika történetében először, drót nélküli rádiókapcsolatot létesített a Wight-sziget és Cornwall közötti 299 kilométeres távolságon. Korszakalkotó teljesítményéért 1909-ben fizikai Nobel-díjat kapott.

Magyarországon a rádiózás – Európában egyedülállóan – jogelőddel, Puskás Tivadar telefonhírmondójával indult a húszas évek közepén. 1925 elején a Telefonhírmondó Rt. kapta meg a rádiókoncessziót, és megindult a sugárzás. A rádiózás kezdetén az előfizetői igény Svájccal azonos volt, azonban a lakosság többsége kívül maradt a sugárzás hatókörén. A rádió-előfizetők száma 1925 és 1929 között rendkívül meredeken, 17 ezerről 267 ezerre emelkedett, majd a növekedés lassult. Változás a II. világháború idején következett be. A háborús években megfigyelt újabb emelkedését feltehetően, legalább részben a rádióknak mint hírforrásnak – nem kis mértékben a külföldi hírek elérhetőségének – a felértékelődése magyarázza. 1944-ben a rádiókészülékeket hatóságilag begyűjtötték.

Az országos sugárzású Magyar Rádió a Bródy Sándor utcából 1945. május 1-jén indította újra adását, melyet követően a rádió-előfizetők száma alapján újabb fellendülés kezdődött, és a hatvanas évek közepéig – a piac telítődéséig – tartott. 1980-tól a rádió-előfizetés megszűnt, a készülékek száma azonban – másod- és többedik készülékkel, autórádiókkal – tovább gyarapodott.

A rádió-előfizetők száma az év végén

A regionális rádiózás 1952-től indult meg. A kereskedelmi adások közül az első 1986 júliusában a Danubius Rádió, melyet a Calypso, a Juventus, a Bridge és számos más adó követ.

A húszas években az analóg (jelkülönbségek erősségére épülő), fél évszázaddal később az FM (frekvencia-modulált) adástechnika terjedt el. Hazánkban – kísérleti jelleggel – 1995 óta sugározzák a Magyar Rádió műsorait „Digital Audio Broadcasting” (DAB) szabványban.

Az internet fejlődése azonban a rádiós műsorszórásnak is új irányokat, lehetőségeket kínál, mint pl.: az interaktív rádiózás.

A rádióműsorokban az utóbbi évtizedben nőtt a tájékoztató műsorok aránya, elérte a műsoridő 34,5%-át. Több lett a kulturális program (9%), és a csekély műsoridőt igénybe vevő vallásos műsor és reklám (1,1, illetve 1,7%). Másfél százalék alá csökkent az oktató műsorok ideje, és mérséklődött a szórakoztató műsorok aránya is, bár még mindig az összes műsoridő nagyobb felét (52%-át) tölti ki.

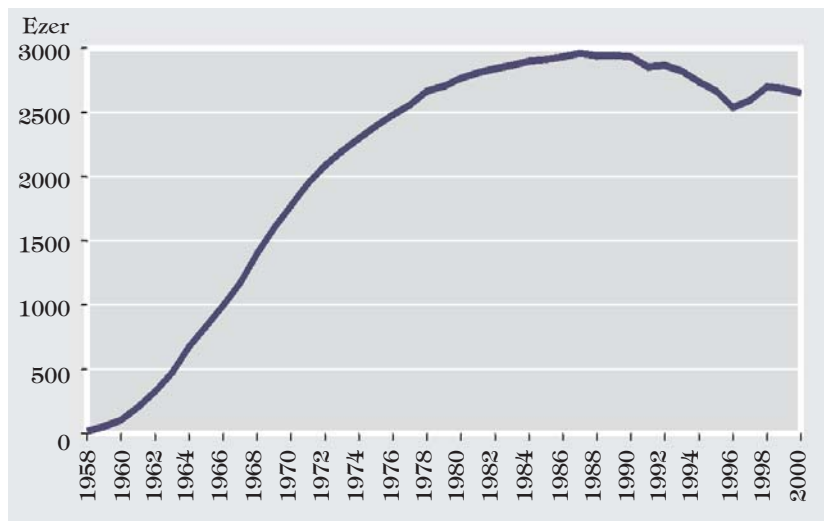
Televízió

A televíziózás kezdetei a húszas évek elejéig nyúlnak vissza. 1923 júniusában Charles F. Jenkins készítette el az első vezeték nélküli phonovisiont egy anacostiai hajórádió-állomás és a washingtoni laboratórium között. 1928 májusában kezdte a GE TV társaság működését. Németországban Denes von Mihaly mutatta be 30 vonalas rendszerét, melyet „Telehor”-nak nevezett. Az NBC TV 1930-ban indul. 1931-ben

már rádióshow-t közvetítenek, és az elektronikus televízió debütál az 1936-os Berliini Olimpián. A színes televíziózás 1953-tól indul, és 1966-tól az NBC valamennyi adása színes.

Magyarországon a rendszeres televíziózás kezdete 1957. Az előfizetések száma a csúcsot a nyolcvanas évek közepén éri el, majd 1996-ig kisebb ingadozásokkal csökken. Az utóbbi években – feltehetően az előfizetési fegyelem szigorúbb betartatásából adódóan – 1996-tól 1998-ig emelkedett, majd 2000-ben csökkent.

Televízió-előfizetések

Az előfizetések számának ingadozása mellett a lakosság által használt készülékek száma folyamatosan emelkedik. A heti átlagos adásidő az utolsó évtizedben – a közszolgálati csatornáké, a Duna Tv műsoridejével együtt – heti 402 órára nőtt. A közszolgálati adók műsoridejének kétötöde szórakoztató műsor, közel egyharmada hír-, és információszolgáltatás. A műsoridő belső arányai átalakulóak, a kulturális műsorok jelentősége azonban egyértelműen nő. A növekvő műsoridőn belül például a filmvetítésre fordított idő aránya nőtt, a vetített órák száma 1999-ben 4839 órát tett ki, ami csaknem hatszorosa az 1988. évinek.

A televízió a házon kívüli kulturális szokásokat az idők során átalakította. Az ezredfordulóra a szabadidő eltöltésében a televíziónézés vált meghatározóvá. A felnőtt férfiak jelenleg naponta átlagosan 2 óra 40 percet, a nők ennél 10 perccel rövidebb időt töltenek a képernyő előtt.

Színház – zene

A mai Magyarország első állandó színháza 175 évvel ezelőtt nyílt meg Miskolcon. Pesten közadakozásból 1837 augusztusában építették fel a Pesti Magyar Színházat, amely Bajza József igazgatásával a Nemzeti Színház nevet 1840-ben kapta. A színházban a prózai művek mellett operaelőadásokat is tartottak. A Magyar Operaház 1884 szeptemberében nyitotta meg kapuit. A fiatal karmester Erkel Ferenc volt.

Operán kívül a balett is fejlődésnek indult. Bécsből szerződtették az olasz származású Campilli Frigyes balettmestert.

Színházépítések

1894-ben a Somossy Orfeum (Fővárosi Operettszínház), 1896-ban a Vígszínház Fellner és Helmer építésszek tervei alapján,
 1897-ben az Adolf Lang tervezte Magyar Színház,
 1903-ban a második világháborúban lebontott Király Színház,
 1907-ben Lajta Béla szecessziós épülete a Friedmann Orfeum, és Korb Flóris, valamint Giergl Kálmán tervei szerint a Zeneakadémia,
 1908-ban a Royal Orfeum (Madách Színház),
 1911-ben a város legnagyobb – 3 ezer főt befogadó – színházépülete a Népopera (Erkel Színház), és Óbudán a II. világháborúban elpusztult Kisfaludy Színház.
 A régi Nemzeti Színház épületének lebontását 1908-ban határozták el, és 1914-ben hajtották végre. Felépítésére 1912-ben írnak ki pályázatot. A beérkezett 33 pályaműből Tőry Emil és Pogány Frigyes szecessziós tervei nyerték az első díjat, az épület azonban soha nem épül fel.

Vidéken is megindul a színházépítés, melyet Fellner és Helmer vezet: Szeged (1883), Pozsony (1886), Tata (1889), Kecskemét (1896), Nagyvárad (1900), Kolozsvár (1906). Adolf Lang nevéhez a pécsi (1895), a kassai (1899) színház építése fűződik. A vasbetonból készült Medgyaszay-féle szecessziós színházak: Veszprémben (1908), Sopronban (1909) és Nagykanizsán (1925) kevés kivétellel ma is működnek. A színházi életről a két világháború között az 1929/1930-as évad statisztikája ad metszetet. Az ország 77 színházépülete közül 18 volt budapesti. Vidéken 45 városban és községben tartottak előadást. A „nézőhelyek” országos száma 82 ezer volt. A színházi személyzet 3892 főből állt, akik 11 780 előadást hoztak létre. Az előadott színdarabok száma 1599, amelynek egynyolcada bemutató.

1949-ben a színházakat államosítják, és megszervezik a tájelőadásokat, majd 1951-ben létrehozzák az utazó Állami Faluszínházat (később Állami Déryné Színházat). Jelenleg kevesebb színház működik a II. világháború előttinél, ezekben azonban annyi előadást tartanak, mint hetven évvel korábban.

A színházi élet a kilencvenes években finanszírozásában, a színészek „társulathoz tartozásában”, működtetésében, műsorfilozófiájában jelentősen átalakult. A színházakhoz több műfajcsoporthoz tartozó társulat is kapcsolódhat, és csupán néhány színház tart tájelőadásokat. 1990-hez képest a megtartott előadások száma nem változott, de a nézettség – elsősorban a fővárosban – csökkent. A színházlátogatók több mint 30%-a – az operalátogatók 60%-a – bérlettel, egyharmada közönségszervezőtől váltott jeggyel, a többi pénztárnál vásárolt, illetve tiszteletjeggyel látogatja az előadásokat.

A színházi évadok szüneteiben rendszeresen megrendezik a szabadtéri játékokat a Szegedi Dóm téren, a Margitszigeten, a Miskolci Nyári Színpadon, a Bakáts téri Szabadtéri Színpadon, a Gyulai Várszínházban, a Budapesti Városmajori Színpadon és a Gyulai Tó Színpadon. A rendezvények jelentős hányada színházi előadás, és kisebb része komoly- vagy könnyűzene.

A színházak főbb adatai

Év	Színházak száma	Színházi (főfoglalkozású) személyzet, fő	Előadások száma	Ezer lakosra jutó látogatás	Egy fizető látogatóra jutó jegy-bevétel, Ft	Jegyek ára a nettó átlagkereset %-ában
1950	..	..	6 604	315	..	..
1975	34	5 142	12 022	593	16,5	0,5
1990	43	6 345	11 534	482	88	0,9
2000	52	4 962	12 682	393	647	1,2

Az Országos Filharmónia által megrendezett hangversenyek száma 1950-ben 507, 1990-ben 1723, 2000-ben 1281 volt. A korábban megrendezett valamennyi hangverseny komolyzenei, ma többszáz kisebb-nagyobb hangversenyrendező ügynökség szervezi a zenei rendezvényeket. A hangverseny-látogatók száma az ezredfordulón 426 ezer, 43%-kal kevesebb, mint tíz éve. Az érdeklődés visszaesésében szerepe van a kiváló minőségű hanghordozók elterjedésének. Száz háztartásra a század végén 10 CD-lejátszó, és 26 hifikészülék jutott.

Mozi

A mozi a XIX. század végi Magyarországon a gőzember, a paprikajancsi, a láb és kéz nélküli ember stb. látványának sorába tartozott. Az első rendszeresen játszó projektográfia 1896 júniusában nyílt meg. A millennium alkalmából épült „Ősbudavára mulatótelepi” *Kosmographban* 1898-ban Décsi Gyula mutatott „mozgó fényképeket”. 1902-ben özv. Fényes Mártonnénak engedélyezett a székesfőváros városgazdája cinomatográf helyiséget, amely 1942-ig működött. Ekkor keletkezett a Városliget másik hosszú életű mozija, a „*The Royal Vio*”.

A „nagy népszórakozdákon” túl 1899-ben Ungerleider Mór kávéház-tulajdonos és Neumann József Rákóczi úti kávéházában vetítettek mozgóképeket. 1908-ban alapítják meg a *Projectograph Rt.*-t, az első filmkereskedő mozivállalatot. Budán 1902-ből maradt fenn kérelem a sátormoziról. 1906-tól megnyíltak az első önálló mozgóképszínházak, Projectograph (Odeon) és az Apolló Színház, ahol már állandó vendég volt a királyi udvar (József, Auguszt, Frigyes, Jenő, Izabella). 1910-ben Budapest „nem a kávéházak, hanem a mozik városa” – írja a korabeli sajtó. 1913-ban a fővárosban 114, Berlinben 260, Londonban 400 mozi üzemel. A nyugat-európai nagyvárosokban a mozik átlagosan 500-600 férőhelyesek, nálunk 278. Ekkor a vidéki nagyobb városok közül csupán Miskolcon nincs mozi. Az új vetéltárssal a színházi szakmának is szembe kell néznie. A *Vasárnapi Újság* szerint „...19-22 óra között az előadások látogatása úri dolog...este 10 után ...érkezik: a mozi-lump, aki vacsora és színház stb. után jön be...A Tisza Kálmán téri pornómoziban ...,pikáns képeket’ mutattak be az elegáns közönségnek”.

Az első világháború alatt és után külföldi mintára nyíltak a komplex szolgáltatással működő „mozikatedrálisok”: pl.: 1915-ben a Royal Apolló (1948 után Vörös Csillag), ahol 1000 fős bálterem is működött. A húszas évek közepén épül az UFA*, a Fórum (Pushkin), 1930-ban az Uránia. 1929-ben mutatják be a

* Játékfilmeket és híradókat készítő német filmgyár mozija.

Fórumban az első hangos filmet. 1931-től a kontinensen harmadikként vezetik be a hangos filmhíradót, amely vetítése kötelezővé válik. A moziépítésben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak kényelmi és minőségi szempontok. A mozik – a színházak mintájára – nyári szünetet tartanak, és létrejönnek szabadtéri, azaz kertmozik. 1939-től előírják az ismeretterjesztő, oktató és nemzetnevelő filmek vetítését, ugyanakkor megtiltják a nézőtérben a vélemény- és tetszésnyilvánítást. 1937-től a moziépítés elsősorban minőségi cserét jelent. A korszak eseményei és a közönség hírérsége kielégítésére megnyit a híradómozi – a New York – ahol reggeltől éjfélig 45 perces híradókat játszanak. A háború után a mozikat államosítják, amit a század utolsó évtizedében ismét felvált a magánosítás.

A XX. század első felében a filmek, a mozgókép – ma egyre inkább multiplex – sokáig az egyedüli mozgóképes kultúra- és információközvetítő. A kialakuló magyar filmgyártás mellett a legnagyobb „filmel-látó” Németország és az Egyesült Államok. A század második felében egyeduralmát felülírta a „távol-balátó” készülék, később a videó és a DVD, jelenleg az internet. Történetében az első fél évszázad a piaci viszonyoké. Eleinte „csak” szórakoztató iparágnak indul, de közművelődési intézménnyé válik. A piacori-entáltság az állami mecenatúra gyengülésével az ezredfordulóra ismét felerősödött.

A mozik száma – a felfelé ívelést követően, a keskenyfilmes és a videómozik megszüntetésével jelentősen csökkent a kilencvenes években – nem sokkal több, mint 1935-ben volt, és a látogatás gyakorisága fele sincs az 1990. évinek és egytizede a negyven évvel korábbinak. Az üzemeltetők között megtalálhatók a kft.-k, művelődési házak, egyéni vállalkozók, betéti társaságok és alapítványok.

A mozik főbb adatai

Év	Száma	Előadások, ezer	Látogatók, millió	Egy lakosra jutó évi látogatás
1935	599	149	19	2
1950	1 549	295	47	5
1960	4 558	846	140	14
1990	1 960	416	36	4
1999	604	296	14	1

A fővárosban minden 20., a megyeszékhelyeken minden 50., az egyéb városokban minden 100. lakos volt mozilátogató. Az utóbbi években heti 3 új filmet mutattak be. Ez az arány a kilencvenes évek elején 5 volt. A legtöbb bemutatott film amerikai. Az amerikai filmipar terméke volt 1990-ben a filmek fele, ma több mint kétharmada.

A bemutatott magyar filmek száma 1990-ben 31, 1995-ben 9, 1999-ben 16 volt. A magyar filmek iránti érdeklődés legkisebb mértékű 1995-ben volt, azóta a helyzet kicsit javult.

Egészségügy

Járványok – egészségügyi helyzet

A századok során a leggyakoribb járványok a pestis, a kolera, a malária, a himlő, a hastífusz, a dizentéria, a fertőző bélhurutok, a diftéria, a vörheny, a kanyaró, a szamárköhögés, a kiütéses tífusz és a trachoma voltak.

Pestisjárványt a VI–VIII. században, a Földközi-tenger környékén regisztráltak először a kikötővárosokban és a nagy kereskedelmi útvonalak mentén. Ekkor Konstantinápoly lakosságának fele-harmada pusztult el. Európában a XIV. században jelenik meg ismét, és áldozatául a lakosság több mint 30%-a, ezen belül pl. Firenzében 45–65%-a esik. A csapásért néhol a koldusokat, leprásokat, arabokat, zsidókat okolták. A XVII. századi pestisben az európai népesség egyharmada-kétötöde pusztul el. Áldozatai főként városlakók, legérintettebbek a csecsemők, vagy a 60 évesnél idősebbek és a rossz szociális körülmények között élők. A halottak között kétszer annyi a férfi, mint a nő. Magyarországot az első hullám, amely kevésbé súlyos lefolyású, mint Nyugat-Európában, 1349-ben éri el. A király (Nagy Lajos) is megfertőződik, és az áldozatok sorába tartozik Hunyadi János is. A legpusztítóbb méreteket a Rákóczi-szabadságharc idején és utána ölti, amikor áldozatainak száma meghaladja a 600 ezret. A pestis ezt követően a XIX. századig fél-száz nagyobb és 9 kisebb rohamban támad.

A *kolera* legtöbb áldozatát a török-orosz krími és a porosz-osztrák örökösödési háború, a himlő a porosz-francia háború idején szedi. Nyomaikat a halálozási ráta őrzi. A nyers halálozási mutató ezekben az években a három német államban, Szerbiában, Magyarországon, Oroszországban, Horvát-Szlavónországban a legmagasabb, és Skandináviában, Írországbán a legalacsonyabb. Magyarországon 1869 augusztusában – nagy esőzések és árvizek (és a rossz mezőgazdasági termés) után – az ország jelentős részében kitört a malária, amelyben a lakosság 14%-a betegszik meg. Ezt követően 1872–1873-ban az addigi legnagyobb erővel támad ismét kolera, amely során a többlethalandóság közel félmillió. Az utolsó nagy kolerajárvány a magyarországi népességfejlődést megtöri, és ideje alatt a halálozások száma meghaladja a születéseket. A betegek háromnegyede 3 napon, 18%-a 24 órán belül meghal, a túlélés esélye csekély. A magyar többségű megyék halandósága meghaladja az átlagost. A nők 7%-kal gyakrabban estek áldozatul, mint a férfiak, és a csapás leginkább a szegény és tanulatlan réteget sújtja. A legnagyobb a pusztítás a Tisza mentén. Pest városában a halálozási arány Kőbányán több mint 20-szorosa, Ferencvárosban kb. hatszorosa a belvárosinak, ahol zömében a jómódú polgárság lakik.

Ezer lakosra jutó halálozás Magyarországon (Erdéllyel együtt)

1831	1855	1873
50,6	47,2	65,1

A XIX. század végére a korábbi nagy járványok visszaszorultak kiindulási területeikre, mások azonban továbbra is tizedelték a lakosságot.

Az 1890-es években – Magyarország akkori területén – évente mintegy 30 ezer *diftériás* megbetegedést regisztráltak. Az 1938-ban bevezetett védőoltást követően a megbetegedések megritkultak, és elszórtan fordultak elő.

A *szamárköhögés* áldozatául a XX. század elején évente mintegy 10 ezer gyermek esett, míg a század-végi megbetegedések száma – az immunizálás elterjedésével – elenyésző.

A *vörheny* 1881 és 1923 között évente átlagosan 8 ezer halálozás oka volt, és a penicillin megjelenésével teljesen visszaszorult.

A *fertőző májgyulladás* tömeges előfordulását Magyarországon először 1705-ben, a Rákóczi-szabadságharc idején észlelték. A betegség variánsai ellen ma (hepatitis A; B) oltanak. Az utóbbi fél évszázadban 2000-ben jelentették a legkevesebb fertőző májgyulladást, ez nemzetközi összehasonlításban is kedvező.

Az antibiotikumok felfedezése előtti időkben, a korabeli népegészségügyi viszonyok között kevésbé felismert és gyógykezelt tuberkulózis a XIX. század végén a halálesetek 12–13%-át okozta. A tébécés betegek száma 1894-ben mintegy 400 ezer volt. Fordulatot az 1954-től kötelezővé tett BCG-védőoltás hozott. A jelenlegi tébécé-halálozási arány Magyarországon alacsonyabb, mint számos fejlettebb országban.

Tízezer lakosra jutó tébécé-halandóság

1881–1887	1896–1900	1938	1950	1958	2000
33,1	27,6	14,0	7,9	3,1	0,4

Az új tébécés betegek száma a XX. század végén Magyarországon, és – Románia, Ukrajna, Oroszország kivételével – a volt szocialista országokban is csökkenő. A legmagasabb az érték Romániában, és legkedvezőbb Izlandon, Norvégiában, Svédországban, valamint Olaszországban.

A XX. század végére a – környezeti ártalmakkal, a túlzott gyógyszerfogyasztással stb. kialakult – nem tébécés tüdőbetegek száma 350 ezret ért el, a betegség terjedése a kilencvenes években volt a legszámottevőbb. A szénanátha esetében 1994-től 1999-ig a növekedés négyszeres, az asztmás megbetegedések esetében több mint másfélszeres.

Influenzaszerű megbetegedésekre Európában a XVI. században figyeltek fel. A legismertebb világjárványok az 1889–1890. és az 1918–1919. évi „spanyol” nátha, az 1957. évi „ázsiai”, az 1968-as „Hongkong” vírus. Azóta két-, háromévente kisebb-nagyobb járványok zajlanak le, melyet más-más vírusvariánsok okoznak. A legtöbb halálos áldozata a XX. század eleji „spanyolnáthának” volt, amikor évente több mint 50 ezer influenzahalálozást jegyeztek fel. A meghaltak mintegy fele fiatal felnőtt volt.

Számos „középkori”, vagy akár XX. századi járvány – pl. a járványos gyermekbénulás – a gyógyászat, a gyógyszerkutatás fejlődésével és a nemzetközi szervezetek aktív közreműködésével visszaszorult, mások viszont, mint pl. az influenzajárvány, a fertőző májgyulladás, az AIDS, és más eddig ismeretlen, a világ különböző tájain pusztító megbetegedések óvatosságra intenek.

A heveny fertőző betegségek többsége ellen Magyarországon kötelezően és ingyenesen részesül védőoltásban a megfelelő gyermekkorosztályok 98–99%-a, körükben a leggyakoribb járványos gyermek-

betegség ma a bárányhimlő és a vörheny. Az egészségügyi hálózat, a szövődmények elkerülésére ajánlja az influenza, a kullancsfertőzés, a hepatitisz B elleni védőoltást. A lakosság egészét tekintve az évente előforduló leggyakoribb fertőzések – a bárányhimlőn kívül – heveny légzőszervi vagy ételmérgezések (enteritis, szalmonellózis), amelyek a jelenlegi körülmények között nagyobbreszt gyógyíthatóak.

Az egészségi állapotot az életmód – a táplálkozási szokások, a dohányzás, az alkoholizmus, újabban a kábítószeres, valamint a testi kultúra – jelentősen befolyásolja. A dohányzással és az alkoholizmussal összefüggésbe hozható halálozások szerepe ma kb. kétszerese az egy évszázaddal korábbi – akkor „morbus hungaricus”, néven elhíresült tuberkulózisnak. Ezekkel a kockázati tényezőkkkel összefüggő betegségek a XX. század utolsó évtizedében az összhálózás 31%-át, évente átlagosan mintegy 45 ezer ember halálát okozta. Mindkét jelenség a férfiak között volt gyakoribb. 1999-ben a 35–64 éves (középkorú) férfiaknál a dohányzás és az alkoholizmus idézték elő együttesen a halálozások 60%-át. Halálzási arányuk 1970 és 1999 között bekövetkezett 57%-os emelkedése kilenctized részben a két szenvedélybetegségnek tulajdonítható.

A XX. század végén a lakosság egyharmada dohányzott, ami meghaladta az Európai Unió átlagát (29%). Az évi átlagos cigarettafogyasztás 2372 szál, amely az Egészségügyi Világszervezet Európai Régiójához tartozó országok között az 5. legmagasabb.

Az alkoholisták és alkoholfüggő betegek legfeljebb 5–5,5%-a szerepel a gondozóintézeti nyilvántartásokban, becsült számuk 850-900 ezer körüli, a lakosság 8–9%-a. Az egy főre jutó alkoholfogyasztás magas, a század végén az 5-6. helyen voltunk az európai országok rangsorában. A szeszesital-fogyasztás struktúrája az idők során jelentősen változott. Az égetett szeszes italok és a sörfogyasztás aránya nőtt, a borfogyasztásé csökkent.

A kábítószerfüggők száma 30-50 ezerre, a rendszeres drogfogyasztóké 80–100 ezerre, a kábítószer kipróbálóké 300-400 ezerre, a hétvégeken alkalmasszerűen kábítószer-fogyasztóké 100–150 ezerre valószínűsíthető a XX. század végén. A budapesti tizenévesek körében végzett felmérés szerint a korosztály kisebb része – 30-40%-a – hallott az iskolában felvilágosító előadást az alkohol és a kábítószer káros hatásáról, bár viszonylag sok volt közöttük a dohányzó és alkoholt fogyasztó.

Az elmúlt húsz évben Magyarországon a halálozások 7–11%-át baleset, öngyilkosság, gyilkosság és más – esetleg tisztázatlan – erőszakos külső hatás váltotta ki. Az élet erőszakos elvesztési módjainak alakulását alapvetően a baleseti halálozás és az öngyilkosságok száma befolyásolta. 2000-ben 3269 öngyilkosságot követtek el hazánkban.

Öngyilkossági arány

	1820-as években*	1920	1983	2000
Százezer lakosra	19	24	46	33
* Az akkori országterületen.				

A mutató értéke hagyományosan magas az alföldi régiókban, és a legalacsonyabb Győr-Moson-Sopron megyében, a fővárosban és Veszprém megyében. A százezer lakosra jutó arány a kelet-európai térségben

magasabb a magyarországinál, de alacsonyabb a nyugat-európai országok mellett több közép-, illetve dél-európai országban is.

A baleseti halálozás alakulásában nagy szerepe volt a motorizációnak. Az autózás terjedésével gyors ütemben nőtt a közúti balesetek száma. Ezek következtében 1961-ben 666 ember vesztette életét. A következő három évtizedben ez a szám, évenkénti hullámmal 1990-ben 2432-re emelkedett. Az évszázad utolsó évtizedében jelentős javulás következett be, 2000-ben a közúti közlekedési balesetek halálos áldozatainak száma 1200 volt. Ez a lakosság számához viszonyítva hasonló Ausztria, Belgium, Franciaország megfelelő mutatójához, de magasabb a skandináv országok, Anglia, Hollandia arányszámainál.

A leggyakoribb halálokok sorrendjének változása a betegségek felismerésére, a hatásos gyógymódok alkalmazására, és a járványügyi helyzet javulására utal. Míg 1892-ben a halál okaként a rangsort vezette az ismeretlen, vagy „egyéb” rosszul meghatározott állapot, ez az arány ma egy százalék alatti. A halandóság okstruktúrája jelenleg megegyezik a fejlett egészségi kultúrájú országokéval. A halálozások több mint felét a keringési rendszer betegségei okozzák, negyedét a daganatok, és jelentős az erőszakos eredetű, valamint a légzőrendszeri halálozás. A fejlettebb országokhoz mért többlethalandóság abból adódik, hogy a vezető halálokokban többen és korábban halnak meg, mint másutt.

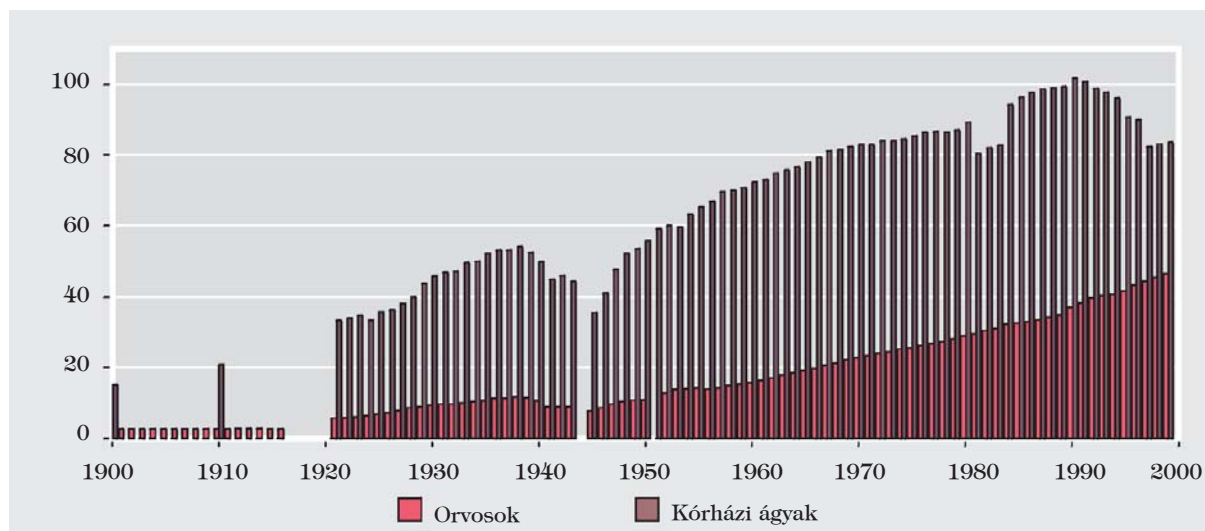
A leggyakoribb halálokok

Sorrend	1948	Sorrend	2000
	betegség		betegség
1.	Szívbetegségek	1.	Szívbetegségek
2.	Rosszindulatú daganatok	2.	Rosszindulatú daganatok
3.	Gümőkór	3.	Agyérbetegségek
4.	Tüdőgyulladás	4.	Balesetek, öngyilkosság, gyilkosság
5.	Születés körüli halálozás	5.	Májbetegségek
6.	Agyérbetegségek	6.	Hőrgyhurut, asztma
7.	Balesetek, öngyilkosság, gyilkosság	7.	Cukorbetegség
8.	Fertőző és élősdiek okozta betegségek	8.	Vesebetegség

Az egészségügyi ellátás tárgyi és személyi feltételeinek XX. századi alakulása a hatvanas évekig a lakosság egészségi állapotának javulása irányába hatott. Az ország viszonylagos gazdasági fejletlensége következtében a népesség egészségi állapota és halálozási viszonyai mindvégig rosszabbak voltak, mint a legfejlettebb országoké, de a hatvanas évtized közepéig a különbség hazánk és az észak-, nyugat-európai országok között jelentősen csökkent. Azóta az életesélyek a fejlett piacgazdaságokban minden életkorban nagymértékben javultak, míg a (volt) szocialista országokban romlottak.

Az egészségbiztosítás a XIX. század szakszervezeti kezdeményezéseitől 1938-ra törvényi szabályozássá fejlődött, és 1938-ban a lakosság 31%-a volt biztosított. Ez az arány a hatvanas évek elejére 95–97%-ra nőtt, és 1975-től állampolgári jogúvá vált. Az ingyenes ellátást a kilencvenes évektől biztosítási alapú jogsultsági rendszer váltotta fel. 2000-ben a lakosság 97–98%-a jelentkezett be háziorvoshoz.

Az orvosok és a kórházi ágyak száma (tízezer lakosra számolva)

A betegségek megelőzésére, az életmód formálására 1948-tól, közegészségi és járványügyi feladatok végzésére 1958-tól alakult külön szervezet. Genetikai tanácsadást, terhesgondozást, szűrővizsgálatokat végző gondozóintézetek az ötvenes évek elejétől működnek, közülük az ernyőképszűrés 1960-tól évente kötelező volt, amely a veszély enyhülésével lassan feledésbe merült.

Életesélyek

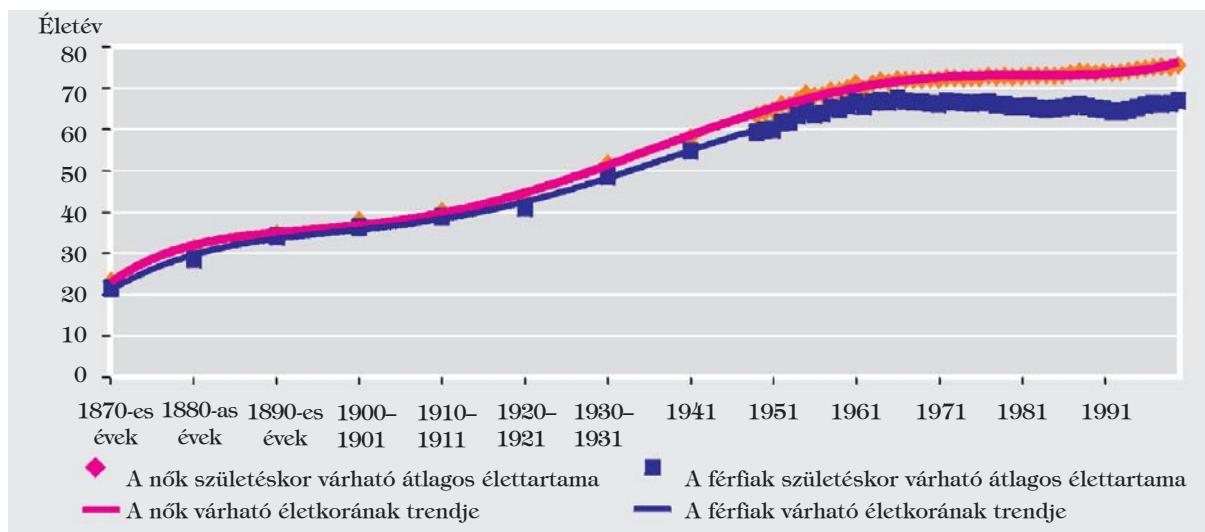
Az általános életkörülményeket és főként az egészségügyi viszonyokat kifejező mutatószám, a születéskor várható átlagos élettartam, a férfiaknál 1966-ig csaknem három évtizeden át nőtt, azóta csökkent. A néhány éve tartó szerény javulással a fiú újszülöttek születésükkor ma már kb. olyan hosszú életre számíthatnak, mint három és fél évtizeddel korábban. A leányok születéskori életesélyeinek javulása a hetvenes évek végétől lassul, ami ugyan a világ gazdaságilag fejlett országaiban is érzékelhető volt a hatvanas évek elején, de ott a hetvenes években jelentős javulás következett be. Korábban, és még az elmúlt évszázad első felében is – a férfiaknál 1941-ig, a nőknél 1930-ig – a csecsemő- és a gyermekhalandóság olyan nagy volt, hogy azok, akik megélték a tizedik születésnapjukat, hátralévő életükben több életévet remélhettek, mint az újszülöttek.

Várható átlagos élettartam a különböző életkorokban

Életkor	1900–1901	1930–1931	1941	1966	2000
Férfi					
0 éves	36,6	48,7	55,0	67,5	67,1
5 éves	50,6	57,3	59,6	65,8	62,9
10 éves	48,2	53,3	55,3	61,0	58,0
40 éves	26,2	29,1	30,1	32,8	29,6
60 éves	12,9	14,5	15,0	16,1	15,3
Nő					
0 éves	38,2	51,8	58,2	72,2	75,6
5 éves	49,2	58,3	61,7	70,1	71,3
10 éves	46,8	54,3	57,3	65,2	66,4
40 éves	26,5	30,7	32,1	36,2	37,2
60 éves	12,8	15,4	16,0	18,6	20,0

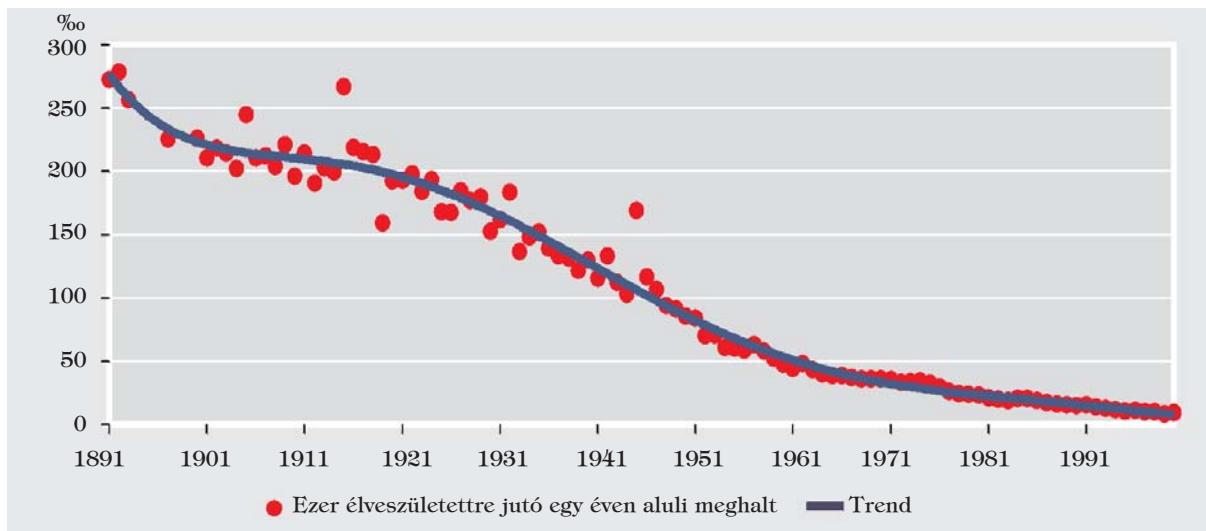
A születéskor várható átlagos élettartam jelenlegi értéke 30–31, illetve 37 évvel haladja meg a száz év előtti, de nemzetközi összehasonlításban a férfiak életkilátásai az ezredfordulón 9,4 évvel, a nők 6,6 évvel gyengébbek, mint az európai legmagasabb érték.

Születéskor várható átlagos élettartam

A születéskor várható átlagos élettartam emelkedése – hosszabb távon – főként az 5 éven aluli gyermekek, ezen belül is a csecsemők halálozásának csökkenéséből adódott.

Csecsemőhalandóság

A higiénés viszonyok és az egészségügyi ellátás javulásával egyre kevesebb gyermek esett áldozatul a fertőzéseknek, és míg a meghaltak közül 1920-1921-ben 44% volt gyermek, 2000-ben csak 1%. Budapesten az első szülészeti és nőgyógyászatot már a XVIII. század végén megalapították, és az első gyermekklinika 1837-ben alakult. A XX. század fordulóján a Gyermekvédő Liga szervezett akciókat, a Stefánia Szövetség 1915-ben alakult, az Állami Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat 1927-ben kezdte meg munkáját, ekkortól számítható a védőnőképzés is. Míg 1938-ban a gyermekek mintegy 70%-a otthon született, a hatvanas évek végén már egészségügyi intézményben látta meg a napvilágot 99%-uk. A XXI. század fordulóján az ötévesnél kisebb meghalt gyermekek többsége csecsemő volt. A csecsemőhalandóság a XIX. század végén 250 ezrelék felettiről a XX. század végére 9 ezrelék körülre mérséklődött, és jelenleg az európai középmezőny magasabb halandóságú országai közé sorolható.

Magyarországon a BCG-oltással együtt 10 betegség ellen oltanak kötelező jelleggel gyermekkorban, ami megfelel a nemzetközi gyakorlatnak. Az 1886–1887-től kötelező himlőoltást – a betegség ritkasága miatt – eltörölték. A diftéria ellen 1938-tól oltanak. A „DI-PER-TE” oltás 1953-tól kötelező, amely a diftérián túl a szamárköhögés és a tetanuszfertőzés ellen is véd. A XX. század derekának egyik legnagyobb járványügyi gondja a gyermekbénulás volt. A Salk-szérum, majd a Sabin-csepp 1959–1960 óta általános, és 1969-től előzik meg oltással a kanyarójárványt.

Életmód

Társadalmi szerkezet – mobilitás

A társadalom foglalkozási szerkezetéről a korai évszázadokból – főleg az adóstatistikákból, ahol a férfinépességet vették számba – kaphatunk szórványos információt. A XVIII. század elejének képe feudális szerkezetet vázol, ahol az adókötelesek többsége jobbágy és zsellér. A polgárság meglehetősen szűk réteg, és a nemesek aránya mindössze 4%.

A népesség foglalkozása*, 1720

(Százalék)

Foglalkozás	Az adóköteles háztartásokból
Jobbágy	63
Zsellér	13
Mezővárosi polgár	11
Taksás, szabados**	6
Nemes	4
Egyéb	3
* Horvát-Szlavónország nélkül, Erdéllyel együtt.	
** A taksás egytelkes nemes, aki a katonaság fenntartására adót fizet. A szabados olyan adófizető, akit a jobbágyi kötelezettségek alól időlegesen vagy véglegesen mentesítettek.	

A XIX. század első felében a férfiak foglalkozás szerinti számbavételekor változatlanul a parasztok és a zsellérek alkotják a nagy többséget, de mellettük megjelenik a tisztviselők és a kézművesek vékony rétege is.

A magyar társadalom szerkezete és jövedelme, 1930/31

Foglalkozás	A népesség		Egy főre jutó éves jövedelem, pengő
	száma, ezer	megoszlása, %	
Mezőgazdasági munkás	1 250	14,4	183,4
Gazdasági cseléd	600	6,9	204,6
1-10 holdas kisbirtokos és bérlő	1 750	20,1	227,2
10-100 holdas kisbirtokos és bérlő	746	8,6	431,7
Bányászati és kohászati munkás	112	1,3	427,3
Ipari, közlekedési és egyéb munkás	1 903	21,9	376,4
Kis jövedelmű önálló kisiparosok	468	5,4	319,5
Napszámosok, véderő, ismeretlen	224	2,6	250,0
A lakosság többi része	1 634	18,8	1 587,1
Együtt	8 688	100,0	533,6

Száz évvel később – a II. világháború előtti foglalkozási szerkezetről és jövedelemarányokról készített számítás szerint – még mindig a mezőgazdaságból élők voltak a legtöbben, és túlnyomó részük a legkisebb jövedelműek közé tartozott. A középosztály a társadalom legfeljebb egyötödét alkotta. A jövedelemegyenlőtlenség sokkal nagyobb volt, mint a korabeli Egyesült Államokban és Németországban.

Az aktív keresők többsége 1960 után már a munkásosztályhoz tartozott, a szövet-kezeti parasztsághoz 1960-ban 12, 1970-ben 18%-a. A szellemi foglalkozásúak létszáma gyorsan nőtt, arányuk 1970-ben megközelítette, egyes számítások szerint el is érte a keresők egynegyedét. A kisárutermelők, kiskereskedők aránya az 1950. évi 51%-ról 1970-ig 3,3%-ra csökkent.

A korábbi modellt 1968-tól árnyaltabb váltotta fel, amely a társadalmi kategóriákat a végzett munka jellege alapján alakította ki. A rétegmodell szerint a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan nő a szellemi foglalkozásúak, ezen belül a vezetők és értelmiségiek aránya. A szélesedő munkásrétegen belül a szakképzettek aránya emelkedik, a munka-megosztásban alacsonyabb szinten helyezkedőké, valamint a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké csökken. A társadalmi szerkezet a fejlett piacgazdaságoktól – a magántulajdon visszaszorításából adódóan – annyiban tér el, hogy az önálló és kisiparos réteg lényegesen alacsonyabb, és a mezőgazdasági foglalkoztatottak töredéke önálló paraszt.

A II. világháború előtti magyarországi gazdasági elit összetételét és annak változásait nézve a több vezető állást betöltő elit tagjainak 23%-a állami hivatalnok, 33%-a vállalati vezető, bankár vagy nagykereskedő, 16%-a értelmiségi vagy magántisztviselő, 14%-a földbirtokos, 11%-a kisiparos vagy kiskereskedő, és kevesebb mint 1%-a munkás családból származott.

Az aktív keresők társadalmi rétegződése

(Százalék)

Társadalmi rétegződés	1949	1960	1970	1990
Vezető és értelmiségi	1,8	3,0	5,1	11,0
Középszintű szellemi és irodai	8,0	13,7	20,7	22,4
Önálló kisiparos és kiskereskedő	8,1	2,4	1,6	4,2
Szakmunkás	11,2	15,5	19,5	25,7
Betanított munkás	5,2	13,1	16,6	18,1
Segédmunkás	12,1	14,0	13,0	5,9
Önálló paraszt	46,7	19,9	1,6	1,1
Mezőgazdasági fizikai	6,9	18,4	21,9	11,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A társadalmi mobilitást, a különböző csoportok és rétegek, osztályok közötti mozgást a XX. század folyamán az jellemezte, hogy:

- a század első felében a nagy társadalmi csoportok, osztályok közötti határok erősek, nehezen átléphetőek, a társadalmi mobilitás gyenge volt;
- a háború után és még további egy-két évtizedig – a gazdasági változások miatt, és a politikától is támogatva – erőteljes mobilitási folyamatok zajlottak: a parasztság létszáma gyorsan csökkent, nagy részük

munkássá vagy értelmiségivé vált; a kisiparosokból és a kiskereskedőkből túlnyomórészt szövetkezeti tagok, esetleg munkások váltak; a munkásság és az értelmiség létszáma megnőtt, összetétele átalakult; a háború előtti nagy tulajdonosi – földtulajdonos és tőkés – osztályok megszűntek;

- a nagy átrendeződés után a mobilitás csillapult, erősödtek a társadalmi helyzet megőrzésének tendenciái;
- a század utolsó évtizedében a társadalmi-gazdasági változások árnyaltabbá tették a társadalom szerkezetét, erősítették a polarizálódást.

A 20–69 évesek foglalkozási csoportonkénti megoszlása

(Százalék)

Foglalkozási csoport	1983	1992	2000
Férfi			
Felső- és középzvezető, felsőszintű értelmiségi	9,6	9,0	9,8
Alsóvezető, alsószintű értelmiségi és alsószintű hivatalnok	9,6	10,7	10,2
Rutin szellemi	2,8	1,9	2,2
Rutin szolgáltatási	1,9	2,4	3,8
Nem mezőgazdasági önálló	2,0	4,7	8,4
Mezőgazdasági önálló	1,0	1,1	2,0
Szakmunkás	34,3	36,0	32,6
Szakképzetlen munkás	28,8	26,0	24,3
Mezőgazdasági munkás	10,1	8,3	6,6
Összesen	100,0	100,0	100,0
Nő			
Felső- és középzvezető, felsőszintű értelmiségi	4,2	4,2	6,8
Alsóvezető, alsószintű értelmiségi és alsószintű hivatalnok	17,3	19,3	21,1
Rutin szellemi	14,0	16,5	14,9
Rutin szolgáltatási	6,2	7,8	11,0
Nem mezőgazdasági önálló	1,0	2,3	4,5
Mezőgazdasági önálló	0,2	0,3	0,5
Szakmunkás	15,0	13,4	13,6
Szakképzetlen munkás	28,4	28,5	23,4
Mezőgazdasági munkás	13,5	7,6	4,2
Összesen	100,0	100,0	100,0

A XX. század utolsó évtizedeiben a foglalkozási szerkezet eltolódott a szellemi foglalkozások irányába. A nyolcvanas évek elején a nők 35%-a volt vezető, értelmiségi vagy rutin szellemi foglalkozású, az ezredfordulón 43%-uk. Ez idő alatt a férfiak között az arány lényegében nem változott (22%). Az időszak alatt a fiatal* munkavállalók körében ezzel ellentétes folyamat játszódott le, a szellemi pályát választók férfiak

* 20-34 évesek.

aránya 17%-ról 23%-ra emelkedett, míg a nőknél 47%-ról 44%-ra csökkent. A nők helyzete más oldalról úgy írható le, hogy az átlagosnál kevesebb közöttük a foglalkozási rangsorban magasabb színvonalú felső- és középszintű, valamint a magasán kvalifikált értelmiségi, és nagyobb a középszintű (rutin) szellemi foglalkozásúak aránya.

A munkások aránycsökkenése mindkét nemnél jelentős, de még az ezredfordulón is a férfiak mintegy kétharmada, a nők 41%-a tartozott ehhez a foglalkozási csoporthoz. A fiatal korosztályokban az arány alacsonyabb. A férfiak között több a szakképzett, valamint a mezőgazdasági munkás, a nőknél a szakképzetlen.

A rutin szolgáltatói foglalkozás* a nők másik jellegzetes „munkaterülete” A nemek közötti különbség a fiatalok esetében jelentősebb. A fiatal nők 17%-a dolgozik egyszerű szolgáltatási munkakörben, a férfiak 6%-a. A nyolcvanas évek fiataljai között ez az arány a férfiaknál 2%, a nőknél 8% volt.

Az alkalmazottak arányváltozása mellett mindkét nem esetében figyelemre méltó a vállalkozói réteg gyarapodása, jellemzően a nem mezőgazdasági ágazatokban.

A mobilitás nagyságát a teljes mobilitási arányszám** fejezi ki. A mutató értéke a nyolcvanas évek első fele és a kilencvenes évek eleje között alig változott, az utolsó évtizedben – főleg a férfiak esetében – csökkent. A nőknél magasabb az apjukétól eltérő foglalkozási rétegbe kerülők aránya, mint a férfiaknál. A foglalkozási szempontból mobil fiatal nők aránya már csaknem azonos a teljes mobilitási mutatóval. A fiatal férfiak mobilitása mindig kisebb volt az átlagosnál.

Teljes mobilitási arány

	1983	1992	2000
(Százalék)			
20–69 éves			
Férfi	73	72	66
Nő	78	76	74
20–34 éves			
Férfi	66	66	60
Nő	74	72	73

A foglalkozásátörökítés*** erősödött. Ma a vezető és értelmiségi apák 50%-ának 35 évesnél fiatalabb fia is értelmiségi, a húsz évvel korábbi 39%-kal szemben. A vezető-értelmiségi-hivatalnok réteg leányainak vezetővé, értelmiségivé válása – ha egyáltalán bekövetkezik – inkább az életpálya későbbi szakaszaiban valósul meg.

Jelentősen erősödött a nem mezőgazdasági önállók újratermelődése. A nyolcvanas évtized elején a vállalkozó apák mintegy 5%-ának fia vált vállalkozóvá, a kilencvenes évek végén egyötöde. Ez az arány a nőknél 3%-ról 7%-ra nőtt.

* Egyszerű irodai, kereskedelmi, vendéglátó és egyéb szolgáltatási ágazatokban, többnyire szakképzettség nélkül is végezhető munka.

** A mutató azt fejezi ki, hogy a megkérdezettek között mekkora azoknak az aránya, akik származási helyzetüktől eltérő foglalkozási csoportba kerültek.

*** Az immobilitási arány azt fejezi ki, hogy a különböző foglalkozási rétegbe tartozó apák gyermekei milyen arányban maradnak apáik foglalkozási csoportjában.

A férfiak között legkisebb arányban maradnak apjuk foglalkozási csoportjában a mezőgazdasági önállók (6%), valamint a rutin szellemi munkát végzők (8%), bár mindkét arányszám nőtt az elmúlt évtizedben. A rutin szellemiek újratermelődése a nőknél nagyobb, de csökkenő arányú (16%).

A férfi szakmunkások és mezőgazdasági fizikaiak csoportjában a származási újratermelődés csökkent. A nők esetében az átörökítés mérséklődése a rutin szellemiek mellett a szakképzett munkásokra és a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúakra is igaz. A 35 éven aluli férfiaknál, nőknél egyaránt jelentősen nőtt, és a legmagasabbak közé került a szakképzetlen munkások immobilitási aránya (a férfiaknál 34%-ról 41%-ra, a nőknél 36%-ról 45%-ra).

A mobilitási és immobilitási mutatók lehetővé teszik a különböző csoportok közötti kapcsolatokat, rangsorok leképezését. Számítások alapján kirajzolódik a foglalkozási csoportok hierarchiája, amely iskolázottsági és képzettségi rangsort jelenít meg. Az értelmiségiek, hivatalnokok, menedzserek igyekeznek a leginkább átörökíteni helyzetüket utódaikra, és e csoport egyre elkülönültebbé és zártabbá válik. A középpütt elhelyezkedő rutin szellemiek és önállók közötti távolság meglehetősen csekély. A szakmunkások társadalmi pozíciója romlott, 1983-ban még inkább a középosztályokhoz voltak közel, a kilencvenes évek végén a képzetlen munkásokhoz és a mezőgazdasági fizikaiakhoz.

A nap 24 órája

A múlt század utolsó évtizedeiben – a világ sok országához hasonlóan – hazánkban is készültek a lakosság kikérdezésén alapuló felmérések az emberek napi időfelhasználásáról, melyek sok hasznos ismeretet adtak a különböző nemű és korú, lakhelyű, foglalkozású stb. emberek időtöltéséről. Érdekesekek azonban az összevont, általánosító mutatók is. Ezek szerint a felnőtt lakosság alvással, étkezéssel és az élethez alapvetően szükséges tevékenységgel naponta több mint 11 órát tölt, amely az évek során kissé nőtt. Ez az idő a nap 24 órájából az egyes társadalmi csoportoknál akár 12-13 órát is leköthet (pl. nyugdíjas és munka nélküli férfiak), de meghaladja a 10 órát a foglalkoztatottaknál is.

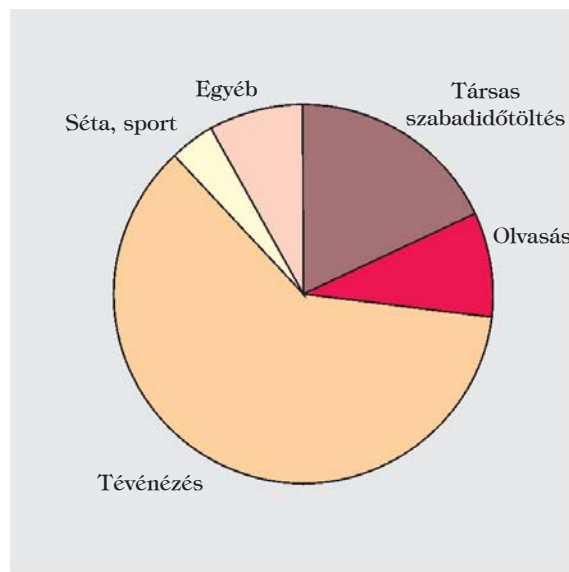
A munkával töltött idő a század utolsó évtizedében csökkent, és nőtt a szabadidő. A jövedelemszerző munka, a munkahelyre utazás, a mindennapok életvezetéséhez szükséges házimunka és a napi vásárlási idő korábban meghaladta a 9 órát, ma alig több 7 óránál.

A népesség napi időbeosztása

Tevékenység	1977	1986	1999
Személyes fiziológiai szükségletek	11 óra 10 perc	11 óra 12 perc	11 óra 15 perc
Keresőmunka	4 óra 41 perc	4 óra 50 perc	3 óra 54 perc
Közlekedés	1 óra 06 perc	1 óra	1 óra 02 perc
Önellátó munkák a háztartásban	3 óra 19 perc	2 óra 16 perc	2 óra 10 perc
Szabadidő	3 óra 20 perc	3 óra 38 perc	4 óra 17 perc

A nők – tágabb értelemben vett – társadalmilag kötött ideje hosszabb, és tevékenységük helyhez kötöttebb, mint a férfiaké. Keresőtevékenységre és közlekedésre kevesebbet, a háztartási teendők ellátására közel háromszor annyi időt fordítanak jelenleg is, és szabadidejük fél órával rövidebb, mint a férfiaké.

Szabadidő, 1999

A lakosság a napi megnövekedett szabadidő több mint 60%-át a televízió előtt tölti. A televíziózásra fordított idő aránya az előző – kilencvenes évek eleji – felméréshez képest nem emelkedett, de nem is csökkent. Felére csökkent ugyanakkor a mozi-látogatás, kétharmadára az újság- és folyóirat-olvasás, 70%-ra a beszélgetés, valamint a rádió- és zenehallgatás, 80%-ra a könyvolvasásra fordított idő. Nőtt ugyanakkor a séta, a sport, a vendégeskedés, a tánc és játék, a hobbikra fordítható idő, a kulturális és sportintézmények látogatása, valamint leginkább a vallásgyakorlás ideje. A férfiak szabadideje „mozgalmasabb”, hosszabb időt töltenek társaságban és aktív pihenéssel, mint a nők.

Vizsgálatok szerint a magyarokkal közel azonos az egyesült államokbeli férfiak szabadideje, kevesebb csupán a japán férfiak és a lengyel nők rendelkeznek.

Sport, játékok

Magyarok az olimpián

Magyarország, 12 ország társaságában részt vett az 1896. évi első újkori olimpián, és ott, Hajós Alfréd révén két versenyszámban – a 100 és az 1200 méteres gyorsúszásban – első helyezést szerzett, amit akkor ezüstéremmel és babérkoszorúval díjaztak. Ott voltak a magyar sportolók további 21 nyári olimpián is, csak az 1920. évi (Antwerpen) és az 1984. évi (Los Angeles) olimpiáról hiányoztunk. Amikor részt vettünk, sportolóinknak mindig sikerült legalább egy, de rendszerint több első helyet szerezni. Kiemelkedő volt a magyar sportolók eredményessége Helsinkiben (1952) 42 érmes, közöttük 16 aranyérmes helyezéssel.

A nyári olimpiai játékokon elért magyar helyezések

Az olimpia helye, éve		Magyar sportolók helyezése		
		I.	I.	II.
Athén	1896	2	1	2
Párizs	1900	1	2	3
St. Louis	1904	2	1	1
London	1908	3	4	1
Stockholm	1912	3	2	3
Párizs	1924	2	4	4
Amszterdam	1928	5	5	-
Los Angeles	1932	6	5	5
Berlin	1936	10	1	5
London	1948	10	5	13
Helsinki	1952	16	10	16
Melbourne	1956	9	10	7
Róma	1960	6	8	7
Tokió	1964	10	7	5
Mexikóváros	1968	10	10	12
München	1972	6	13	16
Montreal	1976	4	5	13
Moszkva	1980	7	10	15
Szöul	1988	11	6	6
Barcelona	1992	11	12	7
Atlanta	1996	7	4	10
Sydney	2000	8	6	3
Összesen		149	131	154

Az eddig nyert 434 olimpiai éremmel (első három hellyel) Magyarország 2000-ben a 7. helyen állt az országok sorrendjében.

A nyári olimpiák összesített éremtáblázata, 1896-2000
(az első tíz ország az aranyérmek sorrendjében)

Ország	Arany	Ezüst	Bronz	Összesen
1. Egyesült Államok	851	666	575	2 092
2. Oroszország, Szovjetunió, FÁK	499	410	362	1 271
3. Németország	376	391	418	1 185
4. Egyesült Királyság	181	233	230	644
5. Franciaország	174	187	200	561
6. Olaszország	173	138	154	465
7. Magyarország	149	131	154	434
8. Svédország	139	154	170	463
9. Ausztrália	105	110	137	352
10. Finnország	101	81	113	295

Magyarország olimpiai bajnokai, 1896-2000

I. Több olimpián aranyérmet szereztek

- 6 olimpián: *Gerevich Aladár* kardvívó, 7 aranyérem 1932-től 1960-ig minden olimpián csapat-, 1948-ban egyéni győzelem is.
- 5 olimpián: *Kovács Pál* kardvívó, 6 aranyérem 1936-tól 1960-ig minden olimpián csapat-, 1952-ben egyéni győzelem is.
- 4 olimpián: *Kárpáti Rudolf* kardvívó, 6 aranyérem 1948-tól 1960-ig minden olimpián csapat-, 1956-ban és 1960-ban egyéni győzelem is.
- 3 olimpián: *Balczó András* öttusázó, 3 aranyérem 1960-ban és 1968-ban csapat-, 1972-ben egyéni győzelem.
Berczelly Tibor kardvívó, 3 aranyérem 1936-ban, 1948-ban és 1952-ben csapatgyőzelem.
Egerszegi Krisztina úszó, 5 aranyérem 1988-ban a 200 m-es hátúszás, 1992-ben a 100 és a 200 m-es hátúszás, valamint a 400 m-es vegyesúszás, 1996-ban a 200 m-es hátúszás győztese.
Gyarmati Dezső vízilabdázó, 3 aranyérem 1952-ben, 1956-ban és 1964-ben.
Kárpáti György vízilabdázó, 3 aranyérem 1952-ben, 1956-ban és 1964-ben.
Kulcsár Győző párbajtőrívó, 4 aranyérem 1964-ben, 1968-ban és 1972-ben csapat-, 1968-ban egyéni győzelem is.
Papp László ökölvívó, 3 aranyérem 1948-ban a középsúly, 1952-ben és 1956-ban a nagyváltósúly győztese.
Rajcsányi László kardvívó, 3 aranyérem 1936-ban, 1948-ban és 1952-ben csapatgyőzelem.

2 olimpián: *Bolvári Antal* vízilabdázó, 2 aranyérem 1952, 1956.
Boros Ottó vízilabdázó, 2 aranyérem 1956, 1964.
Bródy György vízilabdázó, 2 aranyérem 1932, 1936.
Darnyi Tamás úszó, 4 aranyérem 1988-ban és 1992-ben a 200m-es és a 400 m-es vegyesúszás győztese.
Elek Ilona törvívó, 2 aranyérem 1936-ban és 1948-ban a törvívás egyéni győztese.
Fenyvesi Csaba párbajtörvívó, 3 aranyérem 1968-ban és 1972-ben csapat-, 1972-ben egyéni győzelem is.
Földes Dezső kardvívó, 2 aranyérem 1908-ban és 1912-ben csapatgyőzelem.
Fuchs Jenő dr. kardvívó, 4 aranyérem 1908-ban és 1912-ben csapat- és egyéni győzelem is.
Gerde Oszkár dr. kardvívó, 2 aranyérem 1908-ban és 1912-ben csapatgyőzelem.
Glykais Gyula kardvívó, 2 aranyérem 1928-ban és 1932-ben csapatgyőzelem.
Halassy Olivér vízilabdázó, 2 aranyérem 1932, 1936.
Homonnai Márton vízilabdázó, 2 aranyérem 1932, 1936.
Jeney László vízilabdázó, 2 aranyérem 1952, 1956.
Kabos Endre kardvívó, 3 aranyérem 1932-ben és 1936-ban csapat-, 1936-ban egyéni győzelem is.
Kanizsa Tivadar vízilabdázó, 2 aranyérem 1956, 1964.
Keleti Ágnes tornász, 5 aranyérem 1956-ban kéziszer csapat-, 1952-ben és 1956-ban műszabadgyakorlat, továbbá 1956-ban felemás korláton és gerendán is egyéni győzelem.
Kolonics György kenus, 2 aranyérem 1996-ban kenu kettes 500 m-es csapat-, 2000-ben kenu 500 m-es egyéni győzelem.
Kozma István birkózó, 2 aranyérem 1964-ben és 1968-ban kötöttfogás, nehézsúly.
Kőbán Rita kajakozó, 2 aranyérem 1992-ben kajak négyes 500 m-es csapat-, 1996-ban kajak 500 m-es egyéni győzelem.
Magyar Zoltán tornász, 2 aranyérem 1976-ban és 1980-ban lólengés.
Markovits Kálmán vízilabdázó, 2 aranyérem 1952, 1956.
Mayer Mihály vízilabdázó, 2 aranyérem 1956, 1964.
Nemere Zoltán párbajtörvívó, 2 aranyérem, 1964-ben és 1968-ban csapatgyőzelem.
Németh János vízilabdázó, 2 aranyérem 1932, 1936.
Novák Dezső labdarúgó, 2 aranyérem 1964, 1968.
Papp Bertalan kardvívó, 2 aranyérem 1948-ban és 1952-ben csapatgyőzelem.
Petschauer Attila kardvívó, 2 aranyérem 1928-ban és 1932-ben csapatgyőzelem.
Sárkány Miklós vízilabdázó, 2 aranyérem 1932, 1936.
Schmitt Pál párbajtörvívó, 2 aranyérem 1968-ban és 1972-ben csapatgyőzelem.
Szabó Bence kardvívó, 2 aranyérem 1988-ban csapat-, 1992-ben egyéni győzelem.
Szívós István vízilabdázó, 2 aranyérem 1952, 1956.

Takács Károly sportlövő, 2 aranyérem 1948, 1952, ötalakos gyorspisztoly, 25 m.
Tóth Péter dr. kardvívó, 2 aranyérem 1908-ban és 1912-ben csapatgyőzelem.
Török Ferenc dr. öttusázó, 2 aranyérem 1964-ben egyéni-, 1968-ban csapatgyőzelem.
Werkner Lajos kardvívó, 2 aranyérem 1908-ban és 1912-ben csapatgyőzelem.

II. Egy olimpián több aranyérmet nyertek

(A több olimpián nyertesek között már említetteken – Gerevich, Kovács P., Kárpáti, Egerszegi, Kulcsár, Darnyi, Fenyvesi, Fuchs, Kabos, Keleti – kívül)

Gyulai Zsolt kajakozó, 2 aranyérem 1988-ban kajak 500 m-es egyéni- és kajak négyes 1000 m-es csapatgyőzelem.
Hajós Alfréd úszó, 2 első hely 1896-ban 100 és 1200 m-es gyorsúszás.
Halmay Zoltán úszó, 2 aranyérem 1904-ben 50 és 100 yardos gyorsúszás.
Kammerer Zoltán kajakozó, 2 aranyérem 2000-ben kajak kettes, 500 m-es és kajak négyes 1000 m-es csapatgyőzelem.
Martinek János öttusázó, 2 aranyérem 1988-ban egyéni és csapatgyőzelem.
Németh Ferenc öttusázó, 2 aranyérem, 1960-ban egyéni és csapatgyőzelem.
Pelle István tornász, 2 aranyérem, 1932-ben lólengés és műszabadgyakorlat.
Piller György kardvívó, 2 aranyérem, 1932-ben egyéni és csapatgyőzelem.
Storcz Botond kajakozó, 2 aranyérem 2000-ben kajak kettes 500 m-es és kajak négyes 1000 m-es csapatgyőzelem.
Szőke Katalin úszó, 2 aranyérem 1952-ben 100 m-es gyorsúszás és 4x100 m-es váltó csapatgyőzelem.
Tersztyánszky Ödön kardvívó, 2 aranyérem 1928-ban egyéni és csapatgyőzelem.
Újlakyné Rejtő Ildikó törvívó, 2 aranyérem 1964-ben egyéni és csapatgyőzelem

III. A többi magyar olimpiai bajnok sportáganként

Atlétika	<i>Bauer Rudolf</i> diszkoszvetés, 1900; <i>Csermák József</i> kalapácsvetés, 1952; <i>Gyarmati Olga</i> távolugrás, 1948; <i>Kádárné Csák Ibolya</i> magasugrás, 1936; <i>Kiss Balázs</i> kalapácsvetés, 1996; <i>Németh Angéla</i> gerelyhajítás, 1968; <i>Németh Imre</i> kalapácsvetés, 1948; <i>Németh Miklós</i> gerelyhajítás, 1976; <i>Zsivótzky Gyula</i> kalapácsvetés, 1968;
Bírkózás	<i>Bóbis Gyula</i> szabadfogás nehézsúly, 1948; <i>Farkas Péter</i> kötöttfogás 82 kg, 1992; <i>Hegedűs Csaba</i> kötöttfogás 82 kg, 1972; <i>Hódos Imre</i> kötöttfogás légsúly, 1952; <i>Kárpáti Károly</i> szabadfogás könnyűsúly, 1936; <i>Keresztes Lajos</i> kötöttfogás könnyűsúly, 1928; <i>Kocsis Ferenc</i> kötöttfogás 74 kg, 1980;

	<i>Lőrincz Márton</i> kötöttfogás légsúly, 1936; <i>Növényi Norbert</i> kötöttfogás 90 kg, 1980; <i>Polyák Imre</i> kötöttfogás pehelysúly, 1964; <i>Repka Attila</i> kötöttfogás 68 kg, 1992; <i>Sike András</i> kötöttfogás 57 kg, 1988; <i>Szilvász Miklós</i> kötöttfogás váltósúly, 1952; <i>Varga János</i> kötöttfogás légsúly, 1968; <i>Weisz Richárd</i> kötöttfogás nehézsúly, 1908; <i>Zombori Ödön</i> szabadfogás légsúly, 1936.
Cselgáncs	<i>Kovács Antal</i> , 95 kg, 1992;
Kajak-kenu	<i>Ábrahám Attila</i> kajak négyes 1000 m, 1988; <i>Csipes Ferenc</i> kajak négyes 1000 m, 1988; <i>Czigány Kinga</i> kajak négyes 500 m, 1992; <i>Dónusz Éva</i> kajak négyes 500 m, 1992; <i>Fábián László</i> kajak kettes 10 000 m, 1956; <i>Foltán László</i> kenu kettes 500 m, 1980; <i>Hesz Mihály</i> kajak 1000 m, 1968; <i>Hódosi Sándor</i> kajak négyes 1000 m, 1988; <i>Horváth Csaba</i> kenu kettes 500 m, 1996; <i>Horváth Gábor</i> kajak négyes 1000 m, 2000; <i>Mészáros Erika</i> kajak négyes 500 m, 1992; <i>Novák Ferenc</i> kenu kettes 500 m, 2000; <i>Parti János</i> kenu 1000 m, 1960; <i>Pulai Imre</i> kenu kettes 500 m, 2000; <i>Tatai Tibor</i> kenu 10 000 m, 1968; <i>Urányi János</i> kajak kettes 10 000 m, 1956; <i>Vaskúti István</i> kenu kettes 500 m, 1980; <i>Vereckei Ákos</i> kajak négyes 1000 m, 2000;
Labdarúgás	<i>Básti István</i> 1968, <i>Bene Ferenc</i> 1964, <i>Bozsik József</i> 1952; <i>Budai László</i> 1952; <i>Buzánszky Jenő</i> 1952; <i>Csernai Tibor</i> 1964; <i>Csordás Lajos</i> 1952; <i>Czibor Zoltán</i> 1952; <i>Dalnoki Jenő</i> 1952; <i>Dunai Antal</i> 1968; <i>Dunai Lajos</i> 1968; <i>Farkas János</i> 1964; <i>Fatér Károly</i> 1968; <i>Fazekas László</i> 1968; <i>Gelei József</i> 1964; <i>Grosics Gyula</i> 1952; <i>Hidegkúti Nándor</i> 1952; <i>Ihász Kálmán</i> 1964; <i>Juhász István</i> 1968; <i>Katona Sándor</i> 1964; <i>Keglovich László</i> 1968; <i>Kocsis Lajos</i> 1968; <i>Kocsis Sándor</i> 1952; <i>Komora Imre</i> 1964; <i>Kovács Imre</i> 1952; <i>Lantos Mihály</i> 1952; <i>Lóránt Gyula</i> 1952; <i>Menczel Iván</i> 1968; <i>Nagy László</i> 1968; <i>Nógrádi Ferenc</i> 1964; <i>Noskó Ernő</i> 1968; <i>Orbán Árpád</i> 1964; <i>Palotai Károly</i> 1964; <i>Palotás Péter</i> 1952; <i>Páncsics Miklós</i> 1968; <i>Puskás Ferenc</i> 1952; <i>Sárközi István</i> 1968; <i>Szalai Miklós</i> 1968; <i>Szarka Zoltán</i> 1968; <i>Szentmihályi Antal</i> 1964; <i>Szepesi Gusztáv</i> 1964; <i>Szűts Lajos</i> 1968; <i>Varga Zoltán</i> 1964; <i>Zakariás József</i> 1952;
Művészeti verseny	<i>Mező Ferenc dr.</i> irodalom, epikai művek, 1928
Ökölvívás	<i>Csik Tibor</i> harmatsúly, 1948; <i>Énekes István</i> légsúly, 1932; <i>Gedó György</i> papírsúly 1972; <i>Harangi Imre</i> könnyűsúly, 1936; <i>Kocsis Antal</i> légsúly, 1928; <i>Kovács István</i> harmatsúly, 1996; <i>Török Gyula</i> légsúly, 1960;
Öttusa	<i>Benedek Gábor</i> csapat, 1952; <i>Fábián László</i> csapat, 1988; <i>Kovácsi Aladár</i> csapat, 1952; <i>Mizsér Attila</i> csapat, 1988; <i>Móna István dr.</i> csapat, 1960; <i>Nagy Imre</i> csapat, 1960; <i>Szondy István</i> csapat, 1952;

- Sportlövészet** *Halasy Gyula dr. agyaggalamb, 1924; Hammerl László kisöbű puska, fekvő, 50 m, 1964; Prokopp Sándor hadipuska 300 m, 1912; Varga Károly sportpuska, fekvő, 1980;*
- Súlyemelés** *Baczakó Péter félnehézsúly, 1980; Földi Imre légsúly 1972;*
- Torna** *Borkai Zsolt lólengés, 1988; Csollány Szilveszter gyűrű, 2000; Gulyásné Köteles Erzsébet kéziszer csapat, 1956; Kertész Aliz kéziszer csapat, 1956; Korondi Margit felemás korlát, 1952; Lemhényiné Tass Olga kéziszer csapat, 1956; Molnárné Bodó Andrea kéziszer csapat, 1956; Ónody Henrietta ugrás, 1992; Pataki Ferenc műszabadgyakorlat, 1948; Plachyné Korondi Margit kéziszer csapat, 1956;*
- Úszás** *Csik Ferenc 100 m gyors, 1936; Czene Attila 200 m vegyes, 1996; Gyenge Valéria 400 m gyors, 1952; Kovács Ágnes 200 m mell, 2000; Littomeritzky Mária 4x100 m-es váltó, 1952; Novák Éva 4x100 m-es váltó, 1952; Novák Ilona 4x100 m-es váltó, 1952; Rózsa Norbert 200 m mell, 1996; Szabó József 200 m mell, 1988; Székely Éva 200 m mell, 1952; Temes Judit 4x100 m váltó, 1952; Wladár Sándor 200 m hát, 1980;*
- Vívás** *B.Nagy Pál párbajtőr csapat, 1968; Bárány Árpád párbajtőr csapat, 1964; Bertý László kardcsapat, 1912; Bujdosó Imre kardcsapat, 1988; Csongrádi László kardcsapat, 1988; Delneky Gábor kardcsapat, 1960; Erdős Sándor párbajtőr csapat, 1972; Gábor Tamás párbajtőr csapat, 1964; Garay János kardcsapat, 1928; Gedővári Imre dr. kardcsapat, 1988; Gombos Sándor dr. kardcsapat, 1928; Hámosi Jenő kardcsapat, 1956; Horváth Zoltán kardcsapat, 1960; Juhász Katalin tőr csapat, 1964; Kausz István dr. párbajtőr csapat, 1964; Keresztes Attila kardcsapat, 1956; Magay Dániel kardcsapat, 1956; Marosi Paula tőr csapat, 1964; Mendelényi Tamás kardcsapat, 1960; Mendelényiné Ágoston Judit tőr csapat, 1964; Mészáros Ervin kardcsapat, 1912; Nagy Ernő kard csapat, 1932; Nagy Tímea tőr egyéni, 2000; Nébald György kardcsapat, 1988; Osztrics István párbajtőr csapat, 1972; Pézsa Tibor kard egyéni, 1964; Pósta Sándor dr. kard egyéni, 1924; Rády József kardcsapat, 1928; Rajczy Imre dr. kardcsapat, 1936; Sákovicsné Dömölky Lúdia tőr csapat, 1964; Schenker Zoltán kardcsapat, 1912; Tordasi Ildikó tőr egyéni, 1976;*
- Vízilabdázás** *Ambrus Miklós, 1964; Antal Róbert, 1952; Barta István, 1932; Benedek Tibor, 2000; Biros Péter, 2000; Bodnár András, 1964; Bozsi Mihály, 1936; Brandi Jenő, 1936; Csapó Gábor, 1976; Cservenyák Tibor, 1976; Dömötör Zoltán, 1964; Fábíán Dezső, 1952; Faragó Tamás, 1976; Felkai László, 1964; Fodor Rajmund, 2000; Gerendás György, 1976; Hasznos István, 1952; Hazai Kálmán, 1936; Hevesi István, 1956; Horkai György, 1976; Ivády Sándor dr., 1932; Kásás Tamás, 2000; Kenéz István, 1976; Keserű Alajos, 1932; Keserű Ferenc, 1932; Kiss Gergely, 2000; Konrád Ferenc, 1976; Konrád János, 1964; Kósz Zoltán, 2000; Kutasi György, 1936; Lemhényi Dezső, 1952; Márcz Tamás, 2000; Martin Miklós, 1952; Molnár Endre, 1976; Molnár István, 1936; Molnár Tamás, 2000; Molnár István, 1936; Molnár Tamás, 2000; Pócsik Dénes, 1964; Rusorán Péter, 1964; Sárosi László, 1976; Steinmetz Barnabás, 2000;*

Sudár Attila dr., 1976; Szécsi Zoltán, 2000; Székely Bulcsú, 2000; Szittya Károly, 1952; Szívós István dr., 1976; Tarics Sándor, 1936; Varga Zsolt, 2000; Vári Attila, 2000; Vértesy József, 1932; Vízvári György, 1952; Zádor Ervin, 1956.

Néhány sportág

Vívás

Az olimpiai játékok legsikeresebb magyar sportága a vívás. A XX. század folyamán a magyar vívók 78 olimpiai érmet szereztek, a 61 éremmel következő kajak-kenusok és az 58 érmes úszók előtt. A 78 éremből 33 arany, 20 ezüst és 25 bronzérem volt.

A három legeredményesebb magyar olimpikon vívó volt. Kiemelkedő Gerevich Aladár olimpiai pályafutása, aki úgy vett részt 6 olimpián (1932-től 1960-ig) és szerzett 7 arany, 1 ezüst és 2 bronzérmet, hogy közben 2 olimpia elmaradt. Alig valamivel volt rövidebb Kovács Pál olimpiai pályafutása (1932-től 1960-ig), és alig kisebb éremgyűjteménye (6 arany, 1 bronz). E két kardvívón kívül a 10 legeredményesebb olimpiai éremszerző között van Kárpáti Rudolf és Fuchs Jenő kardvívó, valamint Kulcsár Győző párbajtőröző

Magyar vívók olimpiai helyezései

Fegyvernem, résztevők	helyezés			Érmes helyezés összesen
	I.	II.	III	
Férfi csapat				
kard	10	3	3	16
tőr	–	–	4	4
párbajtőr	3	2	–	5
Férfi egyéni				
kard	12	6	8	26
tőr	–	2	1	3
párbajtőr	2	1	3	6
Női csapat				
tőr	1	3	3	7
Női egyéni				
tőr	4	3	2	9
párbajtőr	1	–	1	2
Összesen	33	20	25	78

Labdarúgás

A magyar labdarúgás a *világbajnokságok* történetében az eddig megrendezett tizenhat döntőből kilencszer szerepelt a világ legjobb csapatai között. Az első, 1930-ban és az 1950-ben megrendezett viadalokra nem nevezett csapatunk, öt alkalommal pedig nem tudtunk továbblépni a selejtezőkön. A döntők során 32 mérkőzést játszottunk, ebből 15 győzelem született. Kétszer játszottunk az aranyéremért, ezen kívül négyszer a négy közé jutásért. Az 1938-as világbajnokságon Olaszország ellen 4:2-re, 1954-ben Németország ellen 3:2 arányban szenvedtünk vereséget a döntőben, így két ezüstéremmel lettünk gazdagabbak.

Magyarország a labdarúgó világbajnokságokon

Év	Helyszín	Mérkőzés	Győzelem	Döntetlen	Vereség	Rúgott gól	Kapott gól	Elért eredmény
1930	Uruguay	nem	neveztünk					
1934	Olaszország	2	1	–	1	5	4	1/4 döntő
1938	Franciaország	4	3	–	1	15	5	2. hely
1950	Brazília	nem	neveztünk					
1954	Svájc	5	4	–	1	27	10	2. hely
1958	Svédország	4	1	1	2	7	5	csoport 2.
1962	Chile	4	2	1	1	8	3	1/4 döntő
1966	Anglia	4	2	–	2	8	7	1/4 döntő
1970	Mexikó	nem	jutottunk ki					
1974	Németország	nem	jutottunk ki					
1978	Argentína	3	–	–	3	3	8	csoport 4.
1982	Spanyolország	3	1	1	1	12	6	csoport 3.
1986	Mexikó	3	1	–	2	2	9	csoport 3.
1990	Olaszország	nem	jutottunk ki					
1994	Egyesült Államok	nem	jutottunk ki					
1998	Franciaország	nem	jutottunk ki					
	Összesen	32	15	3	14	87	57	2 ezüst

Két magyar labdarúgó is VB-gólkirály lett:

1954-ben Kocsis Sándor,

1962-ben Albert Flórián (többekkel holtversenyben)

A magyar válogatott

- a legtöbb gólt rúgta egy világbajnokság során 27 (1954)
- a legnagyobb arányú győzelmet aratta 10:1 (1982 El Salvador ellen)
- 9:0 (1954 Dél-Korea ellen)

Az 1908 óta *olimpiai* sportág labdarúgásban Magyarország 3 arany, 1–1 ezüst és bronzérmet szerzett. 1952 és 1972 között egyedül Melbourne-ben nem sikerült a dobogóra állni. Az első helyet 1952-ben (Helsinki), majd 1964-ben (Tokió) és 1968-ban (Mexikóváros) szerezte meg a magyar csapat.

A magyar labdarúgó válogatott 1902. október 12-én játszotta első mérkőzését Bécsben Ausztria ellen, amelyen 5:0 arányú vereséget szenvedett. A következő találkozón – Budapest, 1903. április 5. Csehország elleni győzelem – megszületett a válogatott első két gólja, melyeket Borbás Gáspár dr. és Minder Frigyes szereztek. Azóta, 2001. június 6-ig, összesen 752 mérkőzést játszottunk, ebből 370 győzelemmel, 169 döntetlennel, 213 vereséggel zárult. A rúgott gólok száma 1659, a kapottaké 1139.

A magyar labdarúgó válogatott mérkőzései országonként, 1902–2001

Ország	Mérkőzés	Győzelem	Döntetlen	Vereség	Rúgott gól	Kapott gól
Ausztria	135	65	30	40	295	251
Németország	47	19	14	14	90	78
Svájc	43	30	5	8	126	56
Jugoszlávia	32	15	9	8	58	54
Olaszország	32	8	9	15	53	61
Lengyelország	28	19	3	6	84	35
Franciaország	21	12	2	7	46	29
Anglia	20	5	2	13	28	51
Románia	18	11	5	2	45	17
Görögország	13	3	5	5	25	18
Hollandia	12	5	2	5	23	24
Belgium	11	2	2	7	16	24

Magyarország helyezései a FIFA-világranglistán (1993. december–2001. június)

A FIFA világranglistáján a magyar válogatott 2001 júniusában az 53. helyen állt, mely megegyezik az egy évvel korábbi helyezéssel, és valamivel rosszabb a nyolc évvel azelőttinél.

Öttusa

A modernkori öttusa már az 1912-es stockholmi olimpia műsorán szerepelt. Az első öt olimpián a svédek uralták a mezőnyt, az első két helyen mindig, a dobogó harmadik fokán háromszor svéd versenyző állt. Magyarország az 1928-as olimpiára nevezett először öttusázót, Filótás Tivadar a 23. helyen végzett. Los Angelesben (1932) a legjobb magyar már a hetedik, Berlinben (1936) már az ötödik lett. Helsinkiben, az 1952-es olimpián rendeztek először az egyéni küzdelmeken kívül csapatversenyt is, mely 1996-ban ismét kikerült a verenszámok közül. Csapatunk négyszer állt a dobogó legfelső fokán: 1952-ben, 1960-ban, 1968-ban és 1988-ban. A tíz olimpiai résztvevő csapatunkból nyolc ért el dobogós helyezést, a legrosszabb eredmény egy ötödik hely volt. Egyéni aranyérmet szerzett Németh Ferenc (1960), Török Ferenc (1964), Balczó András (1972) és Martinek János (1998). Öttusázóink 16-szor indultak olimpián egyéniben, ebből tízszer nem maradtunk érem nélkül, két alkalommal pedig két magyar versenyző is állt a dobogón.

Az öttusa olimpiai éremszerzői, 1912-2000

Ország	Arany		Ezüst		Bronz		Összesen
	egyéni	csapat	egyéni	csapat	egyén	csapat	
Svédország	9	–	6	1	4	1	21
Magyarország	4	4	6	2	2	2	20
Oroszország,							
Szovjetunió, FÁK	2	4	4	3	6	–	19
Egyesült Államok	–	–	2	3	2	1	8
Olaszország	1	1	1	1	2	1	7
Finnország	–	–	1	–	1	3	5
Lengyelország	2	1	–	–	–	–	3
Németország	1	–	–	–	1	–	2
Nagy-Britannia	–	1	–	–	–	1	2
Csehszlovákia	–	–	–	1	1	–	2
Franciaország	–	–	–	–	–	2	2
Kazahsztán	1	–	–	–	–	–	1
Fehéroroszország	–	–	–	–	1	–	1

A versenyzők olimpiai éremtáblázatának élén Balczó András áll, 3 arany- és 2 ezüstéremmel. Ezen a listán az első tíz között még három magyar található: 7–8. Martinek János és Török Ferenc 2–2 arany- és 1-1 bronzéremmel, 9. Németh Ferenc 2 arannyal.

1949 óta rendeznek öttusa *világbajnokságokat*, az olimpia évét kivéve minden évben egyéni és csapatviadalokat. Két kivétel volt ez alól: 1993-ban nem, 2000-ben viszont tartottak versenyt. 1989-től felkerült a VB-k műsorára a váltóverseny is, melyet három alkalommal (1992, 1993, 1996) önálló világbajnokságként rendeztek meg. Budapest hat évben adott otthont a világversenynek. Az 1954-es VB-n

vezették be a pontértékszámítást a korábbi helyezéses pontszámítás helyett. Magyarország az első három világbajnokságon nem indult, az első nevezés alkalmával viszont – Benedek Gábor és Szondy István révén – rögtön megszerezte az első két helyet. A csapatverseny aranyérmét csak azért nem kaptuk meg, mert a svéd csapat óvása nyomán Tasnádyt lovaglásban diszkvalifikálták, pályatévésztés miatt. (A döntés "érdekessége", hogy nem vonatkozott az egyéni, csak a csapatverseny pontszámára.) Az eddig megrendezett világbajnokságok egyéni számában 10 első helyezést szereztek öttusázóink. A 40 egyéni viadalon 26-szor álltak magyar versenyzők a dobogón, hét alkalommal ketten is. A 39 csapatversenyen 13 magyar győzelem született, 30-szor volt dobogós a magyar csapat, csak ötször értünk el harmadiknál rosszabb helyezést. A tizenkét világbajnoki váltóverseny közül ötöt nyertek a magyarok, további két alkalommal dobogós helyezeket szereztek.

Az öttusa világbajnokságok legeredményesebb nemzetei

Ország	Arany			Ezüst			Bronz			Össze- sen
	egyéni	csapat	váltó	egyén	csapat	váltó	egyéni	csapat	váltó	
Magyarország	10	13	5	11	13	1	12	4	1	70
Oroszország, Szovjetunió	14	14	1	14	8	2	10	5	2	70
Lengyelország	3	3	3	2	2	2	1	2	1	19
Olaszország	3	1	–	3	2	1	2	4	2	18
Svédország	4	4	–	–	1	–	3	2	1	15
Egyesült Államok	1	2	2	1	1	–	2	5	1	15
Franciaország	3	1	–	1	–	2	2	3	1	13
Finnország	–	–	–	4	5	–	2	1	–	12

Az öttusa *Európa-bajnokságokon* is kimagasló a magyarok teljesítménye. 1987 és 2001 között, a megrendezett 10 viadalon összesen 15 aranyéremmel lettünk gazdagabbak. A tíz váltóversenyből hatszor, egyéniben négyszer állhattak magyar versenyzők a dobogó tetején. Csapatversenyt 9 alkalommal rendeztek, ennek magyar mérlege: 5 arany- és 3 ezüstérem.

A női öttusázók nemzetközi eredményei szerényebbek. Az 1981 óta évenként sorra kerülő világbajnokságokon Magyarország 1986 óta vesz részt. Eddig 2 aranyérmét és 5–5 ezüst-, illetve bronzérmét szerezünk. Az első világbajnoki aranyérmét Vörös Zsuzsa nyerte 1999-ben, a másodikat a váltóverseny hozta 2000-ben. Az 1989 óta két évenként rendezett Európa-bajnokságokon 4–4 első, második és harmadik helyet szereztek a magyar női öttusázók. Legsikeresebb a 2000. évi EB volt, ahol csapatban is és egyéniben is – Vörös Zsuzsa révén – aranyérmét szerezünk, a váltóban pedig bronzérmét.

Vízilabda

Az *olimpiákon* 1900 óta szerepel a vízilabda. Magyarország 1912 óta vesz részt a sportág olimpiai küzdelmeiben, eddig mindössze kétszer hiányzott férfi csapatunk: 1920-ban a Magyar Olimpiai Bizottság nem kapott meghívást, 1984-ben pedig a keleti blokk bojkottja miatt. Az örökranglistát hatalmas fölényrel vezetik a magyar vízilabdázók a megszerzett hét arany-, három ezüst- és három bronzéremmel.

A 18 olimpiai részvétel közül mindössze öt alkalommal fordult elő, hogy érem nélkül fejeztük be a versenyt. Megszakítás nélkül, 12 egymást követő olimpián (1928–1980) mindig felálltak vízilabdázóink a dobogó valamely fokára. Aranyéremmel 1932-ben, 1936-ban, 1952-ben, 1956-ban, 1964-ben, 1976-ban és 2000-ben gazdagodtak.

Az Egyesült Államok, Franciaország, Németország és Spanyolország vízilabda válogatottja szerzett még aranyérmet az olimpiákon. Összesen 9 ország osztozott az első helyezéseken, 15 ország szerzett érmet.

Az eddig megrendezett kilenc vízilabda világbajnokságon a magyar férfi pólósok csak egyszer álltak a dobogó legfelső fokára, rögtön az első alkalommal, 1973-ban. Majd három ezüstérem következett: 1975 és 1978 után 1982-ben is. Azóta minden második VB-n szereztünk érmes helyezést; 1991-ben harmadikok, 1998-ban másodikok lettünk. A világbajnokságok során kevesebb ország válogatottja tudott bekerülni az éremszerzők közé, mint az olimpiákon: mindössze heten osztoztak az eddig megszerezhető 27 érmen. Magyarország és Jugoszlávia állt a dobogón a legtöbbször, 6-6 alkalommal.

Az olimpiai vízilabdatornák legeredményesebb csapatai

Ország	Arany	Ezüst	Bronz	Összesen
Magyarország	7	3	3	13
Nagy-Britannia	4	–	–	4
Jugoszlávia	3	4	4	11
Olaszország	3	1	2	6
Szovjetunió	2	2	3	7

A vízilabda *Európa-bajnokságok* története 1926-ig nyúlik vissza, amikor Budapest adott otthont az első versenynek. Magyarországon még kétszer rendeztek kontinensviadalt, 1958-ban és 2001-ben. Az eddigi 25 bajnokság során a magyar férfi válogatott kiemelkedő teljesítményt nyújtott, 12-szer nyert Európa-bajnoki címet: az első öt verseny mindegyikén, 1954 és 1962 között háromszor egymás után, majd az 1974-ben szerzett elsőséget 1977-ben, az 1997. évet 1999-ben sikerült megvédeni. Négy alkalommal ezüst-, kétszer bronzéremmel fejeztük be az Európa-bajnokságot.

Női vízilabdázóink az első, 1985. évi Európa-bajnokságon döntőbe jutottak, ahol a második helyet szerezték meg. Ez után kétévenként rendeztek összesen 8 Európa-bajnokságot. Közülük kettőt Magyarország nyert (1991-ben Athénban és 2001-ben Budapesten), háromszor lett második és egyszer harmadik. Az öt női világbajnokság közül egyet, az 1994. évet nyerte a magyar válogatott, és egyszer (2001-ben) lett második.

Játék – szerencsejáték

Gróf Széchenyi István és báró Wesselényi Miklós 1822-ben a császártól kért engedélyt a magyar lósport és a lóverseny megszervezésére. Az első pesti lóversenyre 1827-ben került sor. Az első versenyt a mai Mester utca környékén, a Gubacsi dűlőn tartották, melyet 1852-ben meglátogatott a császár és Sissy hercegnő is. Az első futam győztese Al-Borac, báró Wesselényi Miklós 5 éves pej kancája. Kincsem, a

csodakanca 54 versenyen indult, és soha nem tudták legyőzni. Ügetőversenyeket Törökbálinton 1877-től tartottak, melyeket 1883-ban legalizáltak. A Magyar Ügető Derbyket 1884-ben kezdték futni. A második pesti galoppverseny a Ligeti volt, a mai Népstadion helyén. Itt futott Krúdy kedvenc lova, a Patience. A Kincsempark 1925-ben nyitott, és a jelenlegi ügetőpálya 1933-ban épült, Európában másodikként biztosítva az esti versenyzés feltételeit. A háború után a lóversenyzést 1949-ben államosították. 1998-as adatok szerint átlagosan évi 105 ügetőversenyt rendeztek, míg a környező, volt szocialista országokban a lóversenysport megszűnt, Bécsben az év során 16 galoppversenynap volt.

Gróf Széchenyi István sok egyéb mellett szervezte a Nemzeti Casinó megalakulását, foglalkozott a Tudós Társaság ügyeivel. A XIX. században a legnépszerűbb játékok a biliárd és a kártya, a szerencsefazék, a szerencsekerék, a sakk, a lottéria, tombola, kocka, malom, ostábla és a lutri. A játékok korántsem voltak ártatlanok, fogadásra zajlottak, és a fogadások jegyzője a marquer volt. Számukra 1796-tól 24 pontból álló rendszabás írta elő a feladatokat. A játékosok között akadtak bőven „kozákok” azaz csalók. A XIX. század elején Budapesten a biliárdozók törzshelye a Korona kávéház. Az Országos Kaszinóban szintén rendeztek biliárdversenyeket. A kártyát a legkorábbi időkből hazárdra játszották, és már a XIII. századtól többször betiltották. A „magyar kártya” első példánya 1848 előtt jelent meg. A legnépszerűbb játék a francia eredetű fáraó volt. A nők körében is elterjedt a kártyázás, a bridzs az 1930-as évektől kedvelt játékuk.

A II. világháború után a század utolsó évtizedéig a lóverseny, a totó és a lottó kivételével valamennyi szerencsejáték tilos volt, és a civil szférába szorult vissza.

1999-ben a szerencsejáték-iparban csaknem 20 ezer játékkerem működött, játékautomatákkal. 2000 első felében Budapesten 3, vidéken 6 játékkaszinó üzemelt. Az 1998 végén beindult a lottó joker játékokra az internetes fogadás is. A sorsjátékok (kaparós és tévés sorsjegyek) száma 10.

A lóversenyfogadás évek óta tartó csökkenése megállt. A nyeremények mentesültek a személyi jövedelemadó-fizetés kötelezettsége alól, és 1999-ben a 857 millió forint totalizatóri forgalom 34%-kal haladta meg az egy évvel azelőttit. A pályán kívüli fogadások a bevételek 40%-át jelentették. (Ez az arány más országokban 60–70%.)

Az interneten 2001-ben, a „webnyeremény” oldalon kb. 140 aktuális nyereményjáték található.

Napjaink egyik legnépszerűbb szerencsejátéka az 5/90-es lottó számsorsjáték, amelynek eredete a XVI. századi Itáliába nyúlik vissza. A vállalkozó szellemű lakosság nagy kedvet mutatott a különféle fogadások kötésére, egyebek között a genovai szenátorválasztásokra is. A Genovai Köztársaságot választott nagytanács irányította oly módon, hogy tagjai közül évente öten kiváltak, és helyükbe 90 jelöltből (eleinte még 120-ból) – ünnepélyes külsőségek között – öt új tagot sorsoltak ki. A játékos kedvű és nyerni vágyó polgárok fogadásokat kötöttek az urnából kihúzandó polgárok nevére, és akinek kedvezett a szerencse, a fogadási összegének többszörösét is megkaphatta. Az egyre népszerűbbé váló fogadásokra irodát szerveztek; az alkalmi fogadásokat rendszeres szerencsejátékká fejlesztették.

Miután ezen időben a Genovai Köztársaság pénzügyi gondokkal küzdött, az évenkénti sorsolások megszervezésével megbízott Benedetto Gentile szenátornak az az ötlete támadt, hogy a magánvállalkozókat tiltsák el a fogadásoktól, a játékot hivatalosan rendezzék meg, és a keletkező jövedelmet a köztársaság céljaira fordítsák. (A haszon abból keletkezett, hogy a nyerő a matematikai eséllynél kisebb összegű nyereséget kapott.) A játékban ekkor már a jelöltek nevét 1–90-ig terjedő szám helyettesítette.

Az első állami lottót 1620-ban tartották Genovában. Benedetto Gentile ötlete nem-csak egy népszerű sorsjátékformával ajándékozta meg a világot, hanem a sorsjátékot állami monopóliummá is tette, amit a legtöbb állam hasonlóképpen kezel.

A „genuai-lottó” az Osztrák-Magyar Monarchiába az 1751. november 13-án kelt császári pátenssel került. *Magyarország területén az első ötöslottó sorsolásra 1770. szeptember 2-án*, a mai Batthyány téren került sor. II. József uralkodása alatt, 1787-ben a játék királyi fennhatóság alá került. Az 1848-49-es szabadságharc utáni időszakban a lottójáték bevétele jelentősen visszaesett. A kiegyezést követően az 1868. évi XV. törvénycikk alapján helyreállított önálló magyar lottójövedék új lendületet adott a fogadásoknak. A lottó vagy ahogy akkoriban nevezték a „kis lutri”, 1897. szeptember 30-ával megszűnt.

A *magyarországi lottó legújabbkori története* az 1956. december 29-i kormányhatározattal kezdődött, ami az előzőekben leírt lottójátékot tekintette alapjának. *Az első sorsolásra 1957. március 7-én* került sor Budapesten. A kihúzott nyerőszámok: 16; 61; 71; 77; 89 voltak. Az első sorsolásra 1,5 millió szelvény érkezett, számuk folyamatosan emelkedett, és még az évben heti átlagban elérte a 2,2 millió darabot, 1976-ban már 10,4, 1977-ben 11,4 millióra emelkedett. Az első lottószelvény-áremelést követően a heti átlagos forgalom 6-7 millióra esett vissza, de 1985-ben elérte a 15 milliót is. Az eddigi *legnagyobb heti forgalom* az 1990. május 24-i sorsolásra beérkezett *21,1 millió* szelvény volt.

Öttalálatos „legék”

Megnevezés	Játékhét	Kihúzott számok	Nyereményösszeg (egy szelvényre) ezer forint
Első öttalálatos szelvény	1957. 6. hét	23; 26; 33; 37; 66	855
Egy húzásból származó: legtöbb öttalálatos 13 db (ebből 10 db egy fogadónak)	1990. 21. hét	9; 21; 46; 57; 69	2 849
második legtöbb 4 db	1991. jún. 21.	7; 13; 27; 56; 83	64 844
Legnagyobb nyeremény (nominálisan)	2001. 47. hét	8; 23; 25; 54; 79	1 152 054

Az ötöslottó részvételi díja

1957. márciusától húsz éven keresztül szelvényenként 3 forint 30 fillér volt. 1978-ban került sor az első emelésre, ekkor 5 forint volt egy szelvény ára, amit 12 évvel később duplájára emeltek. A következő emelések már lényegesen rövidebb időközönként követték egymást. Jelenleg egy szelvény, egy heti fogadási ára 130 forint.

A fogadási összeg felosztása

1957-től a 3,30 forintos díj 3 forintjának 50%-át a nyereményalap, és 10%-át a jutalomsorsolás nyereménytárgyaira fordították.

Jelenleg: A nyereményalap a bruttó befizetett összeg 45%-a, csökkentve a szerencsejáték-szervező által a költségvetésbe befizetendő 20%-os adóval. Vagyis a fogadási összeg nettó 36%-át fizetik ki a fogadónak.

A nyereményalap felosztása

1957-től: a négy nyerőosztály között egyenlő arányban,

1978 től: 5 találatos osztály 25%

4 találatos osztály 20%

3 találatos osztály 20%

2 találatos osztály 35%-ban részesedik a nyereményből.

A szerencsejátékokat lebonyolító részvénytársaság árbevételeinek túlnyomó része a számsorsjátékokból származik, amelyek között az ötöslottó aránya legnagyobb.

A számok húzási gyakorisága az ötöslottóban (a kezdetektől 2001. félévig)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
135	112	158	127	117	131	142	129	126	158	128	150	156	131	143
16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
128	128	146	139	137	134	141	148	137	138	125	121	120	157	112
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45
114	138	128	145	142	136	129	134	111	118	134	151	133	126	138
46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
140	153	130	146	132	146	130	127	138	126	148	130	121	124	138
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75
128	127	109	159	136	141	140	125	149	119	134	139	136	122	163
76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
132	160	141	133	129	138	129	133	134	130	156	126	110	125	137

Az egyes szerencsejátékok 2000. évi részesedése az árbevételből

Szerencsejáték	Százalék
Számsorsjátékok	76,2
ötöslottó	32,3
skandináv lottó	17,9
hatoslottó	16,2
Sportfogadások	18,4
tippmix	14,2
totó	4,1
Sorsjegyek	5,4